

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО

На правах рукопису

Паршук Світлана Миколаївна

УДК 378.937 + 378.126 + 370.1

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ
ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО НАЦІОНАЛЬНОГО
ВИХОВАННЯ УЧНІВ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Дисертація

на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Одеса – 2006

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Розділ 1. Теоретичні засади дослідження проблеми підготовки студентів до національного виховання.....	12
1.1. Проблема підготовки майбутнього вчителя до педагогічної діяльності.....	12
1.1.1. Підготовка майбутнього вчителя як педагогічна проблема.....	12
1.1.2. Сутність професійно-педагогічної діяльності вчителя.....	20
1.1.3. Професійно-особистісні якості вчителя.....	25
1.2. Готовність студентів до педагогічної діяльності.....	30
1.3. Готовність студентів до виховної діяльності.....	40
1.4. Проблема національного виховання в педагогіці.....	54
1.4.1. Сутність і характеристика національного виховання.....	54
1.4.2. Дослідження проблеми національного виховання в сучасній педагогічній науці.....	71
1.5. Стан національного виховання учнів у початковій школі і вищих навчальних закладах освіти.....	78
1.5.1. Стан національного виховання учнів у сучасній початковій школі.....	78
1.5.2. Стан підготовки студентів педагогічних факультетів ВНЗ до національного виховання	96
Висновки з першого розділу	104
Розділ 2. Експериментальне дослідження підготовки майбутніх учителів початкової школи до національного виховання учнів.....	109

2.1. Характеристика рівнів сформованості готовності студентів до національного виховання учнів початкової школи.....	109
2.2. Теоретичні засади організації експериментального дослідження на формувальному етапі.....	124
2.3. Експериментальна модель підготовки майбутніх учителів початкової школи до національного виховання учнів.....	132
2.4. Порівняльна характеристика рівнів сформованості готовності студентів до національного виховання учнів початкових класів за результатами прикінцевого зрізу.....	159
Висновки з другого розділу	167
Висновки.....	170
Список використаних джерел.....	174
Додатки.....	191

ВСТУП

Актуальність дослідження. В умовах розбудови національної системи освіти набула актуальності проблема національного виховання учнів – майбутнього нашої держави. Підвалини майбутньої держави започатковують її найменші громадяни – діти, виховання і навчання яких здійснюється в системі національного виховання. Саме тому вбачаємо пряму залежність якості і темпів розбудови національної освіти в Україні від якості підготовки нової генерації педагогічних кадрів, насамперед початкової ланки, де основною постаттю є вчитель початкових класів – це одна з тих відповідальних професій, від якої залежить не тільки виховання і навчання дітей, а й розвиток їхніх моральних, національних уподобань і переконань, тому на вищі навчальні заклади покладається особлива відповідальність у підготовці майбутніх учителів початкових класів до національного виховання учнів.

Проблема національного виховання учнів і молоді досліджувалась у різних напрямках, а саме: ознайомлення дітей в дошкільних навчальних закладах з українським народознавством (А. Богущ, Н. Кирста, Н. Лисенко, Н. Луцан, О. Макаренко, Л. Плетеницька, Н. Рогальська та ін.); виховання духовної культури дітей дошкільного і молодшого шкільного віку (Н. Барабаш, І. Бужина, Я. Журецький, Г. Майборода, Н. Чернуха); залучення дітей до української народної творчості (В. Зелюк, Г. Кловак, Е. Павленко, І. Таран); виховання учнів і молоді на засадах народної педагогіки (І. Зайченко, О. Макаренко, О. Соколовська, М. Стельмахович); залучення учнів до українських національних звичаїв і традицій (О. Батухніна, С. Ласунова, Н. Рогальська, В. Стрельчук, В. Фан, З. Файчак); зміст і напрями національного виховання (В. Гнатюк, В. Демчук, М. Красновський, І. Мартинюк, Г. Пустовіт, Ю. Руденко, П. Щербань).

Проблема національного виховання знайшла своє відображення у педагогічній спадщині Я. Коменського і Й. Песталоцці. Народна педагогічна

теорія українського народу глибоко розкрита в педагогічній діяльності та спадщині вчених, педагогів, етнографів, письменників України (Г. Ващенко, О. Воропай, М. Драгоманов, О. Духнович, М. Коцюбинський, Леся Українка, Г. Сковорода, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, К. Ушинський, І. Франко, Т. Шевченко та ін.).

Загальнотеоретичні аспекти проблеми національного виховання і формування національної самосвідомості розкрито у працях сучасних суспільствознавців і філософів (Ю. Бромлей, М. Максюта, В. Мандрагелі, В. Піддубний, Б. Попов, Ю. Римаренко, В. Скуратівський,), істориків (М. Грушевський, І. Крип'якевич, О. Субтельний, Д. Яворницький,), письменників і літературознавців (О. Гончар, І. Драч, І. Кравченко, В. Скуратівський, Д. Чередниченко та ін.). Ученими обґрунтовано історичну єдність національної культури і культурологічних факторів генезапису і феноменології національного виховання. Психологічні і зокрема, соціально-психологічні аспекти національного виховання, міжетнічні відносини в національному вихованні розкрито у працях А. Асмолова, Т. Воропаєвої, І. Кона, Б. Кравченка, А. Оконєшнікової, В. Павленко та ін.

Широкому колу питань професійної підготовки сучасного вчителя національної школи України присвячені праці А. Алексюка, В. Бондаря, О. Киричука, Н. Кічук, О. Мороза, О. Савченко та ін. Значення етнопедагогічної педагогіки майбутнього вчителя, що спрямована на формування особистості школяра, розкрито у працях Т. Братченко, В. Зелюк, В. Кузя, Ю. Руденка, О. Семеноч, М. Стельмаховича та ін.

Аналіз досліджень із цієї проблеми дозволив дійти висновку, що в Україні вченими розроблена відповідна теоретична і правова база щодо національного виховання. І все ж проблема національного виховання на теоретико-методичному рівні залишається невичерпаною: відсутній консенсус у понятійно-термінологічному плані (має місце певна неконкретність), недостатньо розроблено зміст, методи і форми підготовки майбутніх учителів

до національного виховання учнів. Це пояснюється тим, що серед учителів певна частина тих, хто недостатньо обізнаний з надбаннями національного виховання, відповідно, не відчуває його потенційних можливостей, а також тим, що значна частина вчителів закінчувала педагогічні навчальні заклади в радянський період.

Дослідження сучасного стану підготовки майбутніх учителів початкової школи до національного виховання учнів, а також рівня їхньої національної свідомості, дало змогу виявити основну суперечність у навчально-виховній діяльності школи, яка виникла між необхідністю забезпечення високого рівня національного виховання і відсутністю науково-обґрунтованої системи підготовки вчителів до розв'язання цієї педагогічної проблеми. Усунення цього протиріччя передбачає організацію цілеспрямованої роботи щодо формування у студентів педагогічних університетів готовності до роботи з учнями в аспекті національного виховання, що й зумовило вибір теми дисертаційного дослідження – **„Підготовка майбутніх учителів початкової школи до національного виховання учнів”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дослідження входить до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри педагогіки Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського „Дослідження педагогічних засад підготовки вчителя національної школи” (№ 0100U000958). Автором досліджувався аспект формування готовності студентів до національного виховання учнів початкових класів. Тема дисертації була затверджена Вченою радою Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (протокол № 2 від 26 вересня 2002 р.) та закординована в координаційній раді при АПН України (протокол № 9 від 26 листопада 2002 р.).

Мета дослідження: розробити і науково обґрунтувати експериментальну модель процесу підготовки студентів до національного виховання учнів початкової школи, визначити педагогічні умови її функціонування у вищій

педагогічній школі.

Завдання дослідження:

1. Визначити взаємозв'язок, взаємозалежність і взаємообумовленість понять національне, громадянське і патріотичне виховання.

2. Охарактеризувати поняття „підготовка студентів до національного виховання учнів початкових класів”, та „готовність студентів до національного виховання”.

3. Визначити критерії, показники їх прояву, охарактеризувати рівні сформованості готовності студентів до національного виховання учнів початкової школи.

4. Визначити педагогічні умови ефективної підготовки студентів до національного виховання учнів 1-4 класів.

5. Розробити та апробувати експериментальну модель підготовки майбутніх учителів початкової школи до національного виховання учнів.

Об'єкт дослідження – професійно-педагогічна підготовка студентів в умовах вищої школи.

Предмет дослідження – процес підготовки майбутніх учителів початкових класів до національного виховання учнів.

Гіпотеза дослідження – підготовка студентів до національного виховання учнів буде ефективною, якщо реалізувати такі педагогічні умови: актуалізація знань національно спрямованої потужності як підґрунтя усвідомлення їх вагомості у професійній діяльності вчителя; забезпечення міждисциплінарних і міжциклових зв'язків у викладанні психолого-педагогічних і фахових дисциплін; органічна єдність компонентів навчально-виховного процесу студентів: змістового, що адекватно відображує специфіку національного виховання як керованої педагогічної системи; операційного, що озброює студентів уміннями і практичними навичками щодо національного виховання учнів початкових класів; ціннісного, що стимулює самовдосконалення себе як професіонала, формує адекватну оцінно-регулятивну діяльність учнів.

Методологічними засадами дослідження виступили вчення про діалектику духовно-морального розвитку особистості, в якому вона виступає об'єктом і суб'єктом виховання; психолого-педагогічні концепції і програмні документи щодо національного, громадянського і патріотичного виховання підростаючого покоління; місце і роль мови в національному і духовному розвитку особистості. Методологічними орієнтирами стали ідеї національного і духовного відродження українського народу, ідеї єдності загальнолюдських і національних цінностей.

Теоретичними засадами дослідження стали: концепції національного виховання класиків української педагогіки (Г. Ващенко, О. Духнович, О.Ольжич, С. Русова, Г.Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.); письменників, філософів та істориків щодо духовно-морального розвитку і національної спрямованості особистості (Ю. Бромлей, М. Грушевський, І. Крип'якевич, М. Максюта, В. Мандрагелі, В. Піддубний, Б. Попов, Ю. Римаренко, В. Скуратівський, О. Субтельний, І.Франко, Д. Яворницький та ін.); сучасні педагогічні концепції національного виховання молоді (Т. Буяльська, В. Герасименко, В. Демчук, Т. Дем'янюк, А. Капська, С. Кириленко, В. Кузь, І. Мартинюк, Ю. Руденко, О. Савченко, М. Стельмахович, П. Щербань та ін.); дослідження вітчизняних психологів і педагогів щодо особистісно-орієнтованого підходу до виховання (І. Бех, О. Киричук, О. Кoberник, В. Кремінь, С. Максименко, Г. Пустовіт, О. Савченко та ін.); теорії становлення духовно-моральної особистості (І. Бех, В. Білоусова, А. Богуш, М. Боришевський, І. Зязюн, Г. Селевко, І. Якиманська та ін.); філософські та психолого-педагогічні положення про сутність діяльнісного підходу (Л. Виготський, М. Каган, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн та ін.).

Методи дослідження – теоретичні: вивчення, аналіз і узагальнення бібліографічних джерел (законодавчих і нормативних документів, психолого-педагогічної і методичної літератури) з проблеми національного виховання молоді, вчителів початкових класів щодо національного виховання учнів;

емпіричні: цілеспрямоване спостереження за роботою вчителя з національного виховання; анкетування, бесіди з учнями і батьками, аналіз програм, планів навчально-вихованої роботи учителів-практиків з національного виховання учнів початкових класів, педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний етапи), спрямований на формування готовності студентів до національного виховання учнів початкових класів; праксиметричні: аналіз результатів експериментальної роботи з підготовки студентів до національного виховання молодших школярів; математично-статистична обробка результатів.

Базою дослідження виступили педагогічні факультети Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського, Херсонського державного університету, Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. У дослідженні взяли участь 250 учителів, 280 студентів. На констатувальному етапі були задіяні вчителі Хмельницької і Рівненської областей.

Наукова новизна і теоретична значущість дослідження: вперше науково обґрунтовано взаємозв'язок і взаємозалежність понять „національне виховання”, „громадянське виховання”, „патріотичне виховання” та принципи і теоретичні засади побудови моделі підготовки майбутніх учителів початкової школи до національного виховання учнів; розроблено критерії і показники, виявлено й охарактеризовано рівні готовності студентів до національного виховання молодших школярів; визначено та експериментально апробовано педагогічні умови ефективної підготовки студентів до національного виховання молодших школярів; уточнено сутність понять „підготовка студентів до національного виховання учнів початкових класів”, „готовність студентів до національного виховання”; дістала подальшого розвитку методика національного виховання студентів.

Практична значущість дослідження полягає в розробці моделі підготовки майбутніх учителів початкової школи до національного виховання учнів; системи творчих завдань і вправ виховної спрямованості, що можуть

бути використані у практиці педагогічних вищих навчальних закладів; спецкурсу „Теорія і практика національного виховання в початкових класах”, спецпрактикум "Методика національного виховання учнів початкових класів".

Результати дослідження впроваджено у практику навчально-виховної роботи Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського (довідка № 08/1060 від 15.06.2005), Миколаївського науково-методичного центру (довідка № 21 від 27.06.2005), Миколаївської спеціалізованої школи № 59 (довідка № 01 від 25.05.2005), Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (довідка № 1059/1 від 29.06.2005 р.), Херсонського державного університету (довідка № 06-12/305 від 21.06.2005 р.).

Достовірність результатів дослідження забезпечена методологічним і теоретичним обґрунтуванням його вихідних положень; використанням системи взаємодоповнювальних методів дослідження, адекватних його предмету, меті та завданням; якісним і кількісним аналізом експериментальних даних; експериментальною перевіркою гіпотези, репрезентативністю добору об'єктів дослідження; зіставленням результатів дослідження з масовою педагогічною практикою.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки, результати дослідження доповідалися на міжнародних (Одеса, 2002), всеукраїнських (Миколаїв, 2002, 2003, 2004; Одеса, 2002), міжвузівській (Миколаїв, 2005) науково-практичних конференціях, обговорювалися на засіданнях кафедри педагогіки початкового навчання та щорічних підсумкових конференціях Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського.

Основні положення та результати дослідження викладено в 10 одноосібних публікаціях автора, з них 6 статей у провідних наукових фахових виданнях, затверджених ВАКом України.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів,

висновку, списку використаних джерел (200 найменувань, із них – 4 іноземними мовами), і 9 додатків. Робота містить 21 таблицю, 3 схеми, 2 діаграми, що займають 9 сторінок основного тексту. Загальний обсяг дисертації складає 173 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ДО НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

1.1. Проблема підготовки майбутнього вчителя до педагогічної діяльності

1.1.1. Підготовка майбутнього вчителя як педагогічна проблема. Оновлення змісту освіти у країнах Західної Європи відбувається під впливом процесів інтеграції, технологізації та формування загальноєвропейського освітнього простору. Згідно транснаціонального проекту „Європейський простір в освіті” (1988 р.) наприкінці 80-х – початку 90-х років у вищих навчальних закладах усіх країн – членах ЄС було здійснено реформи педагогічної освіти. З одного боку, вони були спрямовані на включення національних систем підготовки вчителів різних країн у загальноєвропейський освітній простір, з іншого – на збереження і розвиток своїх національних традицій та своєрідності в галузі педагогічної освіти.

Провідною ідеєю реформування педагогічної освіти у країнах Заходу на сучасному етапі є підвищення ролі професійної підготовки майбутнього вчителя, удосконалення змісту, структури, форм і методів практичної підготовки студентів до майбутньої педагогічної діяльності.

Підготовка вчителя до навчання і виховання учнів – одне з центральних питань педагогічної науки, зокрема вузівської. Дослідження цього питання в Україні започаткували О. Лотоцький, С. Русова, О. Сірополко, Я. Чепіга, С. Черкасенко, а також Г. Ващенко, А. Макаренко, В. Сухомлинський.

Проблеми загальної підготовки вчителя у 20-30-х роках розглядалось у працях С. Гусєва, М. Груздова, С. Іванова, Г. Прозорова, М. Рубінштейна, М. Соколова, С. Фрідмана; в 40-50-х роках – Ф. Ганоболіна, М. Кушкова,

М. Левітові, М. Петрова, Д. Семігуленкова. Науково-теоретичні основи підготовки вчителя розкриваються в дослідженнях сучасних російських учених (О. Абдуліна, Н. Александрова, В. Ільїна, І. Огороднікова, О. Піскунова та ін.) та українських учених (Б. Кобзар, М. Козак, Л. Кондрашова, А. Мороз, Л. Хомич, М. Фібула, Р. Хмелюк та ін.).

У ряді досліджень розглядаються окремі аспекти загальної і професійної підготовки майбутніх педагогів. Зокрема О. Мороз трактує професійну підготовку вчителя як систему, до складу котрої входять: психологічна готовність, практична готовність, формування світогляду, загальної культури, розвиток педагогічних здібностей, професійно-педагогічна спрямованість особи вчителя. Складовою структурою підготовки і її головним показником є готовність як стан бути готовим до чого-небудь, до конкретної діяльності, бажання приступити до виконання певної соціальної ролі.

Слід зазначити, що за педагогічним словником „підготовка” розглядається „невід’ємною складовою частиною єдиної системи освіти” [135, с. 274-275]. А зміст її включає поглиблене засвоєння наукових основ і технології обраного виду праці, розвиток спеціальних практичних навичок і вмінь, формування особистісних якостей, важливих для робіт у певній сфері людської діяльності.

Вчені одностайні в тому, що майбутній учитель будь-якого фаху повинен отримати насамперед загальнопедагогічну підготовку, а також професійну підготовку із спеціалізації в межах конкретного виду діяльності.

О. Абдуліна вважає, що загальнопедагогічна підготовка вчителя – це процес учіння студентів у системі навчальних занять з педагогічних дисциплін і педагогічної практики і результат, що характеризується певним рівнем розвитку особистості вчителя, сформованості загальнопедагогічних знань, умінь і навичок. Система загальнопедагогічних знань, умінь і навичок є загальною, єдиною необхідною кожному вчителю незалежно від спеціальності (вчителю історії і математики, фізики і хімії і т.ін.) для реалізації його

соціально-професійних функцій (звідси поняття „загальнопедагогічна підготовка”). Весь комплекс педагогічних дисциплін, за словами О. Абдуліної, визначає „професійну спрямованість педагогічного інституту, складає ядро професійної підготовки студентів педвузів” [1].

О. Абдуліна розглядає загальнопедагогічну підготовку як гармонійне поєднання загального, особливого та індивідуального, тобто взаємозв’язок загального (ядра), особливого (додаток з урахуванням специфіки факультету) та індивідуального (диференціація та індивідуалізація навчання і виховання).

Перший компонент змісту, його ядро – це фундаментальні знання з педагогіки, що набуваються у процесі вивчення нормативних, обов’язкових педагогічних дисциплін.

Другий компонент змісту – дисципліни за вибором, факультативи з урахуванням специфіки факультетів. Процес навчання у педвузі тільки тоді буде сприяти підвищенню рівня розвитку творчості майбутніх учителів, коли їм буде запропонована широка можливість самостійного вибору альтернативних спецкурсів, різних варіантів профілюючих дисциплін.

Третій компонент змісту – самостійна робота студентів за інтересами, спрямована на розвиток індивідуальних творчих здібностей, індивідуального стилю діяльності. Це уявлення вільного вибору диференційованих завдань, які найбільш відповідають індивідуальним особливостям студентів [1, с. 188].

На сучасному етапі реформування національної системи освіти в Україні розробляються нові концепції педагогічної освіти, нові підходи до системи професійної підготовки учителя. Так, Л.Хомич вважає необхідним урахувувати при створенні нової перспективної програми підготовки педагогічних кадрів такі моменти:

- соціально-економічні, пов’язані зі змінами в суспільній свідомості і появою нових цінностей в освіті, тобто переваги саморозвитку, самовиховання, самоосвіти над передачею знань, умінь і навичок; інтереси особистості мають пріоритетне значення порівняно з навчальними планами і програмами;

створюються умови для постійного звеличення людини, гармонізації її відносин з природою і суспільством, державою й іншими людьми;

- практичні, що виникли внаслідок соціально-економічних перетворень у нашій країні, появи нових типів навчально-виховних закладів, окрім загальноосвітньої школи; для них потрібний новий учитель з цілісним уявленням про професійну діяльність; майбутній учитель повинен діяти самостійно, оволодіти у процесі психолого-педагогічної підготовки спеціальними вміннями і навичками взаємодії й спілкування; щоб підготовка вчителя відповідала сучасним вимогам, треба активізувати розробку методологічної і теоретичної основи педагогічної освіти;

- теоретичні, зумовлені як соціально-економічними, так і практичними змінами в розвитку народної освіти; педагогічна освіта розвивається шляхом формування у майбутніх педагогів цілісного уявлення про свою професійну діяльність, саме тому більшість педагогічних закладів України у навчальні плани включає інтегровані курси психолого-педагогічних дисциплін і на цій основі цілеспрямовано організовує формування професійно важливих якостей майбутнього вчителя, його професійної свідомості і поведінки, що сприяє водночас і розвитку індивідуальності [151; 229].

Отже, для реалізації мети навчально-виховного процесу в сучасному вищому педагогічному закладі недостатньо забезпечувати традиційний підхід під час структурування змісту психолого-педагогічної освіти, що включає здебільшого спеціальні професійні знання. У змісті навчання мають бути й такі компоненти: основні терміни і поняття, без яких не можна засвоїти навчальну дисципліну; педагогічні процеси і явища, без яких важко сформувати переконання; головні принципи і закономірності, що розкривають суть педагогічних процесів і явищ, об'єктивні зв'язки між ними; провідні ідеї педагогічної науки, які широко застосовують на практиці; ціннісні орієнтири особистості, що відбивають соціальний досвід емоційно-ціннісного відношення до дійсності.

У традиційному викладі зміст професійно-педагогічної підготовки, навіть актуально усвідомлений студентами, не може бути ефективним у майбутній практичній діяльності з двох причин: він не адекватно відбиває суть предмета діяльності вчителя – способів організації педагогічного процесу з урахуванням різних рівнів його перебігу; зміст знань, що становлять сутність дисциплін психолого-педагогічного циклу, не спрямований на усвідомлення способів пізнання педагогічної дійсності, внаслідок чого порушуються психолого-педагогічні умови, які забезпечують успішність педагогічної діяльності в наш час. Зокрема:

- засвоєння психолого-педагогічних знань як системи;
- співвідношення систем знань між собою, перегляд їх відповідно до завдань пізнання і конкретних умов використання;
- засвоєння не тільки знань, а й способів їх застосування на практиці, а також здобування нових.

Цикл психолого-педагогічних дисциплін у педагогічному закладі інтегрує сукупність усіх тих знань, які можна умовно назвати людинознавчими. Загальна професійна психолого-педагогічна підготовка виконує важливі соціальні і професійні функції: забезпечує розвиток загальної і професійної культури майбутніх учителів, педагогічного мислення, професійно значущих якостей. Це системоутворювальна основа професійної підготовки вчителя будь-якого рівня. Психолого-педагогічна або загальнопедагогічна підготовка включає вивчення в процесі навчання таких дисциплін: педагогіки, загальної психології, вікової і педагогічної психології, основ педагогічної майстерності, основ наукових досліджень.

У сучасній теорії і практиці педагогічної освіти погляди на цілі професійно-педагогічної підготовки оновлюються з позиції теорії особистісно зорієнтованого навчання та виховання. На думку багатьох дослідників (Є. Белозерцев, В. Болотов, І. Зязюн, В. Новиков, В. Лазарев, Н. Конопліна, О. Пехота, О. Савченко, В. Семиченко та ін.), педагогічна освіта в її

автентичному розумінні повинна насамперед забезпечувати загальний та професійний розвиток особистості майбутнього вчителя.

На особистісно орієнтованій підготовці майбутнього вчителя наголошує О. Савченко: особистісно орієнтована педагогічна освіта передбачає проектування індивідуальної траєкторії професійного становлення кожного студента протягом усіх років його навчання. Л. Петухова звертає увагу на особливості підготовки вчителя початкових класів в умовах гуманізації освіти [137].

Педагогічна підготовка майбутнього вчителя буде ефективною, якщо її головна мета буде полягати у створенні організаційно-педагогічних умов для професійно-особистісного розвитку майбутнього вчителя, вираженому передусім в його здатності до постійного збагачення своєї духовної і професійної культури; якщо процес професійної підготовки вчителя буде здійснюватись з урахуванням основних стадій становлення особистості як суб'єкта діяльності (адаптація студентів до нових соціально-педагогічних умов навчання, становлення активної позиції того, кого навчають, самовизначення), через насичення гуманістичним змістом традиційних курсів педагогічних дисциплін; якщо діяльність його буде сприяти реконструкції власного змісту цінностей професійно-педагогічної діяльності, залучення до активної практики тощо.

Спроби розв'язати протиріччя у професійно-педагогічній підготовці майбутнього вчителя викликали розробку різних моделей педагогічної освіти в теорії і практиці вітчизняної та зарубіжної педагогічної науки, як справедливо стверджує Л. Пуховська: академічно-традиціоналістичну, технологічну, індивідуальну, дослідницько-орієнтовану [20].

І. Зязюн вважає, що вітчизняна модель професійно-педагогічної підготовки, яка була спрямована на передачу майбутньому спеціалісту необхідних знань, умінь, навичок, втрачає свою перспективність. Виникає необхідність зміни стратегічних, глобальних цілей педагогічної освіти,

перестановки акценту зі знань спеціаліста на його людські, особистісні якості, що постають водночас і як ціль, і як засіб його підготовки до майбутньої професійної діяльності [137]. Якісна професійно-педагогічна підготовка студентів в умовах педагогічного університету і є однією з головних заporук ефективної та гуманної майбутньої педагогічної діяльності педагога.

О. Пехота зазначає, що глобальні тенденції у світовій системі освіти кінця ХХ – початку ХХІ століття та реформування вітчизняної вищої педагогічної школи визначили серед пріоритетів педагогічної демократизації та гуманітаризації навчально-виховного процесу в педагогічних ВНЗ, органічне поєднання в ньому національних та загальнолюдських засад; орієнтацію на створення і розвиток особистісно орієнтованого освітнього середовища. Функції сучасної професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя передбачають якісну підготовку майбутнього фахівця за такими напрямками: українознавчий, філософський, політологічний, соціологічний, історичний, правознавчий, економічний, фізкультурно-оздоровчий, екологічний, культурологічний, релігієзнавчий, етико-естетичний і мовознавчий (соціально-гуманітарна функція). Психолого-педагогічна функція підготовки забезпечує студентів знаннями з фундаментальних навчальних дисциплін: педагогіки і психології. Фахова функція підготовки передбачає набуття студентами теоретичних знань з основ наук відповідної спеціальності та спеціалізації, вироблення практичних умінь і навичок, необхідних для здійснення професійно-педагогічної діяльності. Практична функція підготовки, має на меті поглиблення теоретичних знань на основі практичного навчання; вироблення умінь і навичок практичної діяльності в навчально-виховних закладах; формування та розвиток професійно-педагогічних умінь і навичок; оволодіння сучасними методами і формами педагогічної діяльності; формування творчого дослідницького підходу до педагогічної діяльності [137].

І. Харламов зазначає, що новою стратегією підготовки вчителя початкових класів на сучасному етапі є формування у студентів факультетів

початкового навчання таких професійних якостей:

- педагогічної умілості, що є основою професіоналізму вчителя, без якої неможливо працювати в школі; вона базується на достатній теоретичній і практичній підготовці, що забезпечується навчальними закладами і вдосконалюватиметься в школі;

- педагогічної майстерності – тобто доведеної до високого ступеня досконалості навчаючої і виховуючої умілості, що відбиває особливу відшліфованість методів і прийомів використання психолого-педагогічної теорії на практиці, завдяки чому забезпечується висока ефективність навчально-виховного процесу;

- педагогічної творчості, яка характеризується включенням у навчально-виховну діяльність тих чи інших методичних модифікацій, раціоналізації прийомів і методів навчання й виховання;

- педагогічного новаторства – найвищого рівня професійної діяльності вчителя, який органічно включає висунення і реалізацію нових, прогресивних ідей, принципів і прийомів у процесі навчання виховання й суттєве підвищення його якості [188, с. 151].

Рівень підготовленості вчителя у стінах ВНЗ виявляється безпосередньо в його професійно-педагогічній діяльності.

Отже, підготовку майбутнього вчителя початкових класів ми розуміємо як процес навчально-виховної роботи ВНЗ, спрямованої на озброєння студентів загально-педагогічними і професійно-фаховими знаннями, вміннями і навичками; формування професійно-особистісних якостей майбутнього вчителя.

1.1.2. Сутність професійно-педагогічної діяльності вчителя. Проблема професійно-педагогічної діяльності найбільш широко досліджена в науці у всіх її аспектах (О. Абдуліна, Ю. Алферов, І. Богданова, Ф. Гоноболін, І. Зязюн, Т. Ільїна, Е. Карпова, Н. Кічук, Н. Кузьміна, З. Курлянд, А. Линенко, Л. Михайлова, Г. Нагорна, С. Скидан, Л. Спирін, В. Сластьонін,

О. Трубіцина, О. Щербаков, Р. Хмелюк, О. Цокур, В. Якунін та ін.).

Насамперед учені характеризують педагогічну діяльність та її структуру (І. Зимняя, М. Каган, Н. Кузьміна, В. Сластьонін, Л. Спірін, О. Щербаков та ін.). Так, Л. Спірін розглядає педагогічну діяльність передусім як діяльність, пов'язану з процесами виховання та соціального управління. Автор стверджує, що педагогічна діяльність соціального управління – це „доцільна взаємодія вихователя з об'єктами виховання, іншими суб'єктами виховання і засобами процесу виховання, що входять до однієї з ним педагогічної системи, а також його взаємодія з іншими педагогічними системами та середовищем” [160, с. 9].

За словами Б. Лихачева, педагогічна діяльність є особливим видом суспільно корисної діяльності дорослих людей, свідомо спрямованої на підготовку підростаючого покоління до життя у відповідності з економічними, політичними, моральними, етичними цілями [103, с. 20].

Більш широке визначення педагогічної діяльності дає І. Зимняя. Під педагогічною діяльністю автор розуміє „виховний і навчальний вплив учителя на учня (учнів), спрямований на його особистісний, інтелектуальний і діяльнісний розвиток, що водночас виступає як підґрунтя саморозвитку і самовдосконалення” [63, с. 344]. За словником професійної освіти цей феномен визначається як „комплекс педагогічних дій” [147, с. 234]. У сучасній педагогічній енциклопедії феномен „педагогічна діяльність визначається як характерний вид суспільно-корисної діяльності дорослих людей, свідомо спрямований на підготовку підростаючого покоління до самостійної діяльності відповідно до економічних, політичних, моральних та естетичних цілей” [135, с. 579].

Із філософського погляду дає визначення педагогічної діяльності М. Каган як одного з видів людської діяльності. На його думку, педагогічна діяльність – це насамперед діяльність практично-перетворювальна, але водночас – і науково-просвітницька й ідеологічна. Разом з тим, зауважує автор, вона „включає в себе тією чи іншою мірою момент спілкування – дійсного

спілкування, в якому учні є для педагога вже не об'єктом впливу, а рівними йому суб'єктами, рівними принципово, не дивлячись на різницю у віці, ерудиції, життєвого досвіду, що і забезпечує педагогу прямий доступ не тільки до розуму, але і до серця його учнів, а отже, і максимальну ефективність його діяльності" [20, с. 57].

Педагогічна діяльність має таку саму структуру, як і будь-яка інша людська діяльність. Найстійкішими компонентами педагогічної діяльності, за Н. Кузьміною, є конструктивний, організаторський, комунікативний і гностичний.

Конструктивний компонент забезпечує вибір і організацію змісту навчальної інформації, що повинна бути засвоєна учнями; проектування власної майбутньої діяльності й поведінки, якими вони повинні бути у процесі взаємодії з учнями.

Організаторський компонент передбачає організацію інформації у процесі повідомлення її учням; різних видів діяльності учнів і власної діяльності та поведінки у процесі безпосередньої діяльності з учнями.

Комунікативний компонент забезпечує правильні взаємовідносини з учнями, колегами, адміністрацією, батьками учнів.

Гностичний компонент спрямований на вивчення змісту і способів впливу на інших людей; вікових та індивідуально-психологічних особливостей інших людей; особливостей процесу і результату власної діяльності, її позитивних якостей і недоліків [98].

Інші вчені виокремлюють у структурі педагогічної діяльності пізнавальний (орієнтовно-дослідницький, ціннісно-орієнтаційний, практично-перетворювальний компоненти (Л. Спірін); інформаційну, розвивальну, орієнтаційну, мобілізаційну, дослідницьку функції (О. Щербаков); педагогічну дію та спрямованість особистості (В. Сластьонін). Педагогічна дія, як відзначає В. Сластьонін, є „елементарною клітинкою”, що спочатку виступає у вигляді пізнавальної задачі, а згодом переходить у „форму практично-

перетворювального акту, яка, у свою чергу, породжує нову пізнавальну задачу” [137, с. 99].

Отже, як бачимо, структура педагогічної діяльності є досить складною і багатоплановою. Крім педагогічної діяльності, вчені вживають термін „професійно-педагогічна діяльність”. Зауважимо, що у словниках відсутнє визначення феномена „професійно-педагогічна діяльність”.

Л. Спірін під професійно-педагогічною діяльністю розуміє зв’язок, що опосередковує взаємовідносини суб’єкта і об’єкта виховання в педагогічній системі. Вона характеризується як історично-об’єктивний, свідомий і активний процес перетворення об’єкта виховання у процесі управління його фізичним розвитком і соціальним формуванням до мети суспільства [160].

Кінцевий результат професійно-педагогічної діяльності, за Н. Кузьміною, визначається її продуктивністю. Автор виокремлює п’ять рівнів продуктивності педагогічної діяльності. 3-поміж них:

Перший – (мінімальний) – репродуктивний, педагог вміє розповісти іншим те, що знає він сам; непродуктивний.

Другий – (низький) – адаптивний; педагог вміє пристосувати своє повідомлення до особливостей аудиторії; малопродуктивний.

Третій – (середній) – локально-моделювальний; педагог володіє стратегіями навчання учнів знаннями, навичками і вмінням з окремих розділів курсу (тобто вміє формулювати педагогічну мету, відбирати систему і послідовність включення учня в навчально-пізнавальну діяльність); середньопродуктивний.

Четвертий – (вищий) – системно-моделювальний щодо знань учнів; педагог володіє стратегіями формування системи знань, умінь, навичок учнів за предметом у цілому; продуктивний.

П’ятий – (найвищий) – системно-моделювальний щодо діяльності і поведінки учнів; педагог володіє стратегіями перетворення свого предмета в засіб формування особистості учня, його потреб у самовихованні, самоосвіті,

саморозвитку; високопродуктивний [98].

Успіх професійно-педагогічної діяльності багато в чому залежить від сформованості в педагога педагогічних умінь. І. Зимняя визначає педагогічні вміння як “сукупність найрізноманітніших дій вчителя, які насамперед співвідносяться з функціями педагогічної діяльності, значною мірою виявляють індивідуально-психологічні особливості вчителя (викладача) і засвідчують його предметно-професійну компетентність” [63, с. 345].

Різні вчені по-різному класифікують педагогічні вміння. Так, В. Сластьонін виокремлює такі, на його думку, найбільш суттєві педагогічні вміння, якими повинен володіти будь-який педагог. З-поміж них: вміння виявляти рівень вихованості учнів; проектувати розвиток особистості в колективі, прогнозувати результати навчання і виховання; планувати роботу з керівництва навчальною і позакласною діяльністю учнів; відбирати, аналізувати, узагальнювати навчально-виховний матеріал; розчленовувати педагогічну діяльність на операції; виявляти і приводити в рух потенційні виховні можливості різноманітних видів діяльності учнів; планувати структуру діяльності учнів і педагогіки керівництва їхньою діяльністю; володіти прийомами і засобами педагогічної техніки в умовах, що змінюються; відшукувати найкращу форму вимог і варіювати ними в залежності від індивідуальних можливостей учнів і педагогічної ситуації; встановлювати педагогічно доцільні стосунки з окремими учнями, малими групами, учнівським колективом, з батьками і вчителями; здійснювати поточні інструктування і оперативний контроль за роботою учнів; аналізувати отримані результати порівняно з вихідними даними і поставленою педагогічною метою” [137]. Як бачимо, визначені В. Сластьоніним педагогічні вміння пов’язані здебільшого з виховною діяльністю педагога.

У дидактичному плані педагогічні вміння, за О. Щербаковим і О. Мудриком, можна згрупувати таким чином: вміння переносити відомі вчителю знання, варіанти рішень, прийоми навчання і виховання в умови нової

педагогічної ситуації; вміння знаходити для кожної педагогічної ситуації нове рішення; вміння створювати нові елементи педагогічних знань та ідей і конструювати нові приклади вирішення конкретної педагогічної ситуації [20].

А. Маркова виокремлює 9 груп педагогічних умінь, що співвідносяться з такими п'ятьма аспектами праці педагога: його діяльністю, спілкуванням, особистістю, навченістю і вихованістю школярів [20].

Перші три групи педагогічних умінь пов'язані з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей учнів у процесі вирішення ними навчальних завдань за умов, що постійно змінюються. Їх можна назвати психологічними. Наступні дві групи умінь можна назвати комунікативними, де на перше місце в навчальній діяльності виступає позиція вчителя як партнера у спілкуванні, його педагогічний такт. Шоста і сьома групи умінь пов'язані з самоорганізацією і самовдосконаленням особистості вчителя як професіонала. Останні дві групи педагогічних умінь, за А. Марковою, передбачають уміння оцінювати, прогнозувати, стимулювати особистісний розвиток учнів, діагностувати рівень їхньої навченості.

У структурі професійно-педагогічної діяльності Н. Волкова виокремлює такий структурний компонент, як педагогічна комунікація. Під педагогічною комунікацією автор розуміє організацію навчально-виховної діяльності на основі сприйняття, засвоєння, використання й передачі інформації з різних джерел [25, с. 445]. Комунікативність – це вияв комунікативних якостей, які сприяють успішній інформаційній взаємодії, що сприяє вирішенню конкретних питань. Комунікативність учителя – це професійна здатність педагога до спілкування, стимулювання позитивних емоцій у співрозмовника й відчуття задоволення від спілкування.

Усі зазначені вченими педагогічні вміння потрібні вчителю початкової школи в організації виховної роботи з учнями.

1.1.3. Професійно-особистісні якості вчителя. У

дослідженнях з проблем професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів (К. Нор, О. Пехота, А. Старєва, В. Шуляр та ін.) визначені ті якості, що потрібно розвивати в стінах педагогічного університету: емпатія (здатність відчувати емоційний стан іншої людини, вміння співчувати); толерантність (здатність розуміти і приймати людину такою, якою вона є); здатність обґрунтувати свої вчинки, дії; вміння виділяти мотиви своєї діяльності; рефлексивно виділяти труднощі учня та власні. Але найважливішою, на нашу думку, характеристикою підготовленості вчителя до професійної діяльності є професійна компетентність, як сукупність комунікативних, конструктивних, організаторських умінь та здатність і готовність практично їх використовувати в роботі.

Однією з вагомих характеристик професіограми майбутнього вчителя, що працює в особистісно орієнтованому середовищі, є здатність творити. Серед причин, які гальмують розвиток педагогічної творчості, на перший план виступає психолого-педагогічна неготовність учителів до зазначеного виду діяльності (С. Сисоєва). Підвищити стан готовності майбутнього вчителя до педагогічної творчості, його здатності до формування творчої особистості учня у процесі „суб’єкт-суб’єктної” педагогічної взаємодії можна у процесі формування у майбутніх учителів стимулів до педагогічної творчості [20].

Аналіз зарубіжної і вітчизняної професійної підготовки вчителя початкових класів на різних етапах суспільно-економічного та історичного розвитку свідчить, що її рівень залежить від суспільних відносин і соціально-економічного розвитку тієї чи іншої країни.

Центральне місце в системі сучасної вітчизняної психолого-педагогічної підготовки вчителя початкових класів займає впровадження нових прогресивних концепцій, сучасних педагогічних технологій і науково-методичних досягнень у навчальний процес, усунення уніфікованої освіти колишньої тоталітарної держави. Вперше у 60-70 рр. було розроблено модель особистості радянського вчителя початкових класів. Група вчених під

керівництвом професора Н. Кузьміної обґрунтувала основні підходи до створення професіограми вчителя, визначила сукупність головних компонентів педагогічної діяльності; конструктивних, організаторських, комунікативних, гностичних та інших здібностей майбутнього вчителя. Н. Кузьміна виділяє такі педагогічні здібності: конструктивні – здатність проектувати особистість учителя, відбирати і композиційно будувати навчально-виховний матеріал стосовно вікових та індивідуальних особливостей дітей; організаторські – здатність включати учнів у різні види діяльності і робити колектив інструментом впливу на кожну окрему особистість; комунікативні – здатність будувати правильні взаємовідносини з дітьми [98, с. 135-136].

Суттєвий внесок в опрацювання моделі вчителя зробив В. Сластьонін, який вважав, що вона повинна включати: вимоги до психолого-педагогічної, а також до змісту спеціальної і загальноосвітньої підготовки вчителя; властивості особистості педагога [137].

У кодексі професійної етики вчителя початкових класів, розробленому І. Чернокозовим, поставлено вимоги до вчителя як особистості. Кодекс містить норми педагогічної моралі, а також рекомендує узагальнені моделі поведінки в типових для педагогічної праці ситуаціях. Як зазначає автор, ці узагальнення відповідають соціальним і моральним ідеалам моделі поведінки; водночас вони є не рецептами, а лише своєрідними орієнтирами, що стимулюють творчість учителя в конкретних ситуаціях. Аналіз створених професіограм і кодексу професійної етики педагога свідчить, що провідну роль у підготовці майбутнього вчителя відіграють професійно-педагогічний та індивідуально-психологічний напрями. Проте в сучасних умовах професійної підготовки вчителя початкових класів великого значення надають соціально-психологічному напрямку, і не тільки в підготовці вчителя, а й в усіх сферах життєдіяльності [188, с. 210-217].

Зміст професійної культури вчителя, як стверджує О. Абдуліна, включає насамперед культуру мислення і праці, культуру спілкування і мовлення [137].

Л. Хомич зазначає, що зміст психолого-педагогічної підготовки майбутніх вчителів початкових класів повинен бути спрямований на формування у студентів таких компонентів саморозвитку:

- самовизначення – вироблення своєї позиції в житті, свого світогляду, ставлення до себе і навколишнього світу, розуміння суспільних процесів, уміння поставити перед собою завдання і відповідно діяти;

- самореалізація – утвердження себе як особистості, котра не обмежує інтересів інших, а також розвиток творчих здібностей (наукових, художніх, технічних, спортивних, організаційно-комунікативних);

- самоорганізація – якість, притаманна кожній людині і особливо важлива для вчителя, який повинен мати навички елементарної психічної саморегуляції, зокрема організації режиму життя, наполегливо йти до досягнення поставленої мети, раціонально працювати і спілкуватися;

- самореабілітація – наявність у людини можливостей захистити себе культурними засобами в несприятливому оточенні, відстояти свою позицію, встановити злагоду; вміння долати конфлікти без нервових перевантажень, здатність зняти напруження; управляти не тільки своєю психікою, своїми емоціями, а й своїм тілом; вміння відпочивати, адекватно оцінювати себе та інших [188, с. 167].

У світовій педагогіці також приділяється увага цьому питанню. Так, японський педагог Т. Кіучі запропонував модель вчителя, основними ознаками і якостями якого є: здібність одночасно вчити і виховувати, міцні теоретичні знання, висока культура і усвідомлення цінностей виховання, свобода і відповідальність, приналежність до інтелектуальної еліти.

Професійний портрет вчителя будь-якого навчального предмета включає такі структурні компоненти: індивідуальні якості людини (темперамент, нахили тощо), особистісні, комунікативні, діяльнісні. До необхідних якостей вчителя початкових класів слід додати: адекватність самооцінки, рівень домагань; певний оптимум тривожності, інтелектуальну активність; цілеспрямованість;

емпатійність. Це повинна бути гуманна, уважна, щира людина, яка завжди має на увазі дитячу соціальну незахищеність, може бачити себе в дітях, встати на їх позицію, може поєднувати омріяність і реалістичність у планах і діяннях.

Сьогодні професійна компетентність вчителя початкових класів в умовах особистісно орієнтованого навчання – це не тільки володіння знаннями, вміннями та досвідом з предмета, але й вміння сформувати внутрішню мотивацію пізнавальної діяльності, чітко, логічно і доступно викласти свої думки, під час уроку організувати співробітництво, знайти шляхи оптимального спілкування, вміти розкрити творчий потенціал, розвивати мислення учнів молодшого шкільного віку.

Значний інтерес становить гіпотетична модель професійно-педагогічної діяльності педагога, запропонована О. Киричуком. Під структурними елементами в динамічній системі, що відображає професійно-педагогічну діяльність, є: суспільно-педагогічна спрямованість, професійно-педагогічна освіта, професійно-педагогічні здібності, вміння, навички, характер. Крім того, в основі кожного з підструктурних елементів дослідник виділяє такі компоненти педагогічної діяльності, як теоретично і практично перетворювальний, пізнавальний, ціннісноорієнтаційний, комунікативний. Отже, фундаментальні дослідження моделі особистості вчителя та його діяльності у плані професіографічного підходу значною мірою забезпечують розгляд даної проблеми як ціннісного об'єкта досліджень. Це, у свою чергу, дає змогу нівелювати корінний недолік у професійному становленні вчителя-вихователя, який, за крилатим висловом О. Піскунова, полягає в „гіпертрофованому функціоналізмі” вузівського навчально-виховного процесу [71, с.12].

Як свідчить практика, професіографічний підхід до досліджень виховної роботи педагога продуктивний, бо професіограма як первинна якісно-описова модель фахівця, не тільки має потужний вплив на процес керування його становлення, а й створює науково-практичний інструментарій для атестації

вчителів. До того ж такий підхід дає змогу дослідникам конкретизувати певні сфери праці педагога. Зокрема, подаючи в якісно-описовому варіанті професіограму вчителя, підготовленого до вивчення та узагальнення передового досвіду виховної роботи. С. Прус виділяє такі властивості особистості, як світоглядну і педагогічну спрямованість, інтелектуальні, вольові, емоційні якості (без яких не може бути відповідних особливостей особи), а також риси характеру, що виявляють становлення до своїх професійних і моральних обов'язків [149, с. 11].

Отже, аналіз проблеми багаторівневої підготовки вчителя у вітчизняній системі педагогічної освіти засвідчив, що головним завданням закладу, який готує вчителя початкових класів, є формування суб'єкта професійної діяльності, здатного бачити і творчо розв'язувати проблеми педагогічного процесу в спільній діяльності з учнями. Важливими напрямками підготовки сучасного вчителя є: соціально-психологічний, професійно-педагогічний та індивідуально-психологічний. Усі вони пов'язані із змістом педагогічної освіти, що складається з трьох циклів дисциплін: світоглядно-культурологічного (гуманітарно-культурного), психолого-педагогічного і фахово-методичного.

Перехід на багаторівневу систему підготовки фахівців в Україні, тобто впровадження ступеня бакалавра і магістра неможливий без перегляду змісту психолого-педагогічної освіти та його структурних елементів, поза науковим обґрунтуванням взаємозв'язку і балансу між предметною і професійно-педагогічною підготовкою, без сучасних критеріїв загальнонаукової підготовки майбутніх учителів.

1.2. Готовність студентів до педагогічної діяльності

Проблема готовності майбутніх фахівців до професійно-педагогічної діяльності одержала широке висвітлення в теорії і практиці, була предметом дослідження вчених у різних галузях, з-поміж них: у педагогічній (О. Абдуліна,

О. Алексєєва, Г. Арутюнова, Л. Ахмедзянова, І. Богданова, А. Ганюшкін, М. Дьяченко, К. Жуконова, І. Зязюн, Т. Ільїна, І. Казанжи, Г. Кїт, Н. Кїчук, Л. Кондрашова, Н. Кузьміна, З. Курлянд, А. Линенко, Л. Нечасва, В. Сластьонїн, Р. Хмелюк, О. Цокур, Г. Яворська, О. Ярошенко та ін.); юридичній (Г. Васильєв, Г. Ващенко, І. Голосніченко, М. Ісаєнко, Є. Додїн, К. Думкоф, А. Жулинський, А. Зелїнський, А. Морозов та ін.); медичній (В. Лавренко, І. Матюшин та ін.); інженерно-педагогічній (Б. Белькевич, Е. Зеєр, М. Зотєєва, П. Єрмоленко, Г. Карпова, П. Підкасистий та ін.).

Означена проблема досліджувалася в різних напрямках: готовність як психологічний феномен (А. Ганюшкін, М. Дьяченко, Л. Кандибович, М. Козак, Н. Левїтов, В. Моляко, О. Проскура, О. Ухтомський та ін.); готовність до різних видів педагогічної праці вчителів-предметників (О. Деркач, Д. Мазоха, І. Пастер, В. Сластьонїн, В. Чайка, О. Ярошенко та ін.); готовність майбутніх учителів початкових класів до навчально-виховної діяльності (О. Біла, С. Бреус, К. Волинець, Л. Заремба, Д. Іванова, І. Казанжи, Н. Ковальова, І. Ковальчук, Л. Хомич, Т. Цибулько та ін.).

Поняття готовність розглядається вченими в різних аспектах залежно від того, хто його досліджує (психолог, філософ, соціолог, педагог та ін.), та який зміст вкладається в це поняття, а тому й трактується по-різному. У психологічній і педагогічній науках готовність визначається як цілеспрямований вияв особи, що включає в себе переконання, мотиви, ставлення, інтелектуальні, вольові якості людини, знання, вміння, спрямованість на певну поведінку. Намітилися два основні підходи до цієї проблеми. Перший – розглядає готовність як „функціональний стан, близький до поняття оперативного спокою”, як психологічна настанова (Ф. Басїн, Д. Узнадзе), як передстартовий стан (М. Левїтов), як пильність (В. Ільїн, В. Пушкін). У другому підході психологічна готовність трактується як підготовленість до виконання якихось дій (М. Дьяченко, М. Кандибович, В. Соколов, О. Столяренко та ін.).

Для нас суттєве значення мають дослідження проблеми готовності до педагогічної діяльності, де вона розглядається як її специфічний вид, як готовність до праці, професійної роботи. Це поняття стало об'єктом дослідження в наукових працях В. Ананьєва, М. Дяченка, М. Кандибовича, М. Левітова, О. Леонтєва, К. Платонова, С. Рубінштейна, Д. Узнадзе. Так, К. Платонов охарактеризував готовність як єдність двох понять: бажання працювати, потреба у праці, що є результатом професійного навчання і виховання як результат психологічної підготовки та психологічної мобілізації. В. Ананьєв, В. Згуровський, О. Ковальов, М. Левітов розглядають готовність у зв'язку з психологічними функціями.

Нового етапу дослідження феномена готовності набуло в 70-х роках у зв'язку з інтенсивними дослідженнями різноманітних питань педагогічної діяльності (О. Абдуліна, Ю. Бабанський, Т. Бугайко, І. Зязюн, Н. Кузьміна, О. Мороз, Н. Ничкало, Д. Ніколенко, В. Сластьонін, Р. Хмелюк, М. Ярмаченко).

На сучасному етапі розвитку теорії готовності немає єдиної точки зору виявлення сутності характеристик цієї категорії. Аналіз літератури (О. Абдуліної, О. Алексєєвої, Г. Арутюнової, К. Жукєнової, Е. Іванової, О. Канапацької, Г. Кіт, Л. Нечаєвої, Р. Нью, Є. Палагіної, І. Порохової, В. Сагарди, В. Шутяка та ін.) дозволяє визначити професійно-педагогічну діяльність як систему змістово-педагогічних та організаційно-методичних заходів, що спрямовані на формування особистості майбутнього педагога.

У тлумачному словнику української мови поняття готовність трактується як „стан або властивість готового” [126, с. 320]. У психологічному словнику готовність до дії визначає як стан мобілізації усіх психофізіологічних систем людини, що забезпечують ефективне виконання певних дій [151, с. 103]. У психолого-педагогічній літературі з проблем підготовки вчителя до професійної-педагогічної діяльності вживаються поняття „готовність до дії”, „підготовленість до діяльності”, „готовність до діяльності”, „психологічна готовність”, „готовність до педагогічної діяльності”. Кожне поняття несе своє

сміслові навантаження, хоча вони й мають спільні риси. Під готовністю до дії розуміється стан мобілізації всіх психофізіологічних систем людини, що забезпечують ефективне виконання певних дій [151, с. 75].

Під професійною готовністю людини здебільшого науковці розуміють ті якості, які визначаються сукупністю спеціальних знань, умінь, навичок, обумовлюють її здатність виконувати певну діяльність з тією чи іншою мірою якості [151, с. 284].

За Л. Григоренко, професійна готовність це „сукупність професійно-педагогічних знань, умінь, навичок та особистісних якостей, що забезпечують результативність роботи шкільного вчителя” [39, с. 41]. Однак автором не визначено, які саме якості, знання, вміння, навички, що входять до структури готовності, не виділено ставлення до педагогічної діяльності.

Процес формування особистості майбутнього фахівця, як стверджує, Р. Хмелюк, продовжується у вищій школі, але окрім загальних завдань, повинні вирішуватись і завдання професійної спрямованості [187, с. 93]. У вищій школі освіта виступає і як процес, і як результат засвоєння систематизованих знань і способів пізнавальної діяльності. Учені (В. Асмолова, Д. Ізнадзе, В. Петровський, К. Платонов, Ш. Назірашвілі) розглядають готовність як настанову (Б. Ананьєв, Н. Левітов, С. Рубінштейн) – як здібність; (М. Дьяченко, Л. Кандилович, А. Ковальов) як якості, властивості особи; (Р. Гурова, П. Жильцов, Л. Кондратова) – як складне особистісне утворення, що являє собою взаємозв'язок психічних властивостей і моральних якостей. Це забезпечує високу результативність у процесі діяльності.

Розрізнення і розуміння сутності готовності людини до діяльності (в тому числі і до педагогічної) пояснюється особливостями теоретичної концепції авторів і зводиться до того, на якому рівні: функціональному (стан) чи особистісному (властивість) розглядається ця проблема. На функціональному рівні професійна готовність розглядається Н. Левітовим, який трактує її як особливий психічний стан. Готовність, на його думку, є „цілісна

характеристика психічної діяльності, що вказує на своєрідність протікання психічних процесів залежно від предметів і явищ, які віддзеркалюються в дійсності, передують стану і психічним властивостям особистості” [102, с. 20]. Таку думку поділяють М. Дьяченко і Л. Кандибович. Інші вчені (Л. Буєва, І. Кон, В. Мерлін, Г. Смирнов, Є. Степанова) вбачають у діяльності соціальну настанову особистості, її сутнісну орієнтацію. За П. Рудик, готовність це складне особистісне утворення. В. Крутецький вважає, що готовність є синтез властивостей особистості, виявляє її придатність до діяльності. До їх числа він відносить активне позитивне ставлення до діяльності: схильність займатися нею, що перетворюється у пристрасну захопленість, низку стійких інтелектуальних почуттів; наявність під час діяльності сприятливих для її виконання психологічних станів; визначений фонд знань, умінь, навичок у відповідній галузі; визначені психічні особливості в сенсорній і розумовій сферах, що відповідають вимогам цієї діяльності. Вчені (З. Башеева, Г. Глібова, С. Гриншпун, А. Шибанов, В. Ширинський) визначають готовність як сукупність стійких рис особистості. До структури готовності вони включають комплекс якостей особливості, що становлять собою єдність моральних, психологічних і професійних компонентів.

Готовність, на думку В. Сластьоніна, повинна включати в себе різноманітні настанови на усвідомлення визначеного завдання, моделі вірогідності поведінки, спеціальних способів діяльності, оцінку своїх можливостей в їх відношенні з майбутніми труднощами і необхідністю досягнення конкретного результату [157].

А. Линенко розглядає готовність як цілісне утворення, що характеризує емотивно-когнітивну і вольову змобілізованість суб'єкта в момент його включення в діяльності певної спрямованості. Автор вказує на етапність у формуванні готовності майбутніх учителів до професійної діяльності; I – до вузівська підготовка (педагогічні класи, профорієнтаційна робота у школі); II – основний етап, навчання у вищому навчальному закладі; III – професійна

адаптація випускників педагогічних навчальних закладів [103].

У низці досліджень (І. Богданова, Л. Заремба, М. Козак, О. Мороз та ін.) розглядається структура професійно-педагогічної готовності майбутніх фахівців як цілісне утворення особистості, що включає три компоненти: мотиваційний, оцінний, операційний. М. Козак характеризує професійно-педагогічну готовність учителя як інтегративну якість особистості педагога, що включає змістовий, мотиваційний і процесуальний компоненти, які проявляються і реалізуються в цілісній системі педагогічної взаємодії вчителя і учнів [77]. Л. Заремба небезпідставно пропонує розрізняти такі структурні компоненти готовності до професійної діяльності, як мотиваційні, особистісні, комплексні [62].

Е. Сурудіна, вивчаючи систему вузівської підготовки майбутніх учителів до організації морального виховання молодших школярів, доводить, що в готовності (як цілісному утворенні особистості вчителя, яке інтегрує в собі психологічну, науково-теоретичну і практичну готовність до даного виду професійної діяльності) є два компоненти: особистісний і процесуальний [171, с. 15]. Конкретизуючи змістовий компонент, дослідник зіставляє його з поняттям „соціальна настанова”, процесуальний компонент визначається наявністю у педагога науково-теоретичної і практичної готовності, достатнім обсягом знань, а також потрібним рівнем умінь для означеної сфери праці. Високий професіоналізм педагога передбачає не тільки наявність розвинутих педагогічних здібностей, широкі знання, гнучкі вміння, навички, а й цілий спектр особистісних і діяльнісних характеристик фахівця.

Готовність майбутнього вчителя до роботи у школі, за Л. Кондрашовою, є багатомірною системою, що охоплює у стійких єдностях такі компоненти:

- мотиваційний (професійні настанови, інтереси, прагнення займатися виховною роботою);
- орієнтаційний (ціннісно-професійні орієнтації, основою яких є професійна етика, професійно-педагогічні ідеали, погляди, принципи,

переконання, готовність діяти відповідно до них);

- пізнавально-операційний (професійна спрямованість уваги, уявлень, сприймання, пам'яті, педагогічне мислення, педагогічні здібності, знання, дії, операції і заходи, необхідні для успішного здійснення професійної діяльності);

- емоційно-вольовий (почуття, вольові процеси, що забезпечують успішний перебіг і результативність діяльності педагога; емоційний тонус, емоційна сприйнятливність, цілеспрямованість, самовладання, наполегливість, ініціативність, рішучість, самостійність, самокритичність, самоконтроль);

- психофізіологічний (властивості і здібності, які забезпечують майбутньому вчителю початкових класів високу працездатність у виконанні виховуючи функцій, впевненість у своїх силах, прагнення наполегливо і до кінця доводити розпочату справу, здатність вільно керувати своєю поведінкою і поведінкою інших, професійна працездатність, активність і саморегулювання, врівноваженість, витримка);

- оцінний (самооцінка своєї професійної підготовки і відповідність процесу розв'язання професійних завдань оптимальним педагогічним зразкам) [80, с. 11].

Основною метою формування готовності майбутніх учителів початкової школи є професійно-педагогічна спрямованість – особисте прагнення людини застосувати свої знання, досвід в обраній професійній сфері. У професійній спрямованості виражається позитивне ставлення до професії, нахил та інтерес до неї, бажання вдосконалювати свою підготовку, оволодівати основами своєї майстерності. Результативність готовності вчителя перебуває у прямій залежності від професійного спрямування особистості педагога (Л. Ахмедзянова, Е. Гришин, О. Дмитрієв, В. Лісовський, Є. Матлін, В. Сластьонін).

Визначаючи зміст готовності, дослідники акцентують увагу на освіті як її важливому показнику. Однак успіхи професійної діяльності не визначаються тільки освіченістю фахівця. Молодий педагог може добре володіти фактичним

матеріалом, володіти методикою викладання, але у професійно-етичному плані може бути не готовий до роботи з дітьми. Тому професійна підготовка у вищому педагогічному навчальному закладі повинна обов'язково включати в себе формування професійно-етичного потенціалу вчителя, його вміння враховувати в роботі морально-психологічний бік справи, використовувати свій професіоналізм, моральну бездоганність.

З-поміж професійно-етичних якостей важливе місце посідає професійна відповідальність. Відповідальність виступає як цілісна сукупність осмисленого ставлення особистості до суспільства, праці, до самого себе (В. Мясіщев), взаємопроникнення смислу і значення (О. Леонт'єв), моральні позиції та мотиви поведінки, що формується (Л. Божович). Поряд з професійною відповідальністю важливою якістю вчителя є педагогічна вимогливість. Навчально-виховний процес вищого педагогічного навчального закладу необхідно організувати таким чином, щоб у процесі навчальної і позааудиторної роботи формувати в майбутніх педагогів не тільки відповідальність за доручену справу, а й уміння доводити розумні вимоги до логічного кінця, співвідносити їх з можливостями, тих кому вони адресовані [148, с. 74].

У комплексі якостей, що складають пізнавально-операційний компонент готовності, значне місце посідає педагогічне мислення. „Педагогічне мислення – особливості професійного мислительного відображення дійсності, виявляється в умінні виявити педагогічні факти, ситуації, явища, проникати в їх природу, сутність, здійснювати моделі таких фактів і ситуацій, проектувати чи прогнозувати можливі наслідки у їх прояві чи перебігу розуміти свою роль в усьому процесі” [134, с. 53].

Як свідчить практика вищої школи, труднощі професійного становлення студентів пов'язані з осмисленням навчально-виховних проблем, що виникають внаслідок пошуку адекватних форм і методів педагогічного впливу, обґрунтованого педагогічного рішення. Для успішного виконання професійних

функцій учителю необхідні високий рівень теоретичних знань, творче професійне мислення і ґрунтовний багаж загальної культури.

Професіоналізм діяльності містить такі параметри особистості педагога, які відображають її операційний аспект – володіння знаннями в дії. Тому ця підструктура включає теоретичну і практичну підготовленість вчителя для роботи з різними категоріями учнів. Теоретична готовність передуює практичній і передбачає набуття суб'єктивно значущих знань, які допомагають педагогові створювати не тільки образ виховного результату, а й систему засобів або технологій досягнення поставленої мети.

Практична готовність означає сформованість у педагога вміння діяти в конкретній педагогічній ситуації, застосовуючи відповідні засоби, методи, прийоми виховної діяльності. Цей параметр включає ще такі складові, як умілість вчителя та його технологічну озброєність. Останні пов'язані з виділеними етапами педагогічної діяльності. Кожен етап потребує від учителя відповідних умінь у вигляді цілісної ієрархізованої системи та технологію їх застосування з урахуванням передбачених і непередбачених виховних завдань. Л. Кондрашова підкреслює, що навчання і виховання в педагогічному вищому навчальному закладі необхідно організовувати таким чином, щоб студенти відчували такі самі емоції і почуття, які виникають у педагогів у їхній професійній діяльності, набувати професійно-емоційного досвіду [80, с. 21]. Дуже часто професійно-грамотно підготовлений захід, бесіда, свято не дають очікуваного результату саме через невміння управляти своїми емоційними можливостями, керувати настроєм, душевним станом, мобілізувати свою волю, творчі сили. Нерідко не тільки початківці, а й досвідчені педагоги страждають від своєї емоційної невідповідності. Головним недоліком своєї професійної готовності молоді вчителі вважають невміння керувати своїм психічним станом. Причина такого становища в тому, що розвиток емоцій і система керування ними не стали ще складовою частиною професійної підготовки студентів у педагогічному вищому навчальному закладі.

Готовність до професійно-педагогічної діяльності включає як обов'язковий компонент потреби фахівця у професійному самовдосконаленні. По-справжньому освічений педагог – це той, хто відчуває потребу постійно поповнювати свої звання, розвивати свої розумові здібності, вміє всебічно користуватися своїми інтелектуальними і творчими можливостями, професійними навичками. Тому в кожного студента необхідно розвивати здібності керувати особистим удосконаленням і вдосконаленням інших, тобто забезпечувати кожному перспективу внутрішнього росту. Це означає не давати студентові готові педагогічні рецепти, а правильно його орієнтувати в самостійних пошуках шляхів професійного становлення, допомагати йому засвоїти думку про необхідність поєднання самовдосконалення з ростом професійної майстерності.

Аналіз фахової літератури дозволив встановити взаємозв'язок педагогічної діяльності вчителя початкової школи з процесом його підготовки та станом готовності до її здійснення. Він виявляється в наступності та взаємозумовленості функцій цих педагогічних систем (підготовка виступає засобом формування готовності до діяльності, готовність є результатом і показником якості підготовки і реалізується та перевіряється у діяльності; діяльність виступає метою підготовки і водночас виконує функції її регулювання й корекції), а також у відповідності їх структурних компонентів. Н. Кузьміна виділяє п'ять таких структурних компонентів системи педагогічної діяльності: суб'єкт і об'єкт педагогічного впливу, предмет їх спільної діяльності, цілі навчання і виховання та засоби педагогічної комунікації. Вони пов'язані між собою прямими й оберненими зв'язками. А до функціональних компонентів означеної системи Н. Кузьміна відносить: гностичний, проектувальний, конструктивний, комунікативний і організаторський [98, с. 5].

Розкриваючи специфіку поняття „готовність”, не можна розглядати – її лише як „властивість” чи „ознаку” окремої особистості. Це інтегрований показник діяльнісної сутності особи, міри її професійної зрілості.

Готовність до професійно-педагогічної діяльності – це не лише система професійних знань, умінь і навичок, а й такі риси особистості, які забезпечують успішне виконання професійних функцій: переконання, педагогічні здібності, інтереси, професійна пам'ять, мислення, увага, педагогічна спрямованість думки, працездатність, емоційність, моральний потенціал особистості; ставлення до явищ, подій, професійних обов'язків з точки зору моральних суспільних норм та вимог до вчителя.

Водночас сутність готовності до педагогічної діяльності не може бути зведена до проявів моральних чи психологічних якостей властивостей особистості чи виведена тільки із свідомості чи поведінки. Готовність фіксує відношення свідомості і поведінки, суб'єктивності і об'єктивності свідомості, що стійко проявляється у професійній діяльності, стосунках, закріплена в рисах характеру. Це означає, що зміст її складають такі інтегральні характеристики особистості, які включають у себе інтелектуальні, емоційні і волеві властивості, професійно-моральні переконання, потреби, звички, знання, вміння і навички, педагогічні здібності.

Отже, аналіз наукових досліджень дає змогу дати узагальнення визначення готовності педагога до професійно-педагогічної діяльності: це сукупність професійно-фахових знань, умінь і навичок, необхідних для здійснення педагогічної діяльності в навчальному закладі освіти; це такі інтегральні характеристики особистості педагога, які забезпечують успішне виконання професійних функцій.

1.3. Готовність студентів до виховної діяльності

Проблема підготовки майбутнього вчителя до виховної діяльності досліджувалася багатьма вченими (І. Бех, С. Бреус, К. Волинець, О. Киричук, О. Коберник, І. Коновальчук, Л. Кузьменюк, В. Лозова, О. Мороз, Н. Репа, А. Рогоза, С. Сисоєва, В. Скрипченко, Г. Троцко, Д. Фельдштейн та інші).

Виховна діяльність учителя була предметом дослідження багатьох сучасних психологів і педагогів. В одних працях увага дослідників акцентується на змісті, формах і методах виховної роботи. Цей підхід у розв'язанні проблеми реалізується в кількох напрямках: методології і методах дослідження проблеми (О. Григор'єва, М. Кузьміна), вивченні компонентів виховної діяльності і вмінь, які входять до її складу (В. Єльманова, Г. Засобіна, С. Кисельгоф, Г. Метельський, Л. Соколова та ін.), розв'язанні завдань у галузі виховання (А. Акімова). В інших працях об'єктом дослідження був процес формування професійних якостей вчителя як вихователя (Ф. Гоноболін, О. Коберник, В. Сластьонін, О. Щербаков).

Питання підготовки вчителя-вихователя висвітлюються вченими в різних аспектах: загальнопедагогічному (О. Абдуліна, В. Белозерцев, О. Мороз, Л. Спірін, М. Фрумкін), професійному самовихованні (С. Єлканов, В. Кан-Калік), педагогічній взаємодії з учнями (Л. Кондрашова, Ю. Кулюткін, Г. Сухобська) та ін.

У низці наукових праць розглядаються питання діяльності класного керівника, професіограма вчителя-вихователя (Є. Антипова, М. Болдирев, В. Воробей, М. Гей, Є. Іванова, П. Красовський, Л. Макарова, Р. Нью, Т. Панкова, О. Свириденко, Л. Симончик, Н. Щуркова) та ін.

Проблема підготовки студентів до виховної роботи досліджувалася за такими напрямками: комплексний підхід (О. Бодаков); індивідуалізація виховної діяльності виховної роботи (О. Пехота); професійно-діяльнісний підхід (Л. Рувинський); цілісність педагогічного процесу (В. Семиченко, Н. Хміль); виховання особистісної культури вчителя як основи формування професійної майстерності (Л. Нечипоренко); професіоналізм позааудиторної роботи зі студентами з педагогіки (Л. Кондрашова) та ін.

На підготовку молодого вчителя до виховної діяльності спрямовані дослідження О. Дубасенюк шляхом вирішення педагогічних завдань і ситуацій та Г. Троцько – шляхом удосконалення форм і системи виховної роботи [50, с.

177].

У дослідженнях учених (А. Белкін, В. Бондар, В. Беспалько, І. Дмитрик, О. Мороз, В. Омеляненко) подано технологічний підхід до аналізу виховної діяльності вчителя-вихователя (колективне творче виховання, технологія колективного планування виховної діяльності, створення ситуації успіху).

Різні підходи до дослідження виховної діяльності вчителя зумовили і різні результати. Так, одні вчені (В. Воробей, П. Красовський, С. Крисюк, Л. Макарова, Г. Нагорна, Т. Позднеєва та ін.) описують як результат дослідження сформовані знання, вміння і навички, що притаманні педагогу як вихователю; інші – (Є. Антипова, О. Бодаков, М. Гей, Е. Іванова, З. Курлянд, Р. Нью, Н. Половникова, В. Семиченко та ін.) визначають сукупність професійних особистісних якостей, що забезпечують результативність педагогічної діяльності. Процес професійного становлення студентів у педагогічному вищому закладі стає можливим лише за наявності певного мінімуму умов як об'єктивного, так і суб'єктивного порядку.

Отже, готовність студентів педагогічного ВНЗ до виховної діяльності вчені розглядають як складне соціально-психологічне явище, як інтегроване виявлення ряду властивостей особистості, спрямоване на виховну діяльність. Воно виявляється в наявності в молодого вчителя спеціальних знань для здійснення виховної роботи, умінь, навичок, здібностей реалізації виховання, як форми зв'язку професійно-педагогічної спрямованості з іншими найважливішими рисами особистості, науковим світоглядом, життєвими настановами і духовними цінностями, а також з її моральною, волевою і емоційною сферами. Психічна регуляція виховної діяльності вчителя – це складний акт, який припускає наявність не тільки визначених професійних знань, умінь, а й сформованості в майбутнього спеціаліста комплексу якостей і властивостей особистості, що відповідають вимогам педагогічної професії. Професійне становлення вчителя в динаміці розглядається в педагогічній літературі на таких рівнях: інтуїтивному, репродуктивному, репродуктивно-

творчому, творчо-репродуктивному, творчому [137]. В основі кожного рівня лежить відповідний рівень готовності випускника вищого педагогічного закладу до виконання своїх виховних функцій.

Г. Нагорна безспідставно вважає, що підготовка студентів до виховної діяльності повинна здійснюватися з урахуванням володіння ними вмінням аналізувати педагогічні ситуації. Для цього студенти повинні мати покликання до виховної діяльності, потребу займатися нею, мати інтуїцію, здатність розподіляти увагу та зосереджувати її, відрізнитися швидкістю переходу від процесу збудження до гальмування [188]. Підготовка студентів до виховної діяльності повинна охоплювати в собі як формування певних компонентів психологічної структури особистості майбутнього вчителя, так і засвоєння ним належної суми теоретичних знань та формування в нього відповідних професійних умінь і навичок. Безперечно, це не означає, за словами М. Фіцули, що підготовка повинна вестись за певним планом. Вона має бути органічною складовою частиною навчально-виховного процесу педагогічного вищого навчального закладу. Вчені (М. Козак, М. Фіцула) вказують, на які саме компоненти виховної діяльності майбутнього вчителя необхідно звертати увагу в підготовці студента до виховної роботи. Насамперед на спрямованість особистості, яка повинна включати в себе науковий світогляд, розумні потреби, оптимальну мотиваційну сферу й відповідні цілі та ідеали. Формування спрямованості особистості студента педагогічного навчального закладу повинно спиратись як на його інтелект, так і на емоційну та волюву сфери, щоб воно породжувало в нього ентузіазм і позитивні переживання, а також сприяло формуванню психологічної цілеспрямованості, наполегливості, готовності до подолання труднощів [78, с. 41].

Учені (І. Зязюн, І. Кривонос, Н. Тарасевич) поділяють виховну діяльність як цілісну структуру на три взаємопов'язані підсистеми: технологічну, соціально-психологічну (відносини) і етичну [130, с. 259, 260]. Технологічна система чи технологія є системою „точних засобів впливу на особистість і

колектив, що дозволяють педагогу економити свої зусилля і домагатися бажаних результатів”. На відміну від Н. Кузьміної, яка дає визначення виховної діяльності через високий рівень діяльності, в теоретичних положеннях, розроблених авторським колективом (Г. Брагіна, І. Зязюн, Л. Крамущенко, Т. Кривонос, Н. Пивовар, В. Семиченко, Н. Тарасевич, М. Цуркава, А. Шумська), виховна діяльність розглядається і у процесуальному, і в результативному ракурсах. У процесуальному плані – це комплекс особистості вчителя, що забезпечує високий рівень самоорганізації його професійної діяльності, а в результативному – як максимально можливий в даних умовах результат вирішення професійних завдань [137].

Не менш важливим структурним компонентом готовності до виховної діяльності виступають педагогічні здібності. Педагогічні здібності сукупність психічних рис особистості необхідних для успішного оволодіння педагогічною діяльністю, її ефективного здійснення [35, с. 253].

Н. Кузьміна у структурі педагогічних здібностей виділяє дві низки ознак: 1) специфічну чутливість педагога як суб’єкта діяльності до об’єкта, процесу і результатів власної педагогічної діяльності; 2) специфічну чутливість педагога до учня як суб’єкта спілкування, пізнання та праці. Перша низка ознак включає перцептивно-рефлексивні здібності, що становлять сенсорний фонд особистості вчителя. Друга – це проєктивні педагогічні здібності, тобто особлива чутливість до створення продуктивних технологій навчально-виховного впливу на учнів [98, с. 17].

Розвиваючи погляди Н. Кузьміної і враховуючи кільцеву структуру діяльності, О. Дубасенюк виділяє такі компоненти (етапи) виховної діяльності: 1) діагностичний; 2) проєктувально-цільовий; 3) організаційний; 4) стимулювально-спонукальний; 5) контрольний-оцінний [50, с. 91].

На думку С. Бреус, найважливішим компонентом змісту професійної підготовки вчителя є виховні вміння. У дослідженні подано класифікацію основних груп виховних умінь, визначено структуру діяльності студентів з

оволодіння виховними вміннями, етапи та умови їх формування у майбутніх вчителів. С. Бреус акцентує на тому, що науково-теоретичною основою формування вмінь виховної діяльності є педагогічні дисципліни. Проте в системі професійно-педагогічної підготовки студентів до виховної роботи ще не склався органічний перехід від теорії до практики. Оволодіння виховними вміннями передбачає єдність теоретико-пізнавальної та практичної діяльності [19, с. 13].

У дисертаційному дослідженні І. Коновальчука експериментально підтверджена гіпотеза щодо підвищення ефективності формування у майбутніх учителів умінь проектувати виховну діяльність при застосуванні педагогічної технології, що базується на системі навчально-критеріальних завдань, які найбільш адекватно відображають завдання і зміст педагогічного проектування. Автор наголошує на можливості створення виховних таксономій – чіткої системи виховних задач, у середині яких виділено їх критерії і послідовні рівні (ієрархії). Виховні таксономії передбачають чітку класифікацію і систематичність тих якостей особистості, які прогнозуються як майбутній результат виховання, що дає можливість конкретизувати, упорядкувати в систему виховні задачі [82].

В. Воробей досліджувала формування у студентів педагогічних інститутів умінь і навичок виховної роботи з учнями. Автор виділила три групи вмінь: вивчення особистості і колективу школярів, планування виховної роботи та організація різнопланової діяльності школярів [26]. Однак для успішного проведення виховної роботи цього недостатньо, необхідні ще комунікативні, конструктивні, прикладні вміння.

Існує чимало концепцій підготовки студентів педагогічних навчальних закладів до виховної роботи у школі. Це концепції: комплексного підходу, професійно-діяльнісного, інтенсифікації навчально-виховного процесу на основі цільового підходу, цілісності, цілісного „бачення” педагогічного процесу, виховання особистісної культури вчителя, формування педагогічної

майстерності через спеціальні вправи в контрольованих умовах, професіоналізації позааудиторної роботи з педагогіки [177, с. 91].

В останні десятиріччя започатковано і проведено чисельні спеціальні дослідження, пов'язані з підготовкою майбутніх вчителів до виховної роботи. Переважно проводяться пошуки шляхів подальшого покращення підготовки студентів до розв'язання окремих завдань виховання учнів: морального, естетичного, трудового, національного. Аналізуючи дисертаційні дослідження і наукові публікації останніх років, можна констатувати появу нових підходів щодо підготовки студентів до виховної діяльності. Питання творчого підходу до виховної діяльності у школі висвітлюється в багатьох дослідженнях на сучасному етапі. Форми активного вузівського навчання як передумови становлення творчої особистості майбутнього вихователя знайшли своє відображення у дослідженні Н. Кічук [69]. Серед шляхів формування творчої особистості студента, майбутнього вихователя Є. Коваленко пропонує такі:

- посилення уваги до формування особистісної готовності студента до виховної діяльності, його громадянської позиції, усвідомлення соціальних очікувань від професійно-педагогічної діяльності, педагогічного покликання, педагогічних здібностей.

- збільшення питомої ваги творчих видів діяльності в навчальному процесі проблемних лекцій, семінарів, дискусій, ділових ігор, самостійної науково-дослідної діяльності, проблемні завдання під час контролю.

- розв'язання завдань формування творчої особистості потребує і суттєвих зрушень у дидактичній системі вищого навчального закладу, відходу від традиційної лекційно-семінарської системи навчання до гуманістичної особистості орієнтованої, модульно-розвивальної, в якій більша частина годин була визначена для самостійної роботи студентів [76, с. 23].

Підготовка майбутніх учителів до виховної діяльності через застосування інтеракційних методик висвітлюється в дисертаційному дослідженні М. Коця. Використання інтеракційних методик дозволяє змінювати ставлення майбутніх

учителів до оволодіння психологічними знаннями взагалі, підвищує рівень позитивної мотивації до використання активних психологічних методів у практичній діяльності, формує стійкий інтерес до професійного спілкування зі своїми вихованцями [90]. Інтеграційний підхід до загально педагогічної підготовки вихователів охарактеризовано в науковому дослідженні К. Волинець [24]. Авторка пропонує визначену систему принципів відповідно до ієрархічно побудованої системи цілей (стратегічних, етапних, оперативних), структуру циклу виховання поділяє на такі етапи: 1) увідно-мотиваційний етап – спільна пізнавальна діяльність в умовах колективу з метою забезпечення мотиваційної виховної діяльності дітей; 2) етап забезпечення вихованців новою інформацією.

На думку вчених, які досліджують питання теорії і методології професійної підготовки, пріоритетною формою розвитку системи освіти повинно стати створення інтегративних курсів, що віддзеркалюють динамізм сучасної наукової парадигми, багатогранність її внутрішніх взаємозв'язків. Сьогодні у структуруванні знань повинен використовуватися принципово інший підхід, а саме – філософська інтеграція різнорідних галузей знань і окремих теоретичних систем, точок зору на природу людини, суспільство (С. Гончаренко, Ю. Мальований) [36].

З теоретичних, психологічних позицій готовність до виховної діяльності вчителя обґрунтував І. Бех [8, с. 7]. Ефективність виховного процесу, зазначає автор, значною мірою залежить і від теоретичних уявлень викладачів педагогічного вищого навчального закладу про динаміку професійної готовності вчителя та про її нормативну модель як перспективу, що стимулюватиме його фахове вдосконалення (I стадія – адаптивно-практична, II стадія – інноваційна, III – інноваційно-перетворювальна, IV стадія – спрямовано-духовна). Викладач вищої школи, який знає і володіє динамікою становлення професійної готовності вчителя, зможе у процесі навчання майбутніх педагогів закласти місце підґрунтя для їхнього більш швидкого

професійного вдосконалення.

Дослідження проблеми підготовки вчителя до виховної діяльності в сучасній зарубіжній педагогіці пов'язано з іменами Д. Алена, Р. Бума, Б. Бромберська, Т. Вилоха, Р. Волошинські, Н. Гейджа, Б. Гомжона (США), Р. Госдена, Є. Ісона, А. Маслоу, Н. Мацяшека (Польща), Х. Меррімана, Ш. Надя, С. Ньютона (ВБ), І. Талиша (Угорщина), Ш. Шандора та ін. Їхні зусилля спрямовані здебільшого на проблеми майстерності вчителя, практичного навчання педагогічної майстерності, на розробку так званої „технічної характеристики діяльності вчителя”, визначення педагогічних умінь і навичок. Роботи зарубіжних учених вносять значний внесок у педагогічну теорію і практику, збагачують її важливим фактичним матеріалом про діяльність і підготовку вчителя, при цьому вчені констатують, що молодий вчитель виявляється менш підготовленим до виконання виховної функції.

Л. Кондрашова у цьому зв'язку зазначає, що особливе місце в педагогічній підготовці має відводитися оволодінню методикою і технологією виховної роботи [81, с. 16]. Зміст предметів, що розкривають теоретичні засади методики виховної роботи, потребує повного оновлення. Виховна робота повинна стати пріоритетною у практиці вузівського навчання, спрямованого на те, щоб навчити майбутнього педагога створювати виховне середовище, систему соціальної допомоги в розвитку і саморозвитку особистості, умов найбільшої комфортності, психологічної захищеності її в життєвих ситуаціях.

На необхідність формування у майбутніх учителів умінь педагогічної діагностики виховного процесу вказує Л. Макарова [109, с. 14]. Серед них: уміння визначати мету діагностики, планувати, здійснювати, регулювати, враховувати результати діагностичних досліджень, володіння різними способами діагностики. Ці вміння можна віднести до гностичних.

Проектування особистості майбутнього вчителя неможливе без розвитку у студентів таких якостей, як педагогічне передбачення й уявлення. Педагогічне передбачення – це вміння аналізувати, систематизувати факти і

явища, правильно оцінювати все розмаїття відносин у системі „вчитель-учень”, якій постійно змінюються і передбачати кінцеві результати роботи. Без педагогічного уявлення неможливо прогнозувати виховну діяльність педагога.

Важливим показником готовності студентів до виховної роботи є й певний рівень розвитку в них організаторських здібностей. Організаторські здібності включають як особливі риси і властивості (вміння розбиратися в людях, знайти до них підхід, впливати на них), так і загальні риси (спілкування, ініціативність, самостійність, мобільність). Організаторські здібності – сукупність психічних рис особистості, необхідних гум успішного оволодіння організаторською діяльністю, її ефективного виконання. Організаторські здібності передбачають спрямованість особистості (світоглядну, політичну, моральну, ділову), рівень її готовності (ділова компетентність, уміння, навички, досвід), риси характеру (комунікабельність, організованість, емоційна врівноваженість) [35, с. 240].

Педагогічна діяльність у сфері виховання визначається вмінням педагога особливим чином структурувати наукові і практичні знання для ефективного розв’язання виховних завдань. Особистісні знання в такому разі є результатом розвинених здібностей і спрямованості, що впливають на сприйняття педагогічних явищ, ситуацій, а також на способи їх перетворення з наукових позицій.

Готовність студентів до виховної діяльності передбачає формування таких якостей особистості, які забезпечують майбутньому педагогу можливість усвідомлено й компетентно здійснювати виховну діяльність. Сутність готовності студента до використання виховних технологій визначається суперечностями, які є як у самій технології, так і у внутрішньому стані студента. Так, О. Пехота виокремлює п’ять рівнів готовності педагога до використання нових технологій у виховній роботі з учнями. Опишемо їх.

Адаптивний рівень характеризується нестійким ставленням до виховної технології. Ставлення до нового індіферентне, система знань і готовність до

використання в необхідних виховних ситуаціях відсутня. Професійно-педагогічна діяльність вихователя будується за заздалегідь відпрацьованим планом, алгоритмом; творча активність практично не виявляється. Вихователь відмовляється використовувати нову технологію у власній практиці.

Репродуктивний рівень вирізняється більш стійким ставленням до нових технологій, виявляється прагнення до встановлення контактів із педагогами, що працюють за новою технологією.

Евристичний рівень характеризується більшою цілеспрямованістю, стійкістю, усвідомленістю шляхів і способів введення нових виховних технологій. Відбуваються помітні зміни у структурі технологічного компонента, що свідчать про становлення особистості вихователя як суб'єкта альтернативної концепції, технології чи змісту виховання; вихователь продовжує шукати і відкривати нові виховні технології. Педагоги цього рівня завжди відкриті новому, здобувають нову інформацію у спілкуванні з колегами.

Креативний рівень вирізняється високим ступенем результативності використання нових технологій, творчою активністю, імпровізацією, педагогічною інтуїцією, які забезпечують оригінальні авторські підходи до виховання дітей [137].

А. Капська виділяє такі рівні готовності педагога до виховної діяльності.

Соціальний рівень готовності включає усвідомлення студентом себе як суб'єкта педагогічної діяльності, здатного до соціального творення особистості з дитини, стимулювання її природних сил, задатків, здібностей, усвідомлення значення виховної діяльності для соціально-економічного процесу суспільства.

Психологічний рівень готовності проявляється у потребі ввійти у внутрішній світ особистості, ідентифікації себе з іншими; в емоційних переживаннях, пов'язаних з оцінками наслідків своєї праці; у потребі випускника педагогічного вищого навчального закладу в самореалізації виховної діяльності.

Теоретико-методологічний рівень готовності включає наявність особистісного знання про багатогранність і багаторівневність генезису людини, а також здатність бути носієм загальнокультурних і професійних цінностей у життєдіяльності учнів, суб'єктивної позиції та орієнтації на сучасний рівень педагогічної науки, передові технології виховання, розвитку особистості.

Практично-діяльнісний рівень готовності проявляється в наявності концептуальної позиції виховної діяльності, в здатності виявляти протиріччя і вирішувати їх; у визначенні цілей, вичлененні завдань розвитку конкретної особистості, розробленні програми такого розвитку; в наявності вміння діагностувати, прогнозувати розвиток особистості в соціумі, відбирати відповідні технології; у потребі й здатності до неперервної самоосвіти й самовдосконалення [118].

Г. Троцько вичленовує шість компонентів готовності майбутніх учителів до виховної діяльності. А саме:

Мотиваційний – позитивне ставлення до педагогічної професії, до виховної діяльності, інтерес до роботи класного керівника.

Морально-орієнтаційний – моральне обличчя вихователя, визначення професійно-педагогічних та загальнолюдських цінностей, етики, наявність поглядів і переконань, принципів та готовності діяти у відповідності з ними.

Змістово-операційний — знання і вміння вихователя, педагогічне мислення, професійна спрямованість уваги, сприймання, уява, здібності до виховної діяльності.

Емоційно-вольовий – цілеспрямованість, працьовитість, наполегливість, самовладання, самостійність, ініціативність, самокритичність, емоційний стан.

Оцінний – самооцінка своєї професійної підготовленості і відповідності процесу виховання.

Психофізіологічний – властивості і здібності, які забезпечують вихователю високу працездатність у виконанні функцій класного керівника, впевненість у своїх силах, прагнення наполегливо і до кінця доводити

розпочату справу, здатність доцільно управляти своєю поведінкою та поведінкою інших, активність, саморегуляція, врівноваженість, витримка [138].

В. Васенко розкриває сутність поняття „готовність студентів до виховання молодших школярів” як складовий компонент „готовність до виховної діяльності”, що характеризується усвідомленням значущості та інтересом студентів до здійснення виховання учнів, сформованістю в них спеціальних знань та вмінь і проявляється в їхній самостійній професійно-педагогічній діяльності [114].

Відповідно до змісту педагогічної діяльності вчителів початкових класів автором виявлено сукупність практичних знань та вмінь, необхідних для здійснення виховання молодших школярів, які виступають у конструюванні, організації, аналізі, діагностуванні виховного процесу та спілкуванні. Готовність студентів до виховної діяльності, за словами автора, повинна здійснюватись у три етапи: перший передбачає формування пізнавальних інтересів та потреб з одночасним оволодінням знаннями та вміннями, необхідними для цієї роботи; другий – стимуляція професійних інтересів, формування мотивів професійного самовизначення; третій – потреба у професійній самореалізації, що включає самоутвердження, само актуалізацію особи, систематизацію і узагальнення знань та вмінь з проблем здійснення такої діяльності.

Розглядаючи сутність готовності студентів до здійснення виховної діяльності, П. Думаєва виходить із загального розуміння готовності до діяльності як взаємозв'язку когнітивного, поведінкового, емоційного компонентів (психологічна готовність), як складного утворення особистості, що інтегрує в собі моральні і психологічні властивості індивіда (Н. Левітов, К. Платонов, О. Смірнов), як єдності збуджуючого (мотиваційного) і виконавчого (процесуального) компонентів (С. Рубінштейн, В. Селіванов). Відповідно до цього положення, автор визначає готовність студентів до виховної роботи у школі як фундаментальну цілісну інтегративну властивість

особистості, в якій виражені в єдності мотиваційні і процесуальні компоненти регуляції діяльності і поведінки вчителя-вихователя [51].

Розроблена О. Отич модель виховної діяльності вчителя початкових класів презентує структуру виховної діяльності вчителя початкових класів, що складається з мотиваційно-ціннісного, орієнтаційного, контрольного-регулюючого компонентів, а також під структуру професійно-методичного досвіду вчителя, що включає професіоналізм його особистості та його виховної діяльності [131].

Своєрідний підхід до підготовки майбутніх учителів початкової школи до виховної діяльності представлено в дослідженні О. Кіліченко. Так, автор зазначає, що підготовка до виховної діяльності, до педагогічної взаємодії з учнями молодшого шкільного віку повинна відбуватися за діагностичним, операційним і транспозиційним аспектами. Діагностичний аспект дає змогу визначити наявний стан підготовки до виховної діяльності, операційний аспект – це розроблена система підготовки студентів до виховної діяльності з учнями молодшого шкільного віку. Транспозиційний аспект передбачає застосування студентами набутих у вищому навчальному закладі знань, навичок і вмінь з організації педагогічної взаємодії у навчально-виховному процесі початкової школи під час практики і подальшій професійній діяльності [70].

Готовність до позаурочної виховної роботи з учнями І. Казанжи визначає як складне інтегроване поняття, що передбачає єдність теоретичної, практичної і морально-етичної підготовки майбутнього вчителя початкових класів до здійснення всіх видів виховної діяльності з учнями в позанавчальний час, установлення творчих зв'язків із різноманітними позашкільними закладами у справі виховання молодших школярів [66, с. 79].

Отже, ми розглянули проблему підготовки і готовності педагога до професійно-педагогічної діяльності і зокрема, до виховної діяльності з учнями молодших класів. Оскільки предметом запропонованого дослідження виступає підготовка майбутніх педагогів до здійснення національного виховання з

учнями молодших класів, з'ясуємо сутність і специфіку національного виховання.

1.4. Проблема національного виховання в педагогіці

1.4.1. Сутність і характеристика національного виховання. Проблема національного виховання була предметом дослідження як учених класиків української педагогіки (О. Ольжич, С. Русова, Г. Сковорода, К. Ушинський, І. Франко), так і сучасних (В. Гнатюк, П. Ігнатенко, М. Красовицький, В. Кузь, Ю. Руденко, О. Савченко, М. Стельмахович).

Логіка дослідження вимагає з'ясувати насамперед визначення поняття „сутність”, а вже потім застосовувати його для тлумачення інших понять наукового апарату дослідження. За визначенням учених (О. Дубасенюк, О. Антонова), „сутність як філософська категорія відображує, по-перше, глибинні зв'язки та внутрішні відносини, які визначають основні тенденції розвитку виховного процесу, по-друге, перехід зовнішнього у внутрішнє, що переводиться у свідомість людини” [49]. Відтак, в основі національного виховання лежить система виховних відносин, що забезпечує взаємодію вчителя і учня згідно із суспільно завданими цілями формування особистості. Будь-який тип виховних відносин завжди пов'язаний з прагненням змінити людину, вплинути на її внутрішню позицію, поведінку і діяльність, керувати формуванням її особистості [141, с. 175].

Слід зазначити, що за новим тлумачним словником української мови „національне – те, що виражає характерні особливості якої-небудь нації. Нація – конкретно-історична форма спільності людей, об'єднаних єдиною мовою і територією, глибокими внутрішніми економічними зв'язками, певними рисами культури і характеру; нарід, плем'я, народність” [125, с. 320; 22].

З'ясуємо сутність феномена „національне виховання”. Звернемось до

словникових джерел. Так, Український педагогічний словник визначає національне виховання – як історично зумовлену і створену самим народом сукупність ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв та інших форм соціальної практики, спрямованих на організацію життєдіяльності підростаючих поколінь, у процесі якої засвоюється духовна і матеріальна культура нації, формується національна свідомість і досягається духовна єдність поколінь. Національне виховання – це виховання підростаючих поколінь у дусі українського виховного ідеалу на багатовікових традиціях. Національне виховання ґрунтується на засадах родинного виховання, на ідеях і засобах народної педагогіки, наукової педагогічної думки, що уособлюють вищі зразки виховної мудрості українського народу. Основні принципи національного виховання – гуманізм, демократизм, народність, єдність родинного і шкільного впливу, природовідповідність, виховання у праці, самодіяльність учнів [35, с. 229].

Професійний словник визначає національне виховання як історично зумовлену і створену самим народом сукупність ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв та інших форм соціальної практики, спрямованих на організації життєдіяльності підростаючих поколінь, у процесі якої засвоюється духовна і матеріальна культура нації, формується національна свідомість і досягається духовна єдність поколінь [147, с. 215].

За народознавчим словником, національне виховання – це виховання людини в дусі народних ідеалів, відповідно до його потреб і близькими йому психологічно засобами [180, с. 250].

Різні наукові школи пропонують власний соціально-філософський і політико-географічний перелік таких характеристик: культурно-психологічні особливості людей, об'єднаних спільною долею; мову, звичаї, культуру, релігію; історію, з якою вони себе ідентифікують; певну територію. Філософи пов'язують національне виховання із феноменом нація [153].

У цьому зв'язку закономірними є дискусії щодо національного виховання

в багатонаціональній державі, якою є і Україна. Відтак, національне виховання можна розглядати у вузькому значенні як виховання патріота своєї нації, конкретного народу, етносу (українського, російського, болгарського, молдавського і т.ін.) і широкому – як патріота і громадянина держави, в нашому випадку – України.

Так, політологічний енциклопедичний словник визначає націю як політичну спільноту, яка об'єднує всіх громадян держави незалежно від їх етнічного, соціального походження, культурно-мовних та інших особливостей. „Спільна державна мова, спільні символи, спільна лояльність до держави та її законів, спільні інтереси і надії на майбутнє стають новітніми сутнісними характеристиками нації” [139, с. 223], а отже, і національне виховання.

Враховуючи національну специфіку південного регіону, в якому проживають різні етноси (росіяни, українці, болгары, молдавани, гагаузи, євреї і т.ін.), в започаткованому дослідженні ми будемо послуговуватись феноменом „національне виховання” у широкому значенні цього слова як державне, українське національне виховання, яке здійснюється в усіх навчальних закладах України.

Проблема національного виховання в Україні має глибокі історичні корені. До неї звертались в Україні М. Аркас, Г. Ващенко, М. Грушевський, М. Драгоманов, О. Духнович, І Огієнко, О. Ольжич, С. Русова, К. Розумовський, І. Самойлович, Г. Сковорода, К. Ушинський, І. Франко, Я. Чепіга, Т. Шевченко і багато інших.

К. Ушинський, глибоко розуміючи національний характер виховання, стверджував: „Ставши одним із елементів державного і народного життя, громадянське виховання пішло в кожного народу своїм особливим шляхом, і тепер кожен європейський народ має свою окрему характеристичну систему виховання. У кожного народу своя особлива система виховання, а тому запозичення одним народом в іншого виховних систем є неможливим” [183, с. 46].

Україна є багатонаціональною державою, в ній живе понад 100 народностей. І „...досягти тут всенародної єдності неможливо, якщо вони не будуть переконані, що підтримуючи національні змагання українців, вони тим самим борються за свята святих кожного народу – свої національні права. Не кожен народ може створити свою державу чи навіть автономію. Але кожен мусить мати право бути самим собою, примножити і продовжити в часі успадковане від предків” [65, с. 72].

Ми мусимо зробити все можливе для розвитку національних почуттів представників національних меншин в Україні, якщо хочемо, щоб вони були нашими спільниками у розбудові Української державі, громадянами якої всі ми є однаковою мірою. „Гноблення одного стану іншим було величезним гальмом у зростанні національної єдності” [16, с. 27].

Передова громадська думка України давно усвідомлювала, що завдання виховання людей може бути найуспішнішим лише за умови відродження і функціонування своєї національної системи виховання, з характерними для неї принципами, тобто виховання на ідеях відродження української та інших націй, які проживають на території України. Лише таке виховання є гарантом рівноправності, демократизму і гуманізму.

Такої самої думки дотримувалася Софія Русова: „Національне виховання забезпечує кожній нації найширшу демократизацію освіти, коли його творчі сили не будуть покалічені, а, навпаки, дадуть нові оригінальні, самобутні скарби задля вселюдського поступу: воно через пошану до свого народу виховує в дітях пошану до інших народів” [155, с. 40]. За С. Русовою, сутність національного виховання полягає в тому, що воно виробляє у людини не хистку моральність, а міцну, цільну особу, через пошану і любов до інших народів. На основі аналізу історичного досвіду різних країн С. Русова формулює положення про значення національної системи виховання, доводячи, що міцна та нація, яка краще за інших використала глибокі національні скарби.

Вагомий внесок у справі відновлення почуття національної гідності,

висвітлення правдивої історії українського народу, історії його культури та освіти вніс В. Сухомлинський. „Історія Батьківщини, – зазначав В. Сухомлинський, – це вічно жива сила, яка створює громадянина. Вона усотується в кров, у серце, в кожную клітинку істоти, в кожную іскру думки й пристрастей як вічно живий рух народного духу, як народне безсмертя” [172, с. 147].

Показовою в контексті нашого дослідження є діяльність М. Аркаса (1852-1909). Засновник і незмінний голова Миколаївського товариства „Просвіта”, він вніс неоціненний внесок у розвиток і популяризацію української національної культури. У написанні М. Аркасом „Історії України-Русі” відстоювалось право українського народу на свою державність, національну культуру. Глибоко усвідомлюючи роль національної культури для збереження нації, для формування власного, особистісного світогляду, він власноруч пише у знайденої недавно біографічній анкеті, що його світогляд демократично-національний. Першорядну роль у його формуванні М. Аркас відводить учителям. Серед конкретних кроків щодо розвитку рідної культури – будівництво і утримання школи з українською мовою викладання на Миколаївщині, діяльність товариства „Просвіта” з видання українських книг. Свою світоглядну позицію щодо долі українського народу він сформулював в оцінці діяльності Кирило-Мефодіївського братства. Суть у тому, що спільники „були українці, котрі щиро любили свою Україну...” вони мріяли, „щоб кожен слов’янський народ, а між ними й український, жив собі самостійно” [4, с. 371]. Ці підходи є принциповими і в теоретичних засадах нашого дослідження.

З національним вихованням учені пов’язували „національний ідеал”, визначення якого вперше дав Г. Ващенко. Національний виховний ідеал базується на загальнолюдських цінностях і включає в себе ті риси, які відповідають духовності чи звичаям даного народу. Конкретний зміст національного виховного ідеалу залежить від державного устрою, світогляду, релігії і моралі, від рівня розвитку культури, від національних особливостей

народу. Виховний ідеал – це мета виховання, образ ідеальної людини, на який має орієнтуватися педагог, виховуючи учнів. Як і мета виховання визначає систему освіти й виховання, її зміст, методи, форми [35, с. 230].

Дослідження, проведене Г. Ващенком, дає змогу прослідкувати еволюцію цього ідеалу протягом довгої історії української нації. „Традиційний ідеал людини – це не вишита сорочка, яку можна скинути і все ж таки залишитися українцем. Ідеал людини – це найкраще, що створив народ у розумінні властивостей людської особистості та її призначення” [21, с. 108]. За Г. Ващенком, гаслом, під яким має проводитися виховання української молоді, є: Служба Богові й Батьківщині. „... Коли ми хочемо виховати в українській молоді міцну волю і суцільність характеру, треба перш за все прищепити їм прагнення до високої мети, що об’єднувала б увесь український народ. Такою метою є благо і щастя Батьківщини” [21, с. 180].

Г. Сковорода до ідеальних рис людини (а отже, виховного ідеалу) додає прагнення до пізнання, пошук істини, тобто освіченість. На цій основі з’являється мудрість й внутрішня свобода. Ідея природовідповідності у вихованні людини була сформульована ним чи не найперше у світовій педагогіці. Принцип природо відповідності, який сповідував видатний український просвітитель, вимагає відмови від насилля, „штучного” (суто зовнішнього) виховання. Прищеплення світських манер – далеко не основне. Правильне виховання, на його думку, в єдності знань і високих моральних поривань. Нормами життя людини має бути, за Г. Сковородою, єдність особистих і суспільних інтересів, патріотизм, шанобливе ставлення до батьків, учителів [31].

Геніальний український філософ, поет, педагог Г. С. Сковорода підкреслював: „Кожен повинен пізнати свій народ і в народі пізнати себе”. Відстоюючи принцип природовідповідності виховання, необхідність відродження національної системи виховання, він зазначав: „Якщо ти українець, будь ним. Якщо ти поляк, то будь поляком. Ти німець? Будь німцем.

Татарин? Будь татариним. Все добре на своєму місці і своєю мірою, і все прекрасне, що чисте, природне, тобто непідробне” [31].

М. Стельмахович, розробляючи етнопедагогічні основи української національної школи-родини, зазначив, що наукою і багатовіковою практикою переконливо доведено, що українська школа справді національна тоді, коли ґрунтується на українській етнопедагогіці, українській національній системі впливу на формування особистості й за орієнтаційний еталон має народні чесноти, норми християнської моралі, гармонію родинно-громадсько-шкільного виховання [163, 161, 164].

Питання національного виховання розглядаються вітчизняними вченими (І. Бех, В. Гнатюк, В. Демчук, М. Красовицький, І. Мартинюк, Ю. Руденко, О. Савченко, М. Стельмахович). Так, І. Мартинюк визначає національне виховання, як систему поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій, звичаїв, покликаних формувати світоглядну свідомість та ціннісні орієнтації молоді, передавати їх соціальний досвід, надбання попередніх поколінь [113, с. 13; 112].

В. Демчук розглядає національне виховання як історично обумовлену, створену народом на українознавчій інтегрованій виховній взаємодії інтегрованих суб’єктів із засвоєння системи цінностей у межах чітко виражених підсистем, як сукупність закономірно побудованих, динамічно пов’язаних компонентів (мети, завдань, змісту, методів, засобів, форм, факторів), яка породжує цілісну особистість громадянина України [45, с. 25].

Національне виховання, за словами М. Красовицького, – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціонального спілкування, формування у молоді особистісних рис громадян Української держави, духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, господарської та екологічної культури [92, с. 24].

Такої самої думки щодо визначення суті національного виховання і його

ролі дотримується сьогодні багато науковців і педагогів в Україні. Так, Ю. Римаренко підкреслює, що становлення України як самостійної держави неможливе без розбудови власної системи освіти і виховання. “Головним чинником національного відродження має стати національна система виховання – історично зумовлена і створена самим народом система ідей, поглядів..., спрямована на організацію життєдіяльності підростаючих поколінь відповідно до природно-історичного розвитку матеріальної і духовної культури нації” [55, с. 658].

“Національне виховання – цілеспрямований, систематичний, регульований виховний процес, що має на меті утвердження у свідомості нації, народу етнічної (національної) культурної мовної єдності”, перетворення національної цінності з ідеалу мислителів і поглядів української інтелігенції в ідейні переконання та норми моральної поведінки всіх членів суспільства, тобто “перевести” національне із суто теоретичної свідомості у практичну свідомість багатомільйонних мас...” [55, с. 671] .

Впродовж довгих часів проблема національного виховання в Україні не піднімалась (радянський період). У кінці ХХ ст. з набуттям незалежності почали розроблятися науково-педагогічні концепції національного виховання. Проаналізуємо їх.

Автори Концепції національного виховання (І. Бех, Т. Буяльська, В. Герасименко, Т. Дем’янюк, А. Капська, С. Кириленко, З. Снігар, П. Щербань та ін.) дають таке тлумачення національного виховання – „це створена упродовж віків самим народом система поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій, звичаїв, покликаних формувати світоглядну свідомість та ціннісні орієнтації молоді, передавати їй соціальний досвід, надбання попередніх поколінь” [84]. Визначено принципи національного виховання: народність, єдність загальнокультурного і національного; природовідповідність виховання; культуровідповідність виховання; гуманізація виховання; демократизація виховання; безперервність виховання; етнізація виховного процесу;

диференціація та індивідуалізація виховного процесу; послідовність, систематичність і варіативність форм і методів виховання; свідомість, активність, самодіяльність і творча ініціатива учнівської молоді, поєднання педагогічного керівництва з ініціативою і самодіяльністю учнів; зв'язок виховання з життям, трудовою діяльністю і продуктивною працею; інтегративність – єдність педагогічних вимог школи, сім'ї і громадськості [67].

З огляду на реалізацію принципу диференціації та індивідуалізації виховного процесу має здійснюватися вивчення рівня вихованості, потреб, інтересів кожної особистості. На цій основі з урахуванням загальної мети і завдань національного виховання визначаються його конкретизовані цілі та завдання. Останні матеріалізуються у змісті національного виховання, який складають система цінностей та оптимальності, єдності науки і практики, відповідальності, поєднання національною і загальнолюдською, народності виховання [67, с. 125-127].

Головною метою національного виховання на сучасному етапі, як стверджують автори концепції національного виховання, схваленої Всеукраїнською педагогічною радою працівників освіти 30 червня 1994 року, є передавання молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, його національної ментальності, своєрідності світогляду і на цій основі формування особистісних рис громадянина України, які включають у себе національну свідомість, розвинену духовність, моральну, художньо-естетичну, правову, трудову, фізичну, екологічну культуру, розвиток індивідуальних здібностей і таланту. Реалізація виховних функцій здійснюється в системі навчально-виховної діяльності вчителя, важливе місце в якій посідає національне виховання [86].

У сучасних умовах значно ускладнюються функції виховної діяльності вчителів, збагачується її зміст. За таких умов, майбутні вчителі повинні добре знати, на яких напрямках зосередити свої зусилля, на які виховні ідеали орієнтуватись, як організувати роботу в дитячому колективі, як на практиці

здійснювати демократизацію та гуманізацію виховного процесу в школі.

У Концепції національного виховання з-поміж головних напрямів виховання у школі виокремлено такі: формування національної свідомості, відчуття своєї причетності до розбудови національної державності; формування національної гідності і гордості за свою Батьківщину; героїко-патріотичне виховання; формування духовності особистості; утвердження принципів загальнолюдської моралі: правди, любові, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності, інших добродійностей; формування у дітей і молоді поваги до Конституції, законів України, національної символіки [86].

Зазначимо, що кожен із означених напрямів виховання має відносну самостійність, однак усі вони тісно взаємопов'язані, доповнюють один одного і утворюють єдину, цілісну систему національного виховання, спрямовану на формування національно свідомого громадянина України.

Поряд з поняттям „національне” використовують і поняття „громадянське” виховання. У 2000 році була розроблена і опублікована Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, в якій визначено суть, мету, стратегічні завдання, принципи, зміст, форми громадянського виховання та основні шляхи реалізації концепції. „Громадянського виховання”, як зазначається в концепції, – це процес формування громадянськості як інтегрованої якості особистості, що дає людині можливість відчувати себе морально, соціально, політично і юридично дієздатною та захищеною. Воно покликано виховувати особистість чутливою до свого оточення, залучати її до суспільного життя, в якому права людини є визначальними [85, с. 4].

Громадянське виховання базується на морально-етичних засадах. Мета громадянського виховання – сформувати свідомого громадянина, патріота, професіонала, тобто людину з притаманними особистісними якостями й рисами характеру, світоглядом і способом мислення, почуттями, вчинками та поведінкою, спрямованими на саморозвиток та розвиток демократичного

громадянського суспільства в Україні. Мета громадянського виховання конкретизується через систему завдань, з поміж них і такі: формування національної свідомості, належності до рідної землі, народу, визнання духовної єдності поколінь та спільності культурної спадщини; виховання почуття патріотизму, відданості в служінні Батьківщині; утвердження гуманістичної моралі та формування поваги до таких цінностей, як свобода, рівність, справедливість; формування політичної та правової культури засобами, громадянської освіти, яка дає знання про політичні системи і владу на всіх рівнях суспільного життя, про закони та законодавчі системи; виховання поваги до Конституції України, законодавства, державної мови; формування толерантного ставлення до інших культур і традицій.

Виховання громадянина, підкреслюється в Концепції, має бути спрямованим передусім на розвиток патріотизму – любові до свого народу, до України. З патріотизмом органічно поєднується національна самосвідомість громадян, яка ґрунтується на національній ідентифікації, що безпосередньо виступає і змістом національного виховання [85].

У 1999 році було розроблено Національну програму патріотичного виховання громадян [121]. В основу Програми покладено положення Конституції України, Законів України „Про освіту”, „Про загальну середню освіту”, Концепція виховання дітей і молоді в національній системі освіти, Концепція фізичного виховання в системі освіти України, Концептуальні засади гуманітарної освіти в Україні (вища школа) та інші. Програма спрямована на поліпшення патріотичного виховання громадян України; формування всебічно розвиненої, високоосвіченої, соціально активної особистості, здатної до самовдосконалення та самореалізації, виховання у неї почуття відповідальності, високої духовності, утвердження конституційних положень про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і національна гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю. Серед завдань патріотичного виховання зазначених у Концепції виокремлюються й такі:

утвердження в масовій свідомості громадян історично притаманних українському народові високих моральних цінностей, спрямованих на засвоєння кращих зразків вітчизняної, національної та світової духовної спадщини; забезпечення духовно-морального розвитку населення, виховання патріотизму, любові до своєї нації, держави, високої політичної культури та трудової моралі, використання зусиль громадян у суспільно-корисних справах; формування національного культу соціально-активної, фізично здорового та духовно багатой особливості [121].

Реалізація цих завдань здійснюється шляхом пропаганди кращих здобутків національної культури та духовної спадщини, проведення фестивалів та конкурсів для відродження національних свят та обрядів, популяризації притаманних Українському народові родинних цінностей, формування мережі центрів „Родинний дім”.

На основі вивчення та аналізу Концепцій громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, Національної програми патріотичного виховання населення, Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти ми дійшли висновку, що національне, громадянське та патріотичне виховання має як спільні так і відмінні специфічні ознаки (див. табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Специфічні ознаки громадянського та патріотичного виховання

Громадянське виховання	Патріотичне виховання	Національне виховання
Громадянська свідомість	Розуміння і сприйняття української ідеї, українських ідеалів	Національна свідомість, любов до Батьківщини,
Громадянський обов’язок	Сприяння розбудови державної незалежності України, її процвітанню	рідної мови

Громадянська відповідальність	Готовність до захисту своєї Батьківщини; пошана до історії своєї країни, національних свят і традицій, оберегів	
Громадянська гідність	Дотримання законів, Конституції України, дбайливе ставлення до національних багатств і рідної природи	Національна гідність
Громадянська активність	Збереження та зміцнення власного здоров'я, здоров'я нації	Пропаганда національної культури

Відтак, як бачимо, завданням громадянського виховання є, по суті, формування національної свідомості, приналежності до рідної землі, народу, визнання духовної єдності поколінь та спільності культурної спадщини. Виховання громадянина має бути спрямованим передусім на розвиток патріотизму – любові до свого народу, до України. З патріотизмом органічно поєднується національна самосвідомість громадян, яка ґрунтується на національній ідентифікації: вбирає в себе віру в духовні сили своєї нації, її майбутнє. На основі вивчення та аналізу концепції ми дійшли висновку, що зміст національного виховання учнів визначає тріада: „гуманіст-громадянин-патріот”. Кожен з цих компонентів має свої специфічні ознаки. Гуманіст з якостями особистості: висока моральність; доброта; толерантність; справедливість; щирість; сумлінність; взаємоповага; принциповість; непримиренне ставлення до фальші, цинізму, лицемірства, підлабузництва. Громадянин: громадянська свідомість і громадянський обов'язок і громадянська відповідальність; громадянська гідність; громадянська активність. Патріот: розуміння і сприйняття української ідеї; сприяння розбудові державної незалежної України; готовність до захисту своєї Батьківщини; пошана до історичної пам'яті; любов до рідної культури, мови,

національних свят і традицій; дотримання Конституції України, дбайливе ставлення до національних багатств і рідної природи.

Отже, взаємозалежність громадянського, патріотичного і національного виховання можна подати в такій схемі (схема 1.1).

Фундаментом, методологічно-філософською основою „Концепції національної системи освіти” є національне виховання. „Національне виховання є аналогом державного і передбачає врахування місцевих, певного роду регіональних, етнічно-культурних, мовних особливостей, але базується на принципі і пріоритеті єдності держави, народу, мови, матеріальної і духовної культури, а отже, на єдності принципів, змісту та форм системи освіти. Мета національного виховання – формувати гармонійну розвинену особистість, яка спроможна органічно поєднувати свої права та інтереси з правами та інтересами середовища, нації, держави, орієнтуватися на найвищі загальнонародні та загальнолюдські права, духовні та культурно-естетичні цінності” [87].

Схема 1.1

Взаємозалежність громадянського, патріотичного і національного виховання

У програмі „Основи національного виховання” розкривається сутність системи національного виховання як історично обумовленої створеної самим народом системи ідей, поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв та інших форм соціальної практики, спрямованої на організацію життєдіяльності підростаючих поколінь, виховання їх у дусі природно-історичного розвитку матеріальної і духовної культури нації. Національна система виховання ґрунтується на засадах родинного виховання, народної педагогіки, наукової педагогічної думки, що увібрали в себе надбання національної виховної

мудрості. Вона охоплює ідейне багатство народу, його морально-естетичні цінності, трансформовані в засобах народної педагогіки, народознавства, принципах, формах і методах організації виховного впливу на молодь, а також постійну і систематичну виховну діяльність сім'ї, державних і громадських навчально-виховних закладів, осередків [128].

Мета національного виховання конкретизується через систему виховних завдань, що є загальними не тільки для усіх виховних закладів, а й для всього суспільства в цілому. Національне виховання базується на принципах єдності національного і загальнолюдського, природовідповідності виховання, культуровідповідності, демократизації, гуманізації, безперервності і наступності виховання, єдності навчання і виховання, диференціації та індивідуалізації виховного процесу, гармонізації родинного і суспільного виховання.

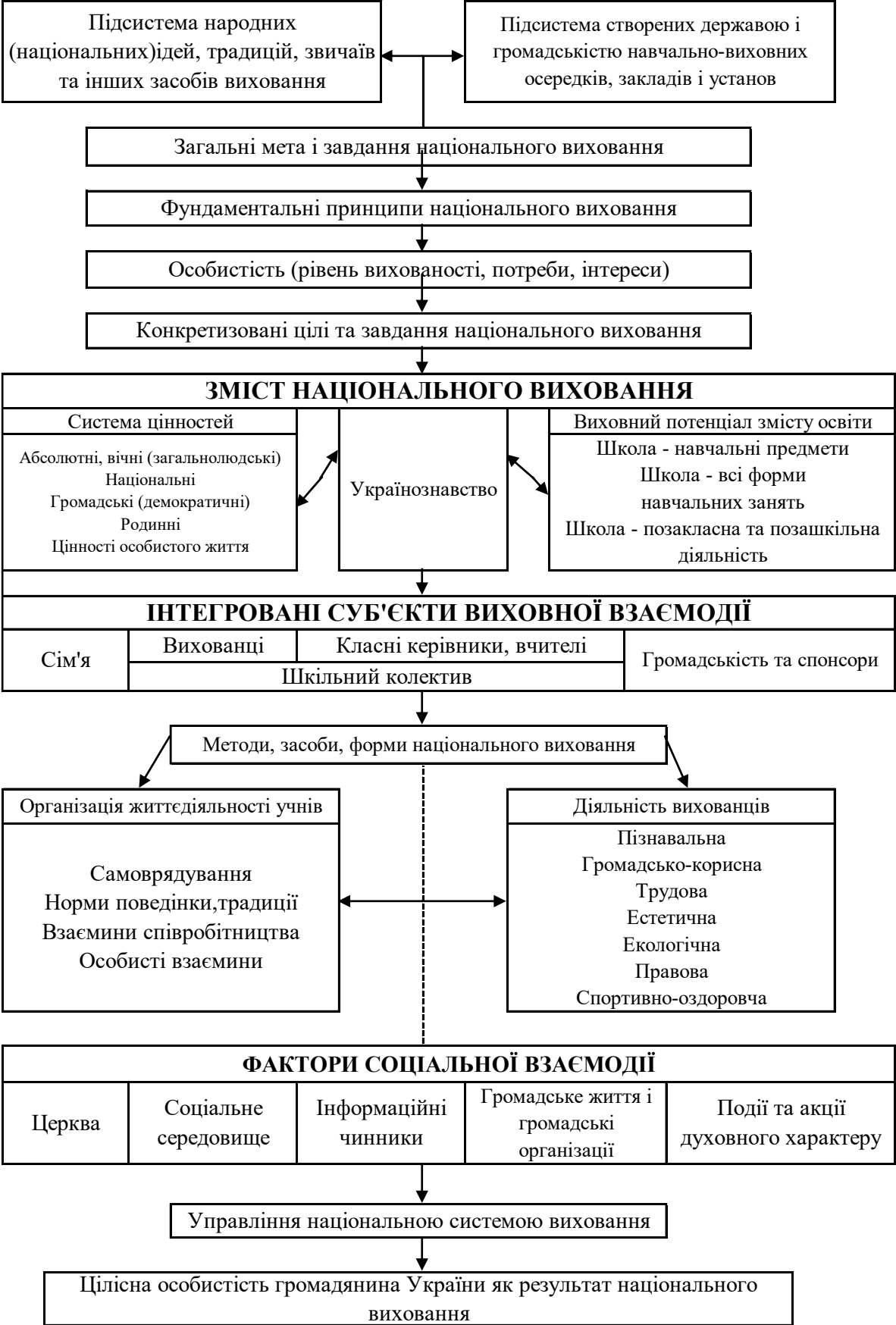
Названі вище концепції розкривають можливості формування цілісності громадянина України. Ідеї, закладені в них, на наш погляд, можуть бути використані для створення педагогічної системи українського національного виховання. Саме українська національна система виховання покликана реалізувати виховні завдання, пов'язані з формуванням в учнівській молоді високої духовності. Мова йде про українську національну систему виховання, компонентами якої є мета, зміст і засоби реалізації. Загальну педагогічну модель української національної системи виховання можна представити схемою (див. схему 1.2).

Отже, на основі аналізу концепцій національного виховання дамо в згорнутому вигляді визначення поняття „національне виховання” – це створена упродовж віків самим народом система поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій, звичаїв, покликаних формуванню гармонійно розвиненої, високоосвіченої, соціально-активної й національно свідомої людини, передавати світоглядну свідомість та ціннісні орієнтації молоді, соціальний досвід, надбання попередніх поколінь.

Національне виховання – не лише важливий фактор розвитку і примноження матеріального і духовного потенціалу нації, відтворення продуктивних сил суспільства, а й основа освоєння загальнолюдських надбань культури, гарант збереження безперервності і духовної єдності поколінь, гармонізації міжнаціональних відносин.

Реалізація такого виховання передбачає застосування різних засобів: рідну мову, історію, родовід, краєзнавство, мистецтво, природу рідного краю, народну міфологію, фольклор, народний календар, національну символіку, народні прикмети, вірування, релігійні і народні традиції, родинно-побутову культуру, звичаї, обряди, тощо.

УКРАЇНЬКА НАЦІОНАЛЬНА СИСТЕМА ВИХОВАННЯ

Українська національна система виховання після проголошення її державною програмою діяльності освітян України поступово посідає гідне місце у суспільстві і спрямована на організацію життєдіяльності підростаючих поколінь у родині, дошкільному закладі (ясла-садки, дитбудинки), загальноосвітній школі, позашкільних установах, ПТУ, вищій школі. Звичайно, роль освітян у цих перебудовчих процесах системи виховання першорядна і визначальна.

1.4.2. Дослідження проблеми національного виховання в сучасній педагогічній науці. Проблема національного виховання учнів і молоді досліджувалась у різних напрямках, а саме: ознайомлення дітей в дошкільних навчальних закладах з українським народознавством (А. Богуш, Н. Кирста, Н. Лисенко, Н. Луцан, О. Макаренко, Л. Плетеницька, Н. Рогальська та ін.); виховання духовної культури дітей дошкільного і молодшого шкільного віку (Н. Барабаш, І. Бужина, Я. Журецький, Г. Майборода, Н. Чернуха); залучення дітей до української народної творчості (В. Зелюк, Г. Кловак, Е. Павленко, І. Таран); виховання учнів і молоді на засадах народної педагогіки (І. Зайченко, О. Макаренко, О. Соколовська); залучення учнів до українських національних звичаїв і традицій (О. Батухніна, С. Ласунова, Н. Рогальська, В. Стрельчук, З. Файчак, В. Фан); зміст і напрями національного виховання (В. Гнатюк, В. Демчук, М. Красновський, І. Мартинюк, Ю. Руденко, П. Щербань).

Розбудова національної системи освіти вимагає нових теоретичних підходів як до визначення змісту, так і до методологічних засад навчання. Вони зумовлені:

- нагальною потребою відродження національної системи виховання дітей та молоді України в умовах розбудови самостійної української держави;
- роллю, яку відіграє початкова школа у продовженні розвитку дитини через взаємозв'язок навчально-виховної діяльності, в забезпеченні її

освіченості й культури поведінки;

- необхідність переосмислення всієї організації навчально-виховного процесу школи, зокрема початкової, тобто фундаційної ланки, з позицій народності, полягає в забезпеченні повернення нашої школи в русло європеїзму, що має індивідуальність, неповторність кожної людини за найвищу цінність і з огляду забезпечення розвитку її самобутності, здібностей, волі й творчої ініціативи [87].

Могутнім засобом у цій справі, як зазначає А. Богуш, є народознавча робота, яка ґрунтується на навчально-виховному досвіді народу. Особливої уваги заслуговують принципи народознавчої роботи з дітьми: взаємозв'язок народної педагогіки з життям, сьогоденною практикою навчання й виховання молоді, принципи історизму, краєзнавства, регіонального підходу до ознайомлення дітей з народознавчим матеріалом. Л. Плетеницька розглядає народознавство як сукупність знань, умінь, навичок у хронологічному аспекті і як навчально-виховний досвід. Особливої уваги заслуговують методичні розробки з народної математики [12, 13, 14].

На сучасному етапі становлення національної системи освіти народну педагогіку розглядають як систему формування духовності Н. Барабаш, І. Бужина, Г. Довженко, В. Скуратівський, М. Стельмахович, Є. Сявакко. Одним із важливих засобів у цій справі, як зазначає В. Струманський, є чітко спланована, систематична виховна діяльність, у процесі якої створюються умови для накопичення учнями досвіду життя, громадської активності, забезпечується максимальне задоволення індивідуальних інтересів і нахилів молодших школярів [167, с. 116].

В умовах України, зазначає М. Добрускін, великого значення набуває національна спрямованість виховного процесу, що в недалекому минулому недооцінювалося, або й зовсім ігнорувалося. Тобто національне виховання як складова частина виховного процесу в цілому, повинна відбивати національну історію і традиції, все багатство демократичної культури як самобутнього

явища світової цивілізації, одночасно залишаючись вільним від національної обмеженості і винятковості. Кожна спільнота виробляє свої культурні цінності (норми, звичаї), що поділяються більшістю її членів. Навіть, якщо ці норми вироблені іншими, то вони набувають специфічних ознак саме даної спільноти. Внутрішні соціальні зв'язки, особливо в умовах автономності, а, найперше, незалежності суспільства складають каркас його культури. Для злагодженої, продуктивної взаємодії ті, що входять в дане суспільство, мають засвоїти її культуру, насамперед – нормативну. Змінюються соціальні умови – змінюються (відмирають, створюються) культурні норми соціального життя [48, с. 6].

Проблема становлення національної особистості була предметом дослідження багатьох суспільствознавчих наук упродовж століть. Досить детально розроблені в українській науці теоретичні засади, зокрема педагогічні основи формування особистості. Як зазначає Ю. Гапон, значним недоліком є те, що особистість здебільшого розглядалась поза рамками етнічності, етнічної свідомості зокрема. “Без концептуальної розробки проблеми особистості як певного етнотипу важко усвідомити мотивацію духовного відродження...” [48, 27]. Особистість формується під значним впливом оточення, як природних, так соціальних явищ. Створюється складна система зв'язків, яка реалізується у відносинах людини до природи, до інших людей, з якими вона вступає у взаємодію. Народжується певна культура – від елементарних правил поведінки, побуту – до глибоких проявів духовності. Всі ці явища складають поняття етносу. Дослідники (М. Бердяєв, М. Брайчевський, Л. Гумільов, Л. Шкляр та ін.) вважають, що кожній особистості властиве чуття етнічної ідентичності як глибокого емоційного стану. Воно не завжди усвідомлюється самою людиною, особливо коли вона не володіє достатнім рівнем культури, освіченості, а отже, самосвідомості. Але яким би високим не був цей рівень, „до космічного всесвітнього життя людина прилучається... завдяки; життю національному” [57, с. 29]. До загальнолюдської культури шлях пролягає через національну культуру. Досліджуючи питання ролі національного виховання у розвитку

особистості, ми зосередили увагу на виявленні найбільш поширених типів визначення національно-етнічної приналежності (ідентичності). При цьому методологічною засадою слугували ідеї М. Бердяєва, М. Грушевського, М. Драгоманова, І. Огієнка.

Систематизацією відомих науці типів етнічної ідентичності дали сучасні дослідники національно-етнічних відносин (В. Піддубник, Б. Попов, Л. Шкляр та інші). Основні з них – етноцентризм („етнонарсицизм”), маргінальний та космополітичний типи. Перший із названих типів означає, що до нього відносяться ті, хто надмірно підносить власні етнічні риси. Здавна існує думка, що етноцентризм – це такий погляд на суспільство, якому властиве визнання певної етнічної спільноти центральною, а всі інші співвідносяться з нею. Отже, важливо визначитись у суті етноцентризму. Як і в кожному явищі, тут є позитивні і негативні моменти. Етноцентризм – необхідна умова появи національної самосвідомості. Особливо, коли це стосується домінуючої, покорінної національності країни. Кожен раз людина ставить себе в центр тієї культури, яку вона вважає своєю і співставляє її зі зразками культурного середовища. Разом з тим існують і крайні полюси етноцентризму – це націоналізм в гірших його проявах (наприклад, зневага до інших культур). Для маргінального етнотипу характерна подвійна ідентичність (національна приналежність одна, а культурна орієнтація, мова - інша). Визначальними чинниками етнічної ідентичності є національна культура, історія народу. Ставлення до них – один із критеріїв національної свідомості. Адже національність – одна із головних характеристик людини, в структурі якої вагоме місце належить культурі етнічній. Разом з тим, ми згодні з думкою, висловленої сучасними дослідниками (В. Медведчук, А. Черненко) про те, що „українська культура не обмежується культурою, що записана українською мовою” [115].

Космополітичний тип зорієнтований на „вселюдське”, абсолютне. По суті, це відмова від своєї етнічності, коли особистість байдуже ставиться до

національного коріння, національних інтересів. Така ідея „всесвітнього громадянства” виявилась неспроможною. Соціокультурні, демографічні фактори, суспільно-історичний розвиток мають великий вплив на національно-етнічну орієнтацію особистості, спільностей і в цілому суспільства. Найбільш ефективний шлях розвитку і сприйняття культури – поєднання рис етноцентризму і культурного релятивізму (визнання необхідності взаємодії, взаємозбагачення різних культур). Тоді індивід, маючи розвинене почуття гордості за культуру свого народу і приналежності до неї, здатний культурними надбаннями іншого народу.

М. Братасюк зазначає: „... яким чином можна позбавити окремого індивіда зв’язків із нацією? – відлучивши його від національної культури, від звичаїв, традицій рідного народу, від його мови, пісень, літератури, знищивши культурні цінності нації... розчинити національний тип, асимілювати його” [18, с. 70]. І ми з ним погоджуємось, тому що важливою передумовою розвитку особистості є здатність її осмислювати і прагнути засвоїти кращі риси своєї нації. Риси, що характеризують справжнього представника української нації, найповніше представлені у традиційному українському ідеалі людини.

Культура виконує нормативну, аксіологічну, а отже, і регулювальну функцію в суспільстві. Норми і цінності, створені будь-яким народом, складають основний фонд культури, забезпечують стабільність існування суспільства. В. Болгарина і Я. Журецький висловлюють слушну думку, що національний розвій України відбуватиметься саме як процес відродження культурних цінностей, зміни духовної атмосфери, емоційного стану суспільства, „традицій дому, ментальності батьків, отже, насамперед всієї системи виховання” [110, 137]. Народні національні традиції свята, ритуали, що складають значний пласт культури, теж консолідують суспільство, захищають від соціальної і психологічної напруженості, допомагають відчутти приналежність до однієї з важливих функцій культури відносять етнозберігаючу функцію – функцію етнокультурного редагування зовнішніх

культурних впливів.

На думку М. Шульги, спрямованість культурного розвитку значною мірою визначається етнічним фактором. Етнічне, сформоване впродовж історії народу, є найбільш усталеним елементом національного виховання (мова, традиції, звичаї, народне мистецтво тощо) [192]. Саме в період шкільного життя вихованець засвоює значну частину етнокультури, яка стає ядром його духовного світу. Але не виправданим було б „зациклюватись” лише на власній етнічній культурі. Знання культури світової, тобто різних етносів, допомагає усвідомити місце своєї культури серед інших. Важливим є прилучення до культурно творчого процесу, через нього до збагачення етнокультури індивідуальною творчістю.

Основою національної системи виховання в Україні є вітчизняна етнопедагогіка, або ж за висловом К. Ушинського – “народна педагогіка”. Український дослідник М. Стельмахович небезпідставно до її основних розділів відносить народне родинознавство, родинну педагогіку, народну дидактику та педагогічну деонтологію. “Однак, щоб українська школа стала справді національною, вона має базуватися на українській педагогіці, на українській національній системі виховання” [24]. Використання знань і засобів української народної педагогіки в національній школі ставить реальний заслон бездуховності, допоможе усвідомити дітям і підліткам свою громадянську роль спадкоємців народних цінностей та традицій українського народу. На думку вченого, в основі української національної школи лежать такі провідні принципи: народність, природовідповідність, гуманність, демократизм, культуровідповідність, наступність і спадкоємність поколінь, родинно-шкільна гармонія, європеїзм, підприємливість. „Дотримання цих принципів ставить дитину в природне становище, коли вона росте і розвивається у звичному для неї середовищі, в атмосфері культури свого народу, вчиться і виховується рідною мовою шляхом культурно-історичних, духовно-національних традицій і звичаїв” [162, с.26].

І. Огієнко у роботі „Українська культура” наводить слова Б. Грінченка про те, що русифікація України, її школи, культури, звичаю призводить до того, що діти у школі не розуміли, чого їх навчають. „Бо наука чужою мовою не пускає в людині глибокого коріння” [127, с.233]. Те саме стосується всього культурологічного комплексу, який мусив би бути національно спрямованим, тим більше в Україні, яка протягом століть зазнавала нищівної русифікації й ополячення, де донедавна російською мовою були охоплені всі сфери життя. Згідно із додатковими заходами щодо вдосконалення вивчення російської мови, затверджених Міністерством народної освіти УРСР у 1982 році, вимагалось навчання російської мови не лише у вищих і загальноосвітніх закладах України, а й у дошкільних закладах для дітей неросійської національності. У цьому документі йшлося про те, щоб „запровадити у 1983/84 навчальному році навчання дітей російської мови в старших групах дошкільних закладів” [153, с. 244].

У результаті аналізу сучасної педагогічної літератури з проблеми національного виховання можна дійти висновку, що найбільш оптимальними принципами національного виховання є такі: природовідповідність, народність, етнізація виховання, гуманізм, демократизм, зв'язок виховання з життям, трудовою діяльністю народу, поєднання педагогічного керівництва з самодіяльністю. Оскільки основна мета національного виховання – всебічний розвиток особистості, то вся діяльність педагога повинна бути спрямована на вивчення індивідуально-психологічних особливостей учнів і формування в них високого рівня національної культури, моральних, інтелектуальних і фізичних якостей. Відродження національної системи виховання треба починати з національного відродження майбутніх вчителів, пробудження їхньої національної свідомості, гідності, поглиблення знань з історії рідного краю, фольклору, літератури, мистецтва, бездоганного знання рідної мови, її культурно-історичних функцій. Успіх реалізації програми національного виховання в Україні буде значною мірою залежати від того, як педагог зуміє

перебудувати свої взаємовідносини в навчально-виховному процесі на основі співробітництва і співдружності, творчого мислення і педагогічного пошуку, глибокого розуміння багатства особистості учня.

Національні святині, уречевлені ідеали народного виховання мають запанувати і в дошкільних установах, і в загальноосвітніх і у професійних школах, і у вищих навчальних закладах. Усі навчальні й виховні програми освітніх закладів слід наповнити національною культурою – словом, піснею, музикою, народним мистецтвом.

1.5. Стан національного виховання учнів у початковій школі і вищих навчальних закладах освіти

1.5.1. Стан національного виховання учнів у сучасній початковій школі. З метою вивчення стану національного виховання учнів початкових класів нами було здійснено:

- а) анкетування вчителів-практиків початкової школи;
- б) анкетування батьків молодших школярів;
- в) аналіз Державного стандарту початкової освіти та чинних програм для початкової школи;
- г) аналіз планів навчально-виховної роботи вчителів 1-4 класів.

Першим етапом нашої роботи було анкетування вчителів початкових класів Миколаївської, Одеської, Херсонської, Хмельницької, Рівненської областей (див. додаток А). Всього в анкетуванні взяли участь 250 учителів. Метою проведеного анкетування було з'ясування, на що орієнтуються вчителі-практики, плануючи виховну роботу з національного виховання. Проаналізуємо одержані результати в південних та західних регіонах.

На запитання „Як Ви розумієте поняття „національне виховання”? було одержано такі відповіді: „це державне виховання” (24%); „це виховання на народних традиціях” (46%); „це виховання любові до України, українського

народу, культури, традицій, мови” (30%).

Щодо другого запитання „Які форми і методи національного виховання Ви використовуєте в роботі з учнями?“, то вчителі відповіли: „бесіди” (18%); „уроки народознавчої спрямованості” (38%); „уроки читання, природознавства, довкілля” (14%); „уроки образотворчого мистецтва” (16%); „виховні години” (4%); „гурткова робота” (4%); „національні свята” (6%).

На запитання „Якими програмами Ви користуєтесь при плануванні та організації національного виховання з молодшими школярами?” було одержано такі відповіді: програма „Орієнтовний зміст виховання в національній школі” (32%); „програми загальноосвітньої школи для 1-4 класів” (56%); не змогли відповісти (12%).

На запитання „Якими методичними рекомендаціями Ви користуєтесь у виховній роботі з молодшими школярами?” вчителі відповіли: „роботи М. Стельмаховича” (20%); „В. Скуратівського” (6%); „А. Богуш” (12%); „журнальних статей і матеріалами періодичних видань” (62%).

На запитання „Яка методична література з національного виховання є у Вашій школі?” з’ясувалося, що „у школах є книги В. Скуратівського і М. Стельмаховича” (24%); „А. Богуш і Н. Лисенко” (22%); „О. Воропая” (6%); „П. Щербаня” (6%); „є методики, розробки уроків з народознавства, авторів не пам’ятаю” (42%).

На запитання анкети, яке стосувалося форм і методів національного виховання, виявилися суттєві розбіжності у відповідях учителів-практиків західних і південних регіонів.

З’ясувалось, що у школах західних регіонів використовують в роботі з учнями такі форми і методи національного виховання: „уроки читання, природознавства, довкілля” (80%); „уроки образотворчого мистецтва” (85%); „виховні години, бесіди” (90%); „гурткова робота” (70%); „національні свята” (84%); „екскурсії” (43%).

Також на запитання „Яка методична література з національного

виховання є у вашій школі” з’ясувалось, що у школах є книги М. Стельмаховича (80%); В. Скуратівського (82%); Ю. Руденка (64%); О. Воропая (42%); П. Щербаня (40%); „є авторські методичні розробки конспектів уроків та виховних заходів” (62%).

Як бачимо, вчителі початкових класів південних регіонів розуміють національне виховання або як державне (24%), тобто ототожнюють його з державним, або як народознавчу роботу з учнями (76%). В окремих школах є книги і посібники з народознавства (до 26%), водночас значна частина вчителів (42%), крім програм, не змогли їх назвати. Щодо форм і методів національного виховання, то виявилось, що національне виховання здійснюється епізодично здебільшого у процесі уроків.

Наступним етапом було анкетування батьків. Нами була розроблена анкета для батьків (див. додаток Б). В анкетуванні взяло участь 120 батьків учнів початкових шкіл м. Миколаєва, Миколаївської і Херсонської областей.

Проаналізуємо відповіді батьків на запитання анкети.

Так, на перше запитання анкети: „Як Ви ставитесь до національного виховання дітей в школі?” більшість батьків дали позитивні відповіді: „надзвичайно важливе” (50%); „з повагою” (34%); „вважають не обов’язковим” (16%).

На наступне запитання анкети: „Що Ви розумієте під поняттям „національне виховання” батьки відповіли: „це виховання на традиціях, звичаях українського народу” (29%); „це виховання свідомості, патріотичних почуттів” (22%); „це виховання любові до рідної землі, мови, народу” (19%); відсутність відповіді було зафіксовано у 30% батьків.

На третє запитання: „Чи здійснюєте Ви національне виховання своїх дітей в сім’ї?” 40% батьків відповіли „так”; 60% „ні”, „не знаю”.

На запитання „Яким чином Ви здійснюєте національне виховання своїх дітей в сім’ї?” були одержані відповіді: „розповідаємо про минуле народу, про українські традиції” (2%); „розмовляємо українською мовою” (20%);

„дотримуємось українських традицій, звичаїв” (4%); „проводимо бесіди про культуру українського народу” (8%); „читаємо українські казки (26%), художню літературу (16%); “відвідуємо театр” (6%); „не відповіли на запитання” (18%).

Роль матері і батька у національному вихованні дітей батьки розуміють таким чином: „виховувати з дитинства справжнього громадянина, патріота України” (40%); „бути прикладом для дітей” (20%); „прищеплювати любов до рідної мови” (20%); „вважають не обов’язковим”, „це завдання школи” (20%).

Своє ставлення до державної мови та її місце у родині батьки висловили таким чином: 64% відповіли позитивно, 26% відзначили, що роль державної мови грає незначну роль у родині, 10% батьків відстоювали російську мову.

Одержані дані на наступне запитання анкети засвідчують певні розбіжності в поглядах батьків щодо мовної проблематики, залежно від місця їхнього проживання. Якщо в місті спілкуються тільки українською у школі чи на роботі 17% учнів, учителів і батьків, то в селі таких більше половини (55%). Сільські жителі частіше (25%) спілкуються з друзями тільки українською, ніж міські (6%). Абсолютна більшість (86%) тих, хто проживає та працює чи навчається у сільських школах, назвали українську, 18% їх – російську мову. У міських школах зафіксовано приблизно однакові групи: тих, хто вважає рідною українську, – 59,43%, російську – 49,53%.

Приблизно однакові групи склали ті батьки та учні, хто іноді розмовляють українською (59,84% та 51,45% відповідно). Частка учнів, що взагалі не говорять українською (44,37%), суттєво перевищувала частку батьків, які не володіють українською мовою (25,54%).

Розбіжності в мовному питанні зафіксовані й серед опитаних українців за національністю. Зрозуміло, що українці частіше (13,27% усіх опитаних), ніж росіяни (1,81% усіх опитаних) розмовляють українською мовою в сім’ї та з друзями; причому 11,02% батьків-українців постійно спілкуються українською мовою в сім’ї, тоді як серед учнів-українців цей показник складає 2,25%. На

жаль, майже половину всіх опитаних складають українці, що лише інколи спілкуються українською в сім'ї та з друзями (49,21% – батьків, 42,77% – учнів). Серед українців ніколи не розмовляють рідною мовою майже третина учнів (27,33%); частка батьків-українців, що не говорять українською мовою, значно нижча (9,84%).

Аналізуючи відповіді батьків на запитання анкети „Які сімейні свята Ви святкуєте з Вашими дітьми і родичами?“, було з'ясовано: найчастіше у родинах святкують Великдень (95,27% опитаних), Різдво (93%) та дні народження членів сім'ї (86,83%).

Подальші місця в переліку зайняли нерелігійні свята: 8 Березня (84,57%), День перемоги (75,93%), 1 Травня (55,97%). Відзначимо, що День незалежності України святкують 31,28% опитаних (8 місце), а День Конституції – 12,2% (останнє місце). Таким чином, опитані надають перевагу великим релігійним святам та власне сімейним, хоча більшість святкує одночасно з цим, і так звані „пострадянські“ свята. Нові свята періоду незалежності України не здобули поки що великої популярності серед опитаних.

На запитання анкети „Чи знає Ваша дитина історію родоводу?“ більша частина опитаних батьків (56,69%) вважають, що їхні діти добре знають життя своїх бабусь, дідусів, дядьків, тіток. 40,16% батьків вказали на те, що їхні діти мало знайомі із історією життя своєї родини; 3,15% батьків відповіли, що діти не знають цієї історії. Додамо також, що у більшості сімей підтримуються зв'язки з родичами постійно (69,29% опитаних) чи зрідка (29,92%). Практично не існує сімей, що живуть відособлено від своєї рідні (0,79%).

На запитання анкети „Чи існує у Вашій родині „виховний ідеал“ як кінцевий результат виховання дитини?“ 50% батьків відповіли, що „виховний ідеал не існує“; 30% відповіли, що „виховний ідеал“ „це приклад батьків, бабусь, дідусів“; 20% не відповіли на запитання.

На запитання анкети „Чи здійснюється національне виховання в школі“ майже всі батьки (94%) дали позитивну відповідь: „так“; 6% – „не знають“.

На запитання „Якою б ви хотіли бачити національну школу в Україні?” більше третини батьків південних областей (35,51%) бачать дітей у майбутньому в школі з російською мовою викладання, 20% – вагаються, 42,06% – віддали б перевагу україномовній школі. Вибір і визначеність батьків на користь україномовної чи російськомовної школи залежатиме від ряду чинників економічного, політичного характеру, від виваженої політики в галузі освіти.

Наступний етап роботи передбачав аналіз Державного стандарту початкової освіти та навчально-виховних програм для початкової школи.

У сучасній педагогічній науці чітко виділено орієнтири національного виховання учнів для вчителів початкової школи. Основним є Державний стандарт початкової загальної освіти, до змісту якого входить і освітня галузь „Людина і світ”. Навчальний курс „Навколишній світ” – інтегрований курс, який синтезує природничі та суспільно-історичні знання. Мета цього курсу – сприяти формуванню у малого українця потреби до пізнання світу і людини в ньому як соціальної і біологічної істоти; вихованню патріотизму, поваги до Української держави, її символіки, свідомого бажання зробити свій внесок у ставлення України як демократичної заможної держави; створення теоретичної бази для інтелектуального розвитку молодших школярів. Програма „Навколишній світ” містить суспільствознавчий і природознавчий напрями, які синтезовано в такі теми: „Про тебе самого”, „Рід, родина, рідня”, „Людина серед людей”, „Природа навколо нас”, „Твій рідний край”, „Твоя країна – Україна” [64].

Програма загальноосвітньої школи для 1-4 класів вміщує матеріал за тематичним планом. У розділі „Рід, родина, рідня” передбачаються такі теми:

- склад сім'ї, імена батьків, бабусь, дідусів;
- про родовід. Сімейний альбом. Старовинні речі сім'ї;
- сімейний календар;
- традиційна сімейна мораль українців.

Розділ „Твій рідний край” передбачає знайомство з історико-етнографічною назвою краю, розташуванням міста (села), вулиці, його краєвиди, храмами твого краю, старовинними дитячими іграшками, історія національного одягу різних регіонів України, видами народних промислів, піснями, легендами, фольклорними розвідками.

Матеріал розділу „Твоя країна – Україна” ознайомлює дітей з віршами, піснями, примовками, присвячених Україні та її мові, українським орнаментом, з державними, народними і релігійними календарно-обрядовими святами, культурно-історичними пам’ятками України.

Набути перших навичок продуктивної творчої діяльності допомагає учням гурткова робота. Автори програми пропонують організувати гуртки за інтересами: флоромозаїка, аплікація із соломки, художні поплітки, вишивання, витинанки. Наприклад, у гуртку „Вишивання” дітей вчать вишивати хрестиком, напівхрестиком, складати ескізи та вишивати за ескізами; ознайомлюють з художніми швами „китиці”, „стовпчики”, „розкол”, „снопики”, „козлики”, „павучки”. А тих, хто полюбляє художні поплітки, навчають плетінню декоративних виробів із різних матеріалів: соломки, з кольорового паперу, дротиків, ниток, а також макраме, ткацтву.

Програму варіативної частини навчального курсу „Я і Україна” (інтегрованого курсу природознавства, суспільствознавства, українознавства), укладено відповідно до вимог Державного стандарту початкової загальної освіти (галузь „Людина і світ”) [64]. Основна мета курсу формування особистості майбутнього громадянина України – людини, здатної брати на себе відповідність за своє майбутнє і майбутнє рідної землі (природи довкілля) та свого народу (суспільне довкілля). Ця мета реалізується в курсі через створення психолого-педагогічних умов (змісту знань, методів і форм навчання) для громадянського виховання учнів, формування у них почуття любові до своєї Батьківщини, громадянських якостей та ідеалів через набуття відповідного соціального досвіду та пізнання природи. Розв’язання поставлених у програмі

завдань здійснюється через такі змістові лінії: „Людина як особистість”, „Людина, природа і суспільство”, „Людина серед людей”, „Культура”, „Нежива, жива природа”, „Планета Земля”, „Наша Батьківщина – Україна”, „Рідний край”. Курс „Я і Україна” – глибоко національний не тільки за змістом (значну частину його обсягу складають українознавчі знання), а і за формами навчання – до навчальної діяльності дітей заплановані програмою систематичні „уроки серед природи”, які доцільно проводити у визначні дати народного календаря, адже звичаї, пов’язані з народними святами, формувалися протягом століть під впливом біоритмів землі. Відповідно до вікових особливостей розвитку свідомості дитини початкової школи курс „Я і Україна” у кожному класі має під назви: „Моє Довкілля” (1 клас), „Я і довкілля” (2 клас), „Спостерігаю довкілля” (3 клас), „Я і Україна” (4 клас).

Зміст ознайомлення дітей з українськими національними традиціями викладено у тематичній програмі „Народознавство”. Програма побудована за регіональним принципом тематичного розміщення матеріалу. Програма охоплює такі теми: „Україно моя, Батьківщино моя”, „Символи України”, „Родовід”, „Родинне деревце”, „Побут України”, „Національні традиції та свята”, „Мова рідна, слово рідне”, „Народні ігри”, „Народна метеорологія”, „Українське національне мистецтво”, „Народно-декоративне мистецтво та промисли”, „Рідна природа”.

У межах кожної теми подається довідковий матеріал для роботи з дітьми та орієнтовна тематика занять. Окремі теми містять як загально традиційний матеріал, так і регіональний. Наприклад, тема „Побут України”.

Державний стандарт початкової освіти включає: „знання рідної мови й літератури, історії свого народу, його традицій, звичаїв, ідеалів, витоків і особливостей рідної культури, народної творчості, знання про суспільний і державний устрій України, її міжнародне становище, населення, природні умови і ресурси, економіку, науку, культуру, про культуру та побут інших народів, що проживають на території України, сучасні етнічні процеси”. У

результаті засвоєння цього змісту освіти, зазначається в документі, учні мають усвідомити, що вони належать до народу, історія якого сягає у глибоку давнину, багата славними сторінками і видатними представниками. Національне самовизначення школи вимагає широкого відображення національних елементів у її виховній діяльності, відродження краєзнавчої роботи у всіх можливих напрямках, у залученні учнів початкових класів до активної участі в збереженні й охороні святинь свого народу, пам'яток історії, культури і природи, до освоєння традицій ремесел і народних промислів [192].

Одним з орієнтирів у виховній діяльності вчителів початкових класів виступають методичні рекомендації „Орієнтовний зміст виховання в національній школі” [128], Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні.

Пропонуються такі напрями виховання в національній школі: формування національної свідомості і самосвідомості; виховання духовної культури особистості; створення умов для вільного виробу світоглядної позиції; виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки; виховання свідомого ставлення до навчання, розвиток пізнавальної активності і культури розумової праці; формування високої мовної культури, володіння українською мовою; утвердження принципів загальнолюдської моралі; формування творчої, працелюбної особистості, виховання цивілізованого господаря; забезпечення високої художньо-естетичної культури особистості; забезпечення повноцінного фізичного розвитку дітей і молоді, охорона та зміцнення їхнього здоров'я; формування економічної культури людини, гармонії її відносин з природою; розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення умов їх самореалізації [128, с. 13].

Зазначимо, що велика кількість альтернативних виховних програм (Г. Козлової, О. Немежанської) створює труднощі в організації виховної роботи школи в цілому та на кожному окремому ступені зокрема. Серед розмаїття різних варіативних (більшість з яких авторські) програм зупинимося на двох.

Зміст виховної роботи за означеними програмами подано в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Зміст виховної роботи у початковій школі за варіантними навчальними програмами

Програми	Зміст виховної діяльності (основні форми і заходи)
Орієнтовний зміст виховання в національній школі [128].	<p><i>Формування національної свідомості і самосвідомості, патріотичне та інтернаціональне виховання.</i></p> <p>Цикл виховних заходів із знання свого родоводу, ранки „Моя матуся”, „Мій батько”. Бесіди: „Що в імені твоїм”, „Моя країна”, „Ми всі українці – єдина сім’я”, „Козацький край”, бесіда про козаків, їх походження; „Місто Київ – столиця України”.</p> <p><i>Виховання поваги до Конституції, державної символіки. Нормування уявлення про національні символи України – Герб, Прапор, Гімн, початкове</i></p>

Продовження табл. 1.2

	<p>знання про громадянство України, Конституції України. Цикл бесід „Чому наш прапор синьо-жовтий?”, „Про що розповідає наш герб?” Конкурси на кращий малюнок „національні символи України”. Знайомство з народною символікою (хліб, український рушник, калина, дерева – символи, квіткова символіка). Народні свята, звичаї, обряди (осінні, зимові, весняні, літні).</p>
--	---

	<p><i>Формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою.</i></p> <p>Вивчення народної творчості (свята, конкурси, змагання, вікторини – „Мамина колискова”, свято української казки). Глибока систематична робота з формування мовного етикету учнів молодших класів, знайомство із майстрами літературної української мови (творчість Шевченка Т. Г.: „Свято Кобзаря”, „Письменники України для дітей”).</p> <p>Заходи, присвячені дитячій творчості (пісні, казки, лічилки, забарвлення).</p>
	<p><i>Утвердження принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, патріотизму працелюбства, інших добродійностей.</i></p> <p>Бесіди на теми: „Найближчі нам люди”, „День Матері”, „Духовні цінності людини, народу”. Організуються та проводяться родинні свята. Бесіди „Про чесність і слухняність”, „Дещо про щедрість”, „Що таке совість”, „Самолюб нікому не люб”, „Чарівні слова”, „Ти і Ви”, „Урок милосердя”,</p>

Продовження табл. 1.2

	<p>„Веселі правила гарного тону”, „Про злочин і кару”, „Якості культурної людини” тощо.</p>
	<p><i>Формування творчої працелюбності особистості, виховання цивілізованого господаря.</i></p> <p>Бесіди „Вчитель”, „Бібліотекар”, „Кухар” тощо. Основна серйозна праця – це навчання. Самообслуговування, ручна праця у творчих майстернях, на шкільній ділянці, з благоустрою</p>

	<p>території школи, вулиці, міста. Чергування в їдальні, по школі, по класу. У дітей слід формувати бережливе ставлення до суспільної праці, бесіди і рейди „Школа – твій дім”, „Ціна однієї хвилини” тощо.</p>
	<p><i>Виховання свідомого ставлення до навчання, розвиток пізнавальної активності та культури розумової праці.</i></p> <p>Конкурси-фантазії на закінчення оповідання, збори і ранки „Ми тепер учні”, „Вмій учитись, щоб уміти трудитись”. Діти удосконалюють навички самостійного й старанного; (виконання домашніх завдань, вчать користуватися бібліотекою). Набуті знання застосовуються у навчанні і позашкільних закладах.</p>
	<p><i>Формування екологічної культури, гармонійних відносин з природою.</i></p> <p>Уроки-малювання до 1-4 класів (за Г. С. Тарасенко) згідно за сезонним принципом; екскурсії за різною тематикою, прогулянки, подорожі.</p>

	<p>Бесіди „Природа рідний дім”, „Природа – Матір-берегиня”, „Коли природа хворіє” тощо. Доступні види практичної природоохоронної діяльності. Аукціон народних мудростей, вікторини-головоломки про природу.</p>
	<p><i>Забезпечення повноцінного фізичного розвитку дітей, охорона та зміцнення їхнього здоров'я.</i></p> <p>Бесіди про значення занять фізичними вправами та прогулянок.</p> <p>Виконання комплексу гімнастики, заняття танцями, рухливі ігри. Участь у загальношкільних змаганнях „Козацькі розваги”, „Веселі старту козачат”.</p> <p>Прогулянки, екскурсії, одно-три днівні туристичні походи по рідному краю та ін.</p>
	<p><i>Розвиток індивідуальних здібностей і обдарованості дітей, забезпечення умов їхньої самореалізації.</i></p> <p>Створення у класі атмосфери інтелектуального пошуку, творчості, раціональна організація позаурочних форм роботи та ефективна взаємодія сім'ї та школи.</p> <p>Класні години або ранки загадок, казок, різноманітних ігор: „У країні чудес”, „П'ять хвилин на роздуми”, „З. С. С.” (знай самого себе) тощо.</p>
<p>Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні [122, с. 7-9]</p>	<p><i>Ціннісне ставлення особистості до суспільства і держави.</i></p> <p>Патріотизм: любов до свого народу, повага до українських традицій, відчуття своєї належності до України; національна самосвідомість: вміння</p>

	<p>осмислювати моральні та культурні цінності; історію, звичаї, обряди, символіку; систему вчинків, які мотивуються любов'ю, вірою, волею, відповідальність перед своєю нацією; правосвідомість: знання прав, свобод, обов'язків, свідомого ставлення до законів та державної влади; політична культура: формування політичної компетенції; культура міжетнічних стосунків: повага до прав людини, толерантне ставлення до традицій, мови, вірувань.</p>
	<p><i>Ціннісне ставлення до людей.</i></p> <p>Оволодіння елементарними вміннями і навичками підтримки, збереження міжособистісної злагоди; здатність брати до уваги думку товаришів і опонентів.</p>
	<p><i>Ціннісне ставлення до себе.</i></p> <p>Формування у дітей молодшого шкільного віку активної життєвої позиції.</p>
	<p><i>Ціннісне ставлення до природи.</i></p> <p>Збереження природних багатств, відповідальність за них.</p>
	<p><i>Ціннісне ставлення до праці.</i></p> <p>Формування в учнів уявлення про важливість праці для суспільства і для них самих; ознайомлення з різними видами праці, світом професій та якостями особистості.</p>

	<p><i>Ціннісне ставлення до мистецтва.</i></p> <p>Формування естетичних почуттів, сприйняття художніх творів, власний погляд на світ.</p>
--	---

У варіативній програмі Г. В. Козлової зміст педагогічної діяльності подано у вигляді основних форм і заходів:

1 клас. Виховання любові до „малої батьківщини”. Флора і фауна, вплив людини на природу, знайомство з традиціями школи, міста, села. Екскурсії, класні години, бесіди і спостереження, проведення свят, конкурс казок;

2 клас. Формування культури ставлення до природи Батьківщини;

3 клас. Формування ставлення до природи як загальної справи.

Варіативна програма „Сім маленьких днів” О. Немежанської розкриває детально майже всі головні напрями національного виховання, має яскраво виражений творчий характер, здебільшого відповідає віковим особливостям молодших школярів, оригінальні назви традиційних напрямків виховної діяльності роблять означену програму зрозумілою навіть дитині [122]. Натомість у програмі О. Немежанської недостатньо виражений характер такого напрямку національного виховання, як „Виховання поваги до Конституції, державної символіки”. Авторська „Програма виховної роботи” Г. Козлової має більш загальний характер, не висвітлює таких напрямів національного виховання, як „Виховання поваги до Конституції, державної символіки”, „Формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою”; не виокремлюється в означеній програмі проблема талантів і обдарованості в дітей; не запропоновано конкретних форм виховних заходів з національного виховання.

Аналіз програм виховної роботи засвідчив, що базова державна програма „Орієнтовний зміст виховання в національній школі” та Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні найбільш повно відбиває вимоги

сьогодення до виховної діяльності вчителів початкових класів з національного виховання, в ній запропоновані основні форми виховних заходів з усіх напрямів національного виховання, ураховано вікові особливості молодших школярів, значне місце посідають рекомендації щодо розвитку індивідуальних здібностей і обдарованості дітей, забезпечення умов їхньої самореалізації.

У ході пошукового етапу експерименту було проаналізовано близько 250 планів виховної роботи вчителів початкових класів м. Миколаєва і Миколаївської, Одеської, Херсонської, Рівненської, Хмельницької областей.

Витяг з плану виховної роботи Миколаївської початкової школи № 59 подано в таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

Витяг з плану виховної роботи початкової школи № 59

№	Тематика виховних заходів	Кількість годин
1.	Класний виховний захід „Веселий ярмарок”. Родинна розвага	1
2.	Родинна святкова програма „Свято нашого роду”	1
3.	Заняття школи батьківського всеобучу „Умови успішного виховання дітей в сім’ї”	1
4.	Родинна розважально-інтелектуальна програма „У колі рідної сім’ї”	1
5.	Святкова програма „Рідне місто моє. Я з тобою пов’язую долю свою”	1
6.	Заняття школи батьківського всеобучу „Національне виховання в сім’ї”	1
7.	Класний виховний захід „Подорож країнами світу”. Гра-подорож	1
8.	Учнівська конференція „Свята і будні школярів світу”	1

Продовження табл. 1.3

9.	Заняття школи батьківського всеобучу „Діти різних націй та	1
----	--	---

	народів – одна шкільна родина”	
10.	Інформаційно-інтелектуальна програма „Права та обов’язки юного громадянина України”	1
11.	Загальношкільна ділова гра „Верховна Рада України”	1
12.	Заняття школи батьківського всеобучу „Права та обов’язки батьків, визначені Конституцією України, Законом „Про загальну середню освіту” та нормами християнської і загальнолюдської моралі”	1
13.	Календарні свята	1

Витяг з плану програми І. К. Гречанюк з громадянського виховання учнів початкових класів Кам’янець-Подільської загальноосвітньої школи (Хмельницька область) подано в таблиці 1.4.

Таблиця 1.4

Витяг з плану-програми виховної роботи загальноосвітньої школи

№	Тематика виховних заходів	Кількість годин
1.	Робота руху „Моя земля – земля моїх батьків” за напрямками: - „Рідна мова – мова солов’їна”; - „Мій край – моя історія жива”; - „Роде наш красний”; - „Струни серця”; - „Кришталеві джерела”	протягом року
2.	Організувати походи по території рідного краю з метою збору матеріалів на маршрутах туристсько-краєзнавчих експедицій „Краса і біль України”, „Любіть Україну вишневу свою”, „Сто чудес України”, „Диво рукотворне”, „Мікротопоніми	протягом року

Продовження табл. 1.4

	України”	
--	----------	--

3.	Знайомство учнів з історією народних свят і обрядів. Провести: Свято Миколая Андріївські вечорниці Вертепне дійство Конкурс Великодніх писанок	19.12 13.12 25.12 грудень
4.	Провести Шевченківські дні	березень
5.	Провести виховні години на теми: „О слово рідне, України слава”, „Слово, пісне, душа Кобзарева, ви – окраса й суть мого життя”	протягом року
6.	Відзначити національні дати: День Злуки День Перемоги Свято Покрови – свято українського козацтва	29.01 5-8.05 14.10
7.	Організувати проведення в класах конкурсів, вікторин, олімпіад з історії України	протягом року
8.	Провести: Козацькі забави; операцію „Забуті могили”	Жовтень, квітень
9.	Провести виховні години, бесіди: „Символи моєї держави” „Конституція України – основний закон нашої держави” „Імена і символи козацтва” „Жити за законами держави”	протягом року жовтень листопад

Мета заходів національного виховання в позаурочній діяльності: виховувати любов до України, українського народу, його мови, традицій, оберегів; прагнення бути гідними громадянами і патріотами України. Наприклад: вчитель Р. Симоненко (ЗОШ № 1 м. Хмельницький, 4 клас) „Свято української мови”. Мета: виховувати любов до українського народу, бажання її

вдосконалювати, вивчати напам'ять вірші українських поетів.

Як засвідчив аналіз планів навчально-виховної роботи, планування національного виховання учнів різко відрізняється залежно від регіонів. Так, у планах роботи вчителів початкових класів Рівненської і Хмельницької областей були виявлені завдання з національного виховання у всіх 125 планах. Вони розподілились таким чином: безпосередньо на уроках читання, природознавства, довкілля, мистецтва (100%); виховні години (80%); позаурочна робота (20%); позакласна робота (68%).

Іншими виявились результати аналізу планів учителів початкових класів Миколаївської, Одеської, Херсонської областей. З'ясувалось, що в південних областях завдання з національного виховання були визначені на уроках читання (6%); природознавства (12%); мистецтва (6%); гурткова робота (4%); позаурочна (8%); позашкільна (10%).

Отже, результати аналізу анкет і планів навчально-виховної роботи вчителів початкових класів з національного виховання учнів дають підстави дійти висновку, що робота з національного виховання учнів початкових класів в повному обсязі здійснюється вчителями західних регіонів України і досить обмежено у школах південного регіону України, що спонукало нас більш докладно вивчити стан підготовки студентів південного регіону до національного виховання учнів молодших класів.

1.5.2. Стан підготовки студентів педагогічних факультетів ВНЗ до національного виховання. З метою з'ясування готовності студентів до національного виховання учнів молодших класів нами було використано серію методів, з-поміж них, анкетування, аналіз програм, діагностичні методики. Опишемо їх.

Насамперед студентам випускних курсів педагогічного факультету було запропоновано анкету (див. додаток В). В анкетуванні взяли участь 300 студентів випускних курсів педагогічного факультету Миколаївського

державного університету ім. В. О. Сухомлинського, Херсонського державного університету, Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, Рівненського гуманітарного університету. Проаналізуємо одержані відповіді студентів на запитання анкети.

Так, на перше запитання анкети: „Що Ви розумієте під поняттям „національне виховання”, відповіді студентів були такими: „це система поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій, звичаїв” (26%); „це робота, спрямована на формування національної свідомості” (22%); „це любов до рідної землі, народу, родини” (18%); „це виховання на звичаях українського народу” (16%); „це духовне надбання українського народу” (8%); „це виховання патріотичних почуттів” (6%); відсутність відповіді було зафіксовано в 4% студентів.

На друге запитання анкети: „Чим відрізняються поняття „національне виховання”, „народне виховання”, „громадянське виховання” було одержано відповіді: „національне виховання – це виховання на традиціях українського народу” (45%); „це виховання патріотичних почуттів” (32%); „це формування національної свідомості” (23%); „національне виховання – це виховання в родині” (54%); „це передача духовного багатства народу” (46%); „громадянське виховання – це виховання поваги до державної символіки, законодавства України, Конституції” (54%); „це виховання свідомого громадянина” (36%); „не змогли відповісти” (10%).

На запитання анкети „В яких державних документах йдеться про національне виховання?” одержали такі відповіді: „Закон України „Про освіту” (22%); „Постанови Міністерства освіти” (12%); не змогли відповісти 66%.

На наступне запитання анкети „Які програмно-методичні документи для ЗОШ і зокрема початкової школи визначають сутність і зміст національного виховання?” відповіді були такими: „Програма для початкових класів” (56%), „Основи національного виховання” (6%), „Початкова школа” (10%); не відповіли – 28% студентів.

Щодо запитання „Які навчальні дисципліни ВНЗ готують майбутніх вчителів до національного виховання?” відповіді були такими: „Методика виховної роботи” (42%); „Основи професійної майстерності вчителя початкових класів” (28%); не відповіли 30%.

Щодо обізнаності студентів з концепцій національного виховання з’ясувалось, що обізнані тільки 8%; не змогли відповісти – 92% студентів.

Щодо останнього запитання, то воно вимагало дати пропозиції щодо поліпшення підготовки студентів педагогічного факультету до національного виховання учнів. Студенти випускних курсів відповіли: „збільшити кількість годин в університеті на вивчення теорії і методики національного виховання в роботі з молодшими школярами” (24%); „ввести додаткові спецсемінари, спрямовані на поглиблення вивчення теорії національного виховання” (20%); „надавати студентам під час педагогічної практики більше можливостей для спілкування з дітьми” (26%), „практикувати активні форми роботи з національного виховання молодших школярів” (12%); „створювати навчальні комплекси „університет – базові школи” з метою створення умов для проходження педагогічної практики студентів педагогічних факультетів” (18%).

Отже, як з’ясувалося, студенти не обізнані з державними і методичними документами з національного виховання учнів, не ознайомлені з концепціями національного, громадянського, патріотичного виховання молоді.

Нами було запропоновано студентам-випускникам картки самооцінки щодо а) ставлення майбутніх учителів до національного виховання (див. табл. 1.5) та впевненості студентів у своїй готовності до національного виховання учнів (див. табл. 1.6).

Таблиця 1.5

Ставлення до національного виховання студентів-випускників

Характер ставлення		Відповіді студентів (%)
має суттєве значення	позитивне	82

не маю чіткої позиції	індиферентне	18
не обов'язково	негативне	-

Як засвідчує таблиця, 82% студентів-випускників переконані в необхідності здійснення національного виховання у початковій школі, 18% – з них не мають чіткої позиції, у них виявилось індиферентне ставлення. Студентів з негативним ставленням не було виявлено.

Таблиця 1.6

Ступінь упевненості студентів у своїй готовності до здійснення національного виховання у початковій школі (%)

№ п/п	Варіанти відповідей	Кількість студентів (%)
1.	Переконаний, що готовий	4
2.	Вважаю, що готовий	20
3.	Є сумніви щодо певної готовності	70
4.	Впевнений, що не підготовлений	6

Як засвідчує таблиця, тільки 4% студентів висловили переконаність до національного виховання учнів, ще 20% – вважаються, що готові до цієї роботи. 70% майбутніх учителів виявили сумнів щодо повної готовності до здійснення національного виховання у школі, а 6% респондентів оцінили свою готовність негативно.

Одержані дані спонукали нас проаналізувати навчальні плани і програми факультету початкового навчання. Витяг з навчального плану спеціальності 6.010100 „Початкове навчання” додаткова спеціальність „Українська мова і література” (2004-2005 р.) подано в таблиці 1.7.

Таблиця 1.7

Витяг з навчального плану спеціальності 6.010100 „Початкове навчання” додаткова спеціальність „Українська мова і література” (2004-2005 р.)

Назва дисципліни	Розподіл по курсам і семестрам								Всього годин
	I курс		II курс		III курс		IV курс		
	18 тиж.	18 тиж.	18 тиж.	18 тиж.	18 тиж.	15 тиж.	12 тиж.	15 тиж.	
Загальні основи педагогіки		2							81
Історія педагогіки							3		81
Дидактика			2	2					162
Педагогічні технології у початковій школі					2				81
Методика виховної роботи						3			108
Основи педагогічної майстерності			2						81
Усна народна творчість			1						54
Історія української літератури				3	1	3	2	4	
Разом		2	5	5	3	6	5	4	378

Розглянемо, в якому співвідношенні перебувають рекомендовані програмою „Педагогіка національної школи України” (для студентів спеціальності 03.08.00) години, відведені на теоретичну і практичну підготовку студентів до професійної діяльності (таблиця 1.8).

Із таблиці видно, що кількість годин, відведених на теоретичний матеріал складає 73,6%, із них лекційні заняття – 45% від загальної кількості годин педагогічного циклу, лише 26,4% годин відведено на суто практичну роботу студентів. Таке співвідношення годин може забезпечити єдність теоретичної і практичної підготовки студентів до національного виховання учнів за умови, якщо студентів забезпечити в достатній кількості годинами проходження практики (пасивної і активної) безпосередньо в молодших класах шкіл.

Таблиця 1.8

Витяг з чинного навчального плану спеціальності „Початкове навчання”

Назва дисципліни	Лекції	Семінарсько-практичні	Лабораторні / Інд.	Всього
Педагогіка національної школи	42	36	24	102
Методика виховної роботи в національній школі	6	-	14	20
Історія педагогічної думки і освіти України	34	16	4	54
Українська народна педагогіка	20	10	20	50
Основи науково-педагогічних досліджень	14	4	8	26
Основи професійної майстерності вчителя початкових класів національної школи	10	14	4	28
Разом	126	80	74	280

Інформаційна потужність забезпечення вмінь здійснювати виховну роботу закладено у програмах навчальних дисциплін. Проаналізуємо вміння виховної роботи, що передбачені в курсі „Педагогіка національної школи”. Студент має оволодіти такими вміннями:

- планувати педагогічну діяльність на майбутнє;
- здійснювати виховання відповідно до педагогічних закономірностей і принципів;
- використовувати розмаїття форм і методів виховних впливів на вихованців залежно від педагогічних ситуацій;
- вивчати дитячий колектив, впливати на його формування;
- аналізувати одержані результати і визначати напрямки виховної роботи;
- самокритично ставитися до певних добутоків і недоліків, вживати заходи щодо їх усунення;
- вести педагогічні дослідження;

- налагоджувати спільну роботу школи, батьків, громадськості [146].

У навчальній дисципліні „Методика виховної роботи в національній школі” (програма базується на знаннях курсу теорії виховання та народної педагогіки), студент має володіти такими вміннями:

- володіння методами вивчення учнів, учнівського колективу, об’єднання за інтересами;

- здійснювати роботу щодо запобігання правопорушень неповнолітніх;

- організовувати позаурочну виховну діяльність за напрямками (моральне, трудове, естетичне, фізичне, розумове, екологічне, правове національне виховання);

- володіти методикою організації і проведення виховних заходів на засадах національного виховання [146].

У навчальній дисципліні „Історія педагогічної думки і освіти України” передбачено такі вміння:

- усвідомлювати розвиток теорії і практики національного виховання;

- розуміти діалектику педагогічних категорій;

- творчо використовувати набуті знання з курсу історії національного виховання у практичній педагогічній діяльності [146].

У курсі з „Основ професійної майстерності вчителя початкових класів національної школи” передбачено такі вміння:

- бачити структуру і вміти аналізувати характерні особливості педагогічної професійної майстерності національного виховання;

- проникати в реальні ситуації вчительської виховної діяльності;

- бачити навчально-виховний процес у сукупності всіх його складових;

- прогнозувати і конструювати кінцевий результат педагогічних зусиль [146].

Проведений нами порівняльний аналіз програм на півдні і на заході України за дисциплінами педагогічного циклу засвідчив, що їх зміст суттєво відрізняється. Так, у програмах педагогічних дисциплін педагогічних

факультетів півдня України не закладено повною мірою формування проєктивних умінь щодо здійснення національного виховання в початковій школі. Взагалі питання організації та планування національного виховання в початковій школі недостатньо висвітлюється у програмах вищих педагогічних навчальних закладів півдня України, що потребує більш глибокого дослідження даної проблеми, пошуку шляхів для більш ефективної підготовки майбутніх фахівців початкової школи до національного виховання учнів.

Особливе місце в підготовці майбутнього фахівця посідає така дисципліна, як „Методика виховної роботи”. Останнім часом до уваги викладачів вищої школи запропоновано декілька варіантів програм означеної дисципліни. Крім того, запропоновано замінити навчальну дисципліну „Методика виховної роботи” принципово новим курсом „Технологія виховного процесу” [146, с. 4].

Здійснення нами у процесі дослідження порівняльний аналіз планів з „Методики виховної роботи” та „Технології виховного процесу”, засвідчив, що: навчально-тематичний план курсу „Методика виховної роботи” більшою мірою сприяє безпосередньому практичному оволодінню студентами відповідними виховними вміннями; теми занять, передбачені навчальним курсом „Технологія виховного процесу” носять більш узагальнений характер, вимагають від студентів ґрунтованих знань з теорії виховання; недоліком обох курсів є ігнорування такого важливого питання як педагогічна практика в початковій школі.

Отже, результати проведеного анкетування, аналіз чинних навчальних програм для вищих педагогічних закладів засвідчив, що більша частина респондентів добре усвідомлюють значущість і необхідність організації національного виховання в початковій школі.

Висновки з першого розділу

Підвалини майбутньої держави започатковують її найменші громадяни –

діти, виховання і навчання яких здійснюється у системі національного виховання. Саме тому вбачаємо пряму залежність якості і темпів розбудови національної освіти в Україні від якості підготовки нової генерації педагогічних кадрів, про що йдеться в Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, нових концепціях виховання і навчання учнів загальноосвітніх шкіл України.

Відповідно до вимог Державного стандарту початкової освіти національний „компонент” змісту освіти передбачає досконале володіння українською мовою, підвищення ролі українознавства як дисципліни, що синтезує національні традиції та сучасну українську культуру; обізнаність з кращими зразками національної науки, літератури, мистецтва.

Національне виховання виступає одним з основних шляхів, підсистемою загального виховного процесу в сучасній початковій школі. Національне виховання, як складова виховного процесу, повинно відбивати національну історію і традиції, все багатство культури як самобутнього явища світової цивілізації, одночасно залишаючись вільними від національної обмеженості і винятковості.

Робота з національного виховання молодших школярів повинна становити систему, що передбачає єдність мети, принципів, змісту, форм і методів роботи, включає безліч взаємопов'язаних елементів. Система позаурочної виховної роботи має включати в себе зміст і такі методики, які давали б змогу ставити кожного школяра у становище, коли він висловлює своє ставлення до того, що відбувається, активно діє, набуває вмінь і досвіду.

Мета національного виховання конкретизується через систему виховних завдань, що є загальними не тільки для усіх виховних закладів, а й для всього суспільства в цілому. Національне виховання базується на принципах єдності національного і загальнолюдського, природо відповідності виховання, культуровідповідності, демократизації, гуманізації, безперервності і наступності виховання, єдності навчання і виховання, диференціації та

індивідуалізації виховного процесу, гармонізації родинного і суспільного виховання.

На основі сучасних педагогічних положень, сьогодні слід розглядати національне виховання як систему поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій, звичаїв, спрямованих на досягнення єдиної мети – гармонійно розвиненої, високоосвіченої, соціально активної й національно свідомої людини. Національне виховання – це виховання підростаючих поколінь у дусі українського виховного ідеалу на багатовікових традиціях.

Відтак, національне виховання можна розглядати у вузькому значенні як виховання патріота своєї нації, конкретного народу, етносу (українського, російського, болгарського, молдавського і т.ін.) і широкому – як патріота і громадянина держави, в нашому випадку України.

Враховуючи національну специфіку південного регіону, в якому проживають різні етноси (росіяни, українці, болгары, молдавани, гагаузи, євреї і т.ін.), в започаткованому дослідженні ми будемо послуговуватись феноменом „національне виховання” в широкому значенні цього слова як державне, українське, національне виховання, яке здійснюється в усіх навчальних закладах України.

Беручи до уваги специфіку роботи в початкових класах, визначено педагогічні умови ефективної організації виховної роботи з національного виховання молодших школярів: провідна роль педагога, позашкільних закладів освіти, громадськості.

Відродження національної системи виховання треба починати з національного відродження майбутніх учителів, пробудження їхньої національної свідомості, гідності, поглиблення знань з історії рідного краю, фольклору, літератури, мистецтва, знання рідної мови, її культурно-історичних функцій. Успіх реалізації програми національного виховання в Україні буде значною мірою залежати від того, як педагог зуміє перебудувати свої взаємовідносини в навчально-виховному процесі на основі співробітництва і

співдружності, творчого мислення і педагогічного пошуку, розуміння особистості учня.

У сучасних умовах розбудови держави і національної школи суспільство не влаштовує наявний рівень готовності випускників педагогічних навчальних закладів до здійснення національного виховання молодших школярів. Демократичні процеси в країні вимагають використання новітніх методик підготовки вчителя, котрий покликаний втілювати в життя якісні зміни вітчизняної національної системи освіти. Перед педагогічною системою особливо гостро постала проблема вдосконалення роботи педагогічних університетів щодо підготовки майбутніх педагогів з високим рівнем професіоналізму, творчої активності, які відповідально ставилися би до результатів та підготовки до майбутньої професійної діяльності.

Одним із пріоритетних напрямів у професійно-педагогічній підготовці майбутніх учителів є вдосконалення їхньої готовності як до професійної діяльності в цілому, так і до національного виховання учнів початкової школи. Саме в педагогічному університеті, у процесі навчання закладаються основи майбутньої педагогічної майстерності. Такий підхід дає можливість молодому педагогові впевнено почувати себе у професійній діяльності, швидше адаптуватися в умовах сучасної школи, успішно розв'язувати складні завдання навчально-виховної роботи, вивчати особистісні якості й особливості учнів, визначати оптимальні умови педагогічного впливу, глибоко аналізувати результати своєї діяльності.

Узагальнюючи вищезазначене, внесемо уточнення у визначення понять: „підготовка студентів до національного виховання учнів початкових класів” та „готовність студентів до національного виховання”.

Підготовка студентів до національного виховання учнів початкових класів – це організація навчально-виховного процесу студентів, що створює умови для виявлення і формування творчої індивідуальності особистості майбутнього вчителя початкових класів; набуття ним необхідного мінімуму

знань, умінь і навичок для успішного результату майбутньої виховної діяльності національної спрямованості.

Готовність студентів до національного виховання – це складне інтегроване поняття, результат теоретичної і практичної підготовки майбутнього вчителя початкових класів до професійно-виховної діяльності з національного виховання учнів, це концентрований показник діяльнійсності сутності особистості випускника ВНЗ, міра його професійної і національної зрілості.

Вивчення реального стану готовності вчителів і студентів до здійснення національного виховання дозволили виявити низку труднощів. З-поміж них:

- наявність розриву між теорією і практикою виховання, що призводить до руйнування традиційних механізмів моральності;
- девальвація загальнолюдських цінностей, нездоровий вплив засобів масової інформації на особистість молодшого школяра;
- недостатній зв'язок з батьками, громадськими організаціями, позашкільними навчальними закладами;
- недостатнє забезпечення вчителів необхідними методичними посібниками, сучасною літературою;
- методична непідготовленість учителів до здійснення національного виховання в початковій школі.

Результати аналізу практичної підготовки студентів до національного виховання молодших школярів у вищій школі засвідчив відсутність системи в означеній сфері професійної підготовки, що й спричинило переважно низький і середній рівень володіння виховними вміннями вчителів і випускників. Основною причиною такого стану готовності студенти вбачають у недостатній підготовці майбутніх фахівців до означеного виду професійної діяльності під час навчання у вищому навчальному закладі.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ

2.1. Характеристика рівнів сформованості готовності студентів до національного виховання учнів початкової школи

Безпосередня експериментальна робота зі студентами відбувалася за трьома етапами: констатувальний, формувальний і прикінцевий. Кожний з них передбачав свою мету і методика дослідження.

Базою експериментального дослідження виступили педагогічні факультети Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського, Херсонського державного університету. На констатувальному етапі були задіяні вчителі Хмельницької і Рівненської областей. Констатувальному експерименту передувало визначення критеріїв, показників і ознак їх прояву готовності майбутніх учителів початкових класів до національного виховання учнів.

Під критерієм ми розуміли ознаку, міру оцінювання досліджуваного явища, тих змін, які відбувалися в розвитку окремих складових чи всієї особистості в результаті експериментального навчання та виокремлених дидактичних умінь, за яких визначена гіпотеза відповідає чи не відповідає результатам експерименту [20]. Критерії оцінки орієнтовані на зіставлення вихідного рівня готовності абітурієнтів до навчання за певною методикою з вихідним рівнем готовності випускників до педагогічної діяльності за обраною професією.

Показник – це ознака, що дає можливість виокремити найбільш суттєві

аспекти педагогічної діяльності і дати їм адекватну оцінку. Вони поділяються на процесуальні, які розкривають як зовнішній бік навчально-виховного процесу (професійні дії, вміння викладачів і студентів), так і внутрішні його особливості (мотиви, оцінки, результат діяльності) [20].

У структурі готовності студентів до національного виховання учнів початкових класів, ми виділяємо насамперед кількість компонентів, з яких вона складається, спосіб і характер їх зв'язку, характер їх взаємодії, тобто ієрархію за значенням, субординацію і взаємопідлеглість.

Нами було визначено структуру готовності майбутніх учителів початкової школи до національного виховання учнів, яка включала три критерія: гносеологічний, операційний, аксіологічний. Опишемо їх.

Перший критерій – гносеологічний – з показниками і ознаками їх прояву: обізнаність із сутністю, змістом, засобами, формами і методами національного виховання; знання національних традицій, символів, звичаїв і оберегів; обізнаність із сутністю і специфікою національного виховання у початковій школі.

Другий критерій – операційний – з показниками і ознаками їх прояву: вміння розробляти плани, сценарії і конспекти виховних заходів з учнями; вміння здійснювати національне виховання молодших школярів на практиці; практичні вміння з різних видів народної творчості.

Третій критерій – аксіологічний – з показниками і ознаками їх прояву: взаємооцінка; самооцінка.

Метою констатувального експерименту було виявлення рівня готовності студентів-випускників до здійснення національного виховання молодших школярів.

В експерименті брали участь 280 студентів педагогічних факультетів Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського, Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, Херсонського державного університету, з-поміж них, 140

студентів становили експериментальні групи і відповідно 140 – контрольні групи.

Критерії готовності студентів до національного виховання молодших школярів та ознаки їх прояву подано в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Критерії готовності студентів до національного виховання молодших школярів та ознаки їх прояву

Критерії готовності	Ознаки та їх прояви	Оцінка в балах
Гносеологічний	- обізнаність із сутністю, змістом, засобами, формами і методами національного виховання;	10, 9, 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2, 1, 0
	- знання національних традицій, символів, звичаїв і оберегів;	10, 9, 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2, 1, 0
	- обізнаність із сутністю і специфікою національного виховання у початковій школі	10, 9, 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2, 1, 0
Операційний	- вміння розробляти плани, сценарії і конспекти виховних заходів;	10, 9, 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2, 1, 0
	- вміння здійснювати національне виховання молодших школярів на практиці;	10, 9, 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2, 1, 0
	- наявність практичних умінь з різних видів народної творчості	10, 9, 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2, 1, 0
Аксіологічний	- взаємооцінка;	10, 9, 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2, 1, 0
	- самооцінка.	10, 9, 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2, 1, 0

З метою діагностики рівня готовності студентів до національного виховання учнів початкових класів було підготовлено низку тестових завдань за кожним із означених критеріїв готовності. Опишемо тестові завдання

дослідження.

Гносеологічний критерій

Показник: обізнаність із сутністю, змістом, засобами, формами і методами національного виховання.

Мета: виявити обізнаність студентів із змістом, засобами, формами і методами національного виховання учнів початкової школи.

Завдання.

- Яке із поданих визначень найбільш повно відбиває сутність національного виховання?

Національне виховання – це ...

а) формування гармонійно розвиненої, високоосвіченої, соціально-активної й національно-свідомої людини, наділеної глибокою громадянською відповідальністю, здоровими інтелектуально-творчими й духовними якостями, родинними й патріотичними почуттями;

б) сукупність ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв та інших форм соціальної практики, спрямованих на організацію життєдіяльності підростаючих поколінь, у процесі якої засвоюється духовна і матеріальна культура нації;

в) виховання підростаючих поколінь у дусі українського виховного ідеалу на багатовікових традиціях.

- Який із поданих нижче рядків найбільш, повно відбиває основні форми національного виховання молодших школярів?

а) бесіда, вечір, диспут, ранок, дискусія, змагання, доручення, привчання, спостереження, позакласні заняття, екскурсія;

б) колективна творча справа, усний журнал, ділова гра, зустріч з цікавими людьми, пояснення, розповідь, лекція, приклад;

в) бесіда, позакласні заняття, святковий ранок, конкурс, вікторина, зустріч з цікавими людьми, виставки, тематичні тижні, колективні творчі

справи, заняття гуртків.

- Дайте відповіді на запитання:

а) який взаємозв'язок між народним і національним, громадянським і патріотичним і національним вихованням?

б) в чому сутність національного виховання? Які способи залучення до національного виховання Ви вважаєте найбільш ефективними для молодших школярів?

в) назвіть засоби, форми і методи залучення батьків до національного виховання дітей початкових класів;

г) назвіть варіативні концепції національного виховання, їх авторів і сутність.

***Показник:** знання національних традицій, символів, звичаїв і оберегів.*

***Мета:** виявити обізнаність студентів з національними традиціями, символами, звичаями, оберегами.*

Завдання.

- Назвіть звичаї, обряди, традиції українського народу.
- Назвіть державні символи України.
- Яку Ви знаєте народну символіку України?
- Назвіть українські національні свята за народним календарем.
- Назвіть малі жанри українського фольклору: загадки, прислів'я, приказки, скоромовки, мирилки, лічилки, народні ігри, які можна використати у роботі з учнями.

***Показник:** обізнаність із сутністю і специфікою національного виховання у початковій школі.*

***Мета:** виявити обізнаність із сутністю і специфікою національного виховання у початковій школі.*

Завдання.

- На яких уроках у початковій школі вчитель здійснює національне виховання учнів?
- Які Ви знаєте методичні посібники з національного виховання учнів молодших класів?
- Які національні і державні свята святкують у початковій школі?
- Яку позакласну і позашкільну роботу проводить учитель з національного виховання учнів?

Операційний критерій

Показник: вміння розробляти плани, сценарії і конспекти виховних заходів.

Мета: з'ясувати вміння студентів розробляти плани, сценарії, конспекти з національного виховання учнів початкових класів.

Завдання.

- Студентам пропонується дати письмовий аналіз планів виховної роботи вчителя початкових класів.
- Скласти самостійно:
 - а) план виховної роботи для певного класу початкової школи;
 - б) сценарій виховного заходу національної спрямованості, передбаченого у складеному плані;
 - в) розробити конспект виховного заходу для молодших школярів.

Показник: вміння здійснювати національне виховання молодших школярів на практиці.

Мета: з'ясувати вміння студентів здійснювати національне виховання молодших школярів на практиці.

Завдання.

Студентам пропонується:

а) провести виховний захід з національного виховання для учнів початкових класів;

б) провести у класі свято за народним календарем (за планом виховної роботи) із залученням батьків, колег-студентів;

в) провести з молодшими школярами вікторину або КВК на знання учнями національних традицій, символів, звичаїв і оберегів (завдання виконується на лабораторних заняттях в початкових класах базових шкіл, де студенти проходять педагогічну практику впродовж навчання у педагогічному університеті).

***Показник:** наявність практичних умінь з різних видів народної творчості.*

***Мета:** з'ясувати у студентів наявність практичних умінь з різних видів народної творчості.*

Завдання.

Студентам пропонується:

а) провести в школі урок малювання за календарним планом учителя початкових класів з теми: „Декоративна орнаментальна композиція” (за мотивами національних художніх промислів);

б) провести урок художньої праці з дизайну українського національного одягу та виготовлення народних іграшок;

в) організувати гурткову роботу (в позаурочний час) з учнями початкових класів (національна іграшка, лозоплетіння, витинанка, в'язання, вишивка і т.ін.).

Аксіологічний критерій

***Показник:** взаємооцінка.*

***Мета:** виявити вміння студентів оцінювати і контролювати результат проведення виховних заходів своїми однокурсниками, спрямованих на*

національне виховання учнів початкових класів.

Завдання.

Студентам пропонується:

а) обмінятись складеними сценаріями свят, конспектами виховних заходів, конспектами уроків з малювання, ручної праці і т.ін.; написати рецензії з докладним аналізом, поставити оцінки;

б) переглянути записані на магнітофоні уроки і виховні заходи своїх однокурсників і дати їх аналіз.

Показник: самооцінка.

Мета: виявити вміння студентів оцінювати і контролювати результат проведення власних виховних заходів, спрямованих на національне виховання учнів початкових класів.

Завдання.

Під час педагогічної практики були записані на відеокамеру уроки і виховні заходи студентів практикантів і вчителів. Студентам пропонується:

а) переглянути і проаналізувати уроки і виховні заходи, які були ними проведені під час педагогічної практики;

б) студентам було запропоновано заповнити самооцінні карти.

**Карта самооцінки готовності студентів до національного виховання
майбутнього фахівця початкових класів**

Оцініть за 6-бальною шкалою проведену виховну роботу:

- знання напрямів, форм і змісту національного виховання.....	0 1 2 3 4 5 6
- вміння планувати роботу з національного виховання учнів початкових класів і складати сценарії, конспекти виховних заходів.....	0 1 2 3 4 5 6
- вміння проводити заплановані виховні заходи.....	0 1 2 3 4 5 6
- вміння аналізувати результати здійснюваної роботи з національного виховання.....	0 1 2 3 4 5 6

Проаналізуємо одержані результати за кожним із критеріїв. Кількісні результати виконання завдань за кожним критерієм подано в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Результати виконання завдань констатувального етапу експерименту (%)

Критерії готовності	Рівні					
	Високий		Середній		Низький	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Гносеологічний	4	4	48	46	48	50
Операційний	-	-	46	46	54	54
Аксіологічний	-	-	32	30	68	70

Як видно з таблиці, за результатами виконання завдань, високий рівень за гносеологічним критерієм було виявлено в 4% студентів експериментальних і 4% – контрольних груп. За операційним і аксіологічним критеріями високого рівня не було визначено.

Як з'ясувалось, на середньому рівні виявилось: за гносеологічним критерієм – 48% студентів експериментальної і 46% – контрольної груп; за операційним – по 46% студентів експериментальної і контрольної груп; за аксіологічним – 32% студентів експериментальної і 30% – контрольної груп.

За результатами аналізу виконаних студентами завдань виявилось, що більшість з них мали низький рівень за всіма критеріями: гносеологічним – 48% студентів експериментальної і 50% – контрольної груп; операційним – по 54% студентів експериментальної і контрольної груп; за аксіологічним – 68% студентів експериментальної і 70% студентів контрольної груп.

Отже, відзначимо, що одержані результати виконання студентами завдань щодо обізнаності їх з теорією і методикою національного виховання учнів початкових класів виявилися невтішними.

Проаналізуємо готовність студентів до національного виховання учнів за карткою самооцінки. Зауважимо, що за карткою самооцінки максимальна

кількість балів сформованості готовності студентів до національного виховання учнів початкових класів становила 18 балів, мінімальна – 3. Отже, висока оцінка – 18 балів, посередня – 9, низька – 3 бали. Кількісні дані готовності студентів до національного виховання учнів за їхньою самооцінкою подано в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

*Готовність студентів до національного виховання учнів
за їхньою самооцінкою (%)*

Показники готовності	Оцінка		
	Висока	Посередня	Низька
знання напрямів, форм і змісту національного виховання	64	36	-
вміння планувати роботу з національного виховання учнів початкових класів і складати сценарії, конспекти виховних заходів	-	86	14
вміння проводити заплановані виховні заходи	-	62	38

Так, за першим показником готовності 64% студентів оцінили свою готовність до здійснення національного виховання в початковій школі оцінкою „висока”. За вміннями планувати роботу з національного виховання учнів початкових класів і складати сценарії, конспекти виховних заходів ніхто із студентів не оцінив свою готовність високою оцінкою.

Переважна більшість студентів оцінили свою готовність до національного виховання учнів оцінкою „посередня”. За першим показником „знання напрямів, форм і змісту національного виховання” посередню оцінку поставили собі 36%, „вміння планувати роботу з національного виховання учнів початкових класів і складати сценарії, конспекти виховних заходів” – посередньо оцінили себе 86%, „вміння проводити заплановані виховні заходи” – 62% студентів.

Низькі оцінки щодо готовності студентів за першим показником – обізнаність з теорією національного виховання були відсутні. 14% студентів поставили собі оцінку „низька” за свою готовність до здійснення національного виховання за другим показником – “вміння планувати роботу з національного виховання учнів початкових класів і складати сценарії, конспекти виховних заходів”. За третім показником – “вміння проводити заплановані виховні заходи” – оцінили свою готовність 38% студентів. Слід зазначити, що одержані дані щодо оцінки студентами своєї готовності до національного виховання учнів початкових класів виявились завищеними.

За результатами виконання студентами серії завдань за кожним показником у межах кожного критерію було виявлено загальні вихідні рівні сформованості готовності студентів до національного виховання учнів початкових класів на констатувальному етапі експерименту: високий, середній, низький.

Проаналізуємо загальні рівні сформованості готовності студентів до національного виховання молодших школярів (таблиця 2.4).

Таблиця 2.4

Характеристика рівнів сформованості готовності студентів до національного виховання молодших школярів

№ п/п	Рівень готовності	Кількісна характеристика	Якісна характеристика рівня
1.	Високий рівень	80-69 балів	Кожна з ознак готовності виявляється досить яскраво, досить інтенсивно, постійно, усвідомлено, в тісній взаємодії всіх ознак всіма критеріями
2.	Середній рівень	68-30 балів	Ознаки готовності виявляються інтенсивно, але не завжди переконливо, подекуди ознака була відсутня в окремих професійних

Продовження табл. 2.4

			уміннях
3.	Низький рівень	29 балів і нижче	Ознаки готовності виявляються слабко, їх вияв носить випадковий, фрагментарний, нестабільний, неусвідомлений характер

Виконані завдання за всіма означеними показниками оцінювались експертами (викладачами, вчителями початкових класів). Мінімальна оцінка за кожне із завдань становила 3 бали, максимальна оцінка за кожним із означених критеріїв – 30 балів.

Розподіл рівнів готовності студентів до здійснення національного виховання виявився таким (в балах): від 80 до 69 балів – високий, від 68 до 30 балів – середній рівень; від 29 – низький рівень готовності.

Виходячи із розробленої в ході дослідження системи критеріїв і ознак їх прояву готовності майбутніх учителів початкової школи до національного виховання учнів, ураховуючи сукупність кількісної і якісної характеристик показників критеріїв готовності, ми виокремили три рівні готовності студентів до національного виховання молодших школярів. Охарактеризуймо їх.

Високий рівень (80-69 балів) сформованості готовності студентів до здійснення національного виховання характеризується достатнім знанням сутності, змісту, форм, напрямів національного виховання, проявом здатності до творчого сприйняття національних традицій, символів, звичаїв і оберегів українців, знанням сутності і специфіки національного виховання у початковій школі. Студенти, які досягли високого рівня готовності, мають чітко визначене ставлення до означеної професійної діяльності вчителя початкової школи, що виявляється у свідомому розумінні значущості сутності і специфіки національного виховання в сучасній початковій школі.

Студенти вміють розробляти плани, сценарії і складати конспекти

виховних заходів з учнями. Вони прогнозують і планують роботу з національного виховання, здійснюють національне виховання молодших школярів на практиці, встановлюють контакт з дитячим колективом, володіють практичними вміннями з різних видів народної творчості. Практична діяльність національної спрямованості має стійкий творчий характер. До того ж студенти виявляють не тільки здатність реалізувати теоретичні знання на практиці, але й спостерігається наявність адекватних взаємооцінок і взаємоконтролю, самооцінок і самоконтролю, аргументованих оцінних суджень діяльності учнів. Студентам високого рівня властиве постійне прагнення до самовдосконалення, до поглиблення теоретичних та методичних знань з національного виховання.

Середній рівень (68-30 балів) сформованості готовності студентів до здійснення національного виховання характерний для студентів з переважно позитивно-пасивним ставленням до означеної професійної сфери вчителя початкових класів. Спостерігається індиферентне ставлення до необхідності здійснення національного виховання в початковій школі в поєднанні з позитивними настановами щодо значущості означеної діяльності вчителя початкових класів у цілісному виховному процесі. Обізнаність студентів із сутністю, змістом, формами і напрямками національного виховання є поверховою. Теоретичні знання і методична підготовка не систематичні і поверхові. Студенти цього рівня не мають стійких знань національних традицій, звичаїв, символів і оберегів, у них відсутній стійкий інтерес до минулого та сьогодення України. Вони не достатньо обізнані із сутністю і специфікою національного виховання в початковій школі. Бажання брати участь у виховних заходах з учнями виявляється подекуди, тільки тоді, коли звертається на це увага. Вони припускаються методичних помилок під час розробки планів, сценаріїв і конспектів виховних заходів, що негативно позначається на їхній практичній діяльності, в них недостатньо сформовані вміння з різних видів народної творчості. Крім того, студентам цього рівня властиві здебільшого неадекватні самооцінка і самоконтроль, при адекватних

взаємооцінці і взаємоконтролю. Оцінні судження щодо діяльності учнів не завжди достатньо аргументовані.

Низький рівень (29 і нижче) сформованості готовності до здійснення національного виховання притаманний студентам з індіферентним ставленням до означеного виду діяльності вчителя початкових класів. Вони не усвідомлюють значущість національного виховання у виховному процесі сучасної школи. Ці студенти мають слабкі знання змісту, форм, напрямів національного виховання, національних традицій, символів, звичаїв і оберегів, специфіки національного виховання в початковій школі. Студенти припускають суттєві помилки при плануванні роботи з національного виховання в розробках планів, складання конспектів виховних заходів. Вони відчують значних труднощів у здійсненні національного виховання молодших школярів на практиці. У них відсутні практичні вміння з різних видів народної творчості. Взаємооцінка і взаємоконтроль, самооцінка і самоконтроль здебільшого неадекватні. Вони не вміють аргументувати оцінки діяльності учнів.

У результаті аналізу одержаних експериментальних даних на констатувальному етапі було визначено вихідні рівні готовності майбутніх учителів початкової школи до національного виховання учнів (див. табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Рівні готовності студентів до національного виховання молодших школярів на етапі констатувального експерименту (%)

Рівні готовності	Сума балів	Кількість студентів	
		ЕГ	КГ
Високий	80-69	1,3	1,3
Середній	68-30	42	40,7
Низький	29 і нижче	56,7	58

Як засвідчує таблиця, на високому рівні означеної готовності були тільки окремі студенти: 1,3% – експериментальної і 1,3% студентів контрольної груп.

На середньому рівні перебувало: 42% студентів експериментальної і 40,7% – контрольної груп. За експериментальними даними констатувального зрізу, значна кількість випускників перебувала на низькому рівні готовності: 56,7% студентів експериментальної і 58% – контрольної груп. По суті, вони були не готовими до здійснення національного виховання учнів в початковій школі.

Коефіцієнт готовності студентів до здійснення національного виховання було обчислено за формулою:

$$K_{\text{гот.}} = \frac{a + b + c}{N_{\text{max}}}, \text{ де}$$

$K_{\text{гот.}}$ – коефіцієнт готовності;

a – бал, одержаний за гносеологічним критерієм;

b – бал, одержаний за операційним критерієм;

c – бал, одержаний за аксіологічним критерієм;

N_{max} – максимально можлива сума балів.

Проведені обчислення засвідчили, що загальний коефіцієнт готовності студентів до національного виховання молодших школярів виявився досить низьким (див. табл. 2.6).

Таблиця 2.6

*Коефіцієнт готовності студентів до національного виховання учнів
початкової школи*

Коефіцієнт готовності	Кількість студентів(%)	
	ЕГ	КГ
1 – 0,85	1,3	1,3
0,84 – 0,35	42	40,7
0,34 і нижче	56,7	58

Як засвідчує таблиця, найвищий $K_{\text{гот.}}$ з показниками 1-0,85 було виявлено тільки у 1,3% студентів експериментальної і 1,3% – контрольної груп (що дорівнює високому рівню); $K_{\text{гот.}}$ з показниками 0,84-0,35 був у 42% студентів експериментальної і 40,7% – контрольної груп (що відповідає середньому

рівню сформованості готовності). З $K_{\text{гот.}} 0,34$ і нижче виявилось 56,6% студентів експериментальної і 58% студентів контрольної груп (що дорівнює низькому рівню).

Отже, експериментальні дані, які були одержані на констатувальному етапі, підтвердили, що майбутні фахівці виявляють стійке прагнення до професійного розв'язання проблеми організації підготовки до національного виховання учнів початкової школи; усвідомлюють значення національного виховання як суттєвої передумови їхньої плідної педагогічної роботи після закінчення ВНЗ. Водночас експериментальні дані засвідчили, що більшість майбутніх учителів початкових класів недостатньо підготовлені до здійснення означеного виду професійної діяльності.

2.2. Теоретичні засади організації експериментального дослідження на формувальному етапі

З огляду на результати теоретичного розгляду сутності національного виховання в підготовці майбутніх учителів початкової школи, критичного аналізу специфіки роботи педагогів-практиків у цьому напрямку та вивчення стану готовності студентів педагогічних факультетів до національного виховання учнів, було розроблено теоретичні позиції експериментального навчання.

Теоретичними позиціями експериментального дослідження виступили: вчення про формування національної свідомості та самосвідомості; національний ідеал, принципи виховання.

Національна самосвідомість – це відчуття і усвідомлення гордості за приналежність до своєї нації. Найважливішою громадською рисою особистості є сформованість національної самосвідомості і зокрема національна самосвідомість молодших школярів [89].

Дослідники визначають національну самосвідомість як свідомість

спільноти, що ґрунтується на уявленнях про соціальні норми, визначальні для віднесення особистості до тієї чи іншої нації, тобто до спільноти національної [55, с. 231].

На думку вчених (В. Мандрагелі, В. Павленка, О. Субтельного та ін.), важливою ознакою етносу є етнічна самосвідомість. Кожний народ обов'язково якимось чином виокремлює свій етнос серед інших народів. Національну свідомість слід розглядати як вищий щабель порівняно з етнічною. Вона, крім зазначеного, пов'язана з системою ідеологічних та політичних цінностей, для неї центральною є ідея національної держави (реальної чи постульованої). Ідеологічно-політичний компонент національної свідомості, на відміну від інших, не виникає стихійно на побутовому рівні, а є результатом ідеологічної діяльності національної інтелігенції. Національна ідея на ґрунті політико-правових, ідеологічних доповнює зміст етнічної свідомості [111, с. 232, 169].

Національна самосвідомість трактується соціологами як вихід у практику національної свідомості, як усвідомлення своєї національної належності, ідентифікація, тобто віднесення себе до тієї чи іншої національної спільноти на основі уявлень про типові її риси, етнічну територію, мову, історію та духовні цінності, релігійні вірування, міфи, легенди, нарешті, коріння її генезису та умови розвитку [111, с. 233].

Сучасні дослідження філософів доводять, що уявлення про історичне минуле є одним із компонентів національної самосвідомості, якщо розуміти його широко. Але при цьому уявлення людей про своє минуле, в тому числі знання легенд, переказів, історичних фактів ще не є історичною самосвідомістю, – це історична пам'ять, яка органічно входить до складу її національної самосвідомості.

Серед факторів, що впливають значною мірою на національну самосвідомість народів та особистості, вчені виділяють міжетнічні відносини, що, на наш погляд, є дуже актуальним на сучасному етапі розбудови нашої державності [105, 193].

Дослідники виокремлюють у структурі національної самосвідомості такі її складники: національні стереотипи; національні традиції, звичаї, обряди тощо; національні настанови, цінності, ціннісні орієнтації; національні прагнення, інтереси тощо; національні ідеали, святині, віра. А також виділяють „природно-фізичні” складові структури національної самосвідомості, якими є: ландшафтно-кліматичні особливості батьківщини, її топоніміка; почуття любові до рідної землі і т.ін.

У процесі свого становлення національна свідомість українців наповнювалась змістом залежно від історичних обставин, набувала форми національної ідеології. На сучасному етапі розбудови нашої держави національна свідомість українців визначається дослідниками як сукупність уявлень про соціальні норми, що є визначальними для віднесення особистості до національної спільноти українців, включає в себе ознаки відмінності українського „ми” від іншого „не ми” [55, с. 234].

У цьому зв’язку важливо таким чином спрямувати виховний процес, щоб зростання національної самосвідомості виявлялося не стільки як процес посилення національних почуттів, всієї емоційної сфери, що, безумовно, важливо, скільки як глибока усвідомленість дійсних та корінних національних інтересів і потреб розвитку. На педагогічному рівні самосвідомість розглядається здебільшого як регулятор поведінки, спілкування і діяльності особистості.

У психологічному словнику подано визначення самосвідомості як усвідомлення людиною самої себе як особистості: своєї діяльності як члена суспільства, стосунків з іншими людьми, рис характеру, власних дій та вчинків, їх мотивів, цілей, розумових, моральних, фізичних якостей тощо [150, с. 165].

Цілеспрямовано і систематично формуючи в молоді національні духовні якості, система виховання кожного народу стверджує свій ідеал людини-громадянина. Українська система виховання має свій, історично обумовлений ідеал людини-українця. У багатьох історично-культурних пам’ятках, фольклорі,

художніх творах класиків, у практичній діяльності наш народ виплекав і опоетизував ідеал людини-хлібороба, селянина-трудолюбця, господаря, власника землі, яка належала дідам і прадідам. Коли чужоземні загарбники разом із соціальними поневолювачами позбавляли українського селянина-хлібороба свободи, права працювати на власній землі, пригнобляли його, народ оспівував ідеал людини-козака, гайдамаки, бунтаря, повстанця, стрільця. Ідеал типового козака-українця, витязя нескореного духу, захисника пригноблених і скривджених іде вглиб віків; він оспіваний у піснях, легендах, бувальщинах, класичній і сучасній літературі. Він і сьогодні живе в устах і ділах народних [95].

Найчільніше місце в національній системі виховання належить узагальненому ідеалу українця – людини лагідної і щирої, правдолюбної і доброзичливої, дотепної і жартівливої, талановитої і працюючої, витривалої і терплячої тощо. У роки відродження в народній свідомості вирізняється ідеал людини-громадянина суверенної України, який традиційно втілює в собі м'якість і ніжність вдачі, пісенність і музичність, доброту і милосердя, стійкість і незламність духу, вірність заповітам батькам і дідів і т.ін. Ці якості сучасного українця, його волелюбною душі і сонячної духовності є ніби ідеальним відображенням його буття, матеріальної основи життя, найбільших наших багатств – родючих чорноземів і розкішної природи України.

Ідеали, духовні цінності рідного народу є водночас і загальнолюдськими цінностями. Національне і загальнолюдське – це не альтернативні (як часто трактувалося в період культу особи і застою), а взаємопроникаючі аспекти виховання як суспільного явища, в якому діалектично взаємопов'язані біологічні (анатомічні, фізіологічні, генетичні), психологічні та соціальні фактори. Загальнолюдське – це не наднаціональне і не позанаціональне. Загальнолюдський зміст завжди має конкретне національне втілення, відображення в системах виховання різних народів. Якщо учні недостатньо оволодівають національними цінностями, цілісною народною мудрістю, вони

втрачають у своєму і національному, і загальнолюдському розвитку. Якщо духовні цінності рідного народу забуваються, штучно звужуються (з різних причин – політичних, ідеологічних тощо), національна система виховання гальмується і занепадає. У суспільстві поширюються, як соціальна хвороба, духовні безбатченки. При цьому в молоді здебільшого не формуються або дуже слабо формуються національні і загальнолюдські цінності, послаблюється відчуття своїх рідних, родоводу, рідного краю, батьківської землі, рідного народу, а відтак, і відчуття та розуміння інших людей, зокрема представників різних національностей, що призводить до міжнаціональних конфліктів, а то й до ворожнечі. Порятунком із таких ситуацій, обставин є організація широкої національно-просвітницької діяльності, повноцінного науково обґрунтованого національного виховання, яке формує глибоко людське в людині, тобто одночасно реалізує загальнолюдське виховання.

Григорій Ващенко у статті „Виховний ідеал” зазначив: „... Коли ми хочемо виховати в українській молоді міцну волю і суцільність характеру, треба передусім прищепити їм прагнення до високої мети, що об’єднувала б увесь український нарід. Такою метою є благо і щастя Батьківщини” [21, с. 105].

Молодь треба виховувати так, щоб для неї на першому місці стояли обов’язки, а потім уже права; щоб кожна молода людина насамперед мала задоволення не з того, що вона посідає в суспільстві те чи інше керівне становище, а з того, що вона чесно виконала свої обов’язки. Таку свідомість слід виховувати в молоді ще з дитинства.

Цілі і завдання національної системи виховання досягаються насамперед через глибоке і всебічне оволодіння учнями змістом освіти, який має втілювати в собі національні та загальнолюдські цінності і реалізується такими основними шляхами, засобами: рідна мова, родовід, рідна історія, краєзнавство, природа рідного краю, національна міфологія, фольклор, національне мистецтво, народний календар, національна символіка, народні прикмети, вірування,

релігійні виховні традиції, родинно-побутова культура, національні традиції, звичаї і обряди, національна творчість [95, с. 119].

У процесі теоретичного дослідження, узагальнення практичного досвіду з підготовки студентів до національного виховання молодших школярів у вищих педагогічних навчальних закладах особлива увага була спрямована на виявлення вихідних положень, визначальних принципів, які відбивають її зміст, форми і методи на кожному етапі навчання студентів. При цьому ми керувалися загальними принципами національного виховання:

- принцип гуманізації навчально-виховної роботи (пропагування і здійснення ідей людяності і добра, гуманні стосунки між викладачами і студентами);

- принцип демократизації (варіативність змісту навчально-виховного процесу, розвиток педагогічних засад співробітництва між викладачами і студентами);

- принцип взаємозв'язку між усіма видами професійно-теоретичної і практичної підготовки;

- принцип оптимізації навчально-виховного процесу (створення максимального навчального середовища у вищому закладі освіти, прагнення студентів до опанування різними способами творчої діяльності, необхідними для набуття вищого рівня розвитку відповідних знань, умінь та навичок);

- принцип індивідуалізації (урахування індивідуальних особливостей кожного студента, стимулювання здібностей);

- принцип поєднання педагогічного керівництва з ініціативою і самостійністю майбутніх учителів.

Ефективність експериментальної роботи забезпечувалась також опорою на специфічні принципи виховання, визначені у процесі пошукового експерименту: принцип системності і послідовності в організації національного виховання учнів, органічної єдності з роботою, яку проводять на уроці; принцип розвитку ініціативи й самодіяльності вихованців у поєднанні з

педагогічним керівництвом; принцип добровільності проведення усіх форм виховної роботи з молодшими школярами; принцип максимального задоволення інтересів вихованців.

Ми розуміли, що успіх і ефективність експериментальної роботи залежить від сукупності адекватних принципів, функціональної спрямованості навчання, методів і прийомів, засобів та дидактичних умов, за яких буде організоване експериментальне навчання.

Відтак, наступною теоретичною позицією щодо організації експериментального навчання було визначення педагогічних умов, які б сприяли реалізації шляхів і засобів підготовки студентів до національного виховання учнів початкових класів.

Матеріали пошукового етапу педагогічного експерименту дозволили визначити педагогічні умови, що забезпечують ефективність формування у студентів готовності до національного виховання учнів початкових класів. Умова – це необхідна обставина, яка уможливорює здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь [52]. Під умовами ми розуміємо зовнішні відносно особистості студента штучні обставини організації навчального процесу у ВНЗ, які виступають причиною і стимулом якісних позитивних змін особистісного розвитку, зокрема становлення майбутнього учителя початкових класів, який буде виховувати учнів.

Нами було визначено педагогічні умови формування готовності майбутніх учителів до національного виховання учнів початкових класів. З-поміж них:

- актуалізація знань національно спрямованої потужності як підґрунтя усвідомлення їх вагомості у професійній діяльності вчителя;
- забезпечення міждисциплінарних і міжциклових зв'язків у викладанні психолого-педагогічних і фахових дисциплін;
- органічна єдність трьох компонентів у процесі професійної підготовки навчально-виховного процесу студентів: змістового, що адекватно відображує

специфіку національного виховання як керованої педагогічної системи; операційного, що озброює студентів уміннями і практичними навичками, щодо національного виховання учнів початкових класів; ціннісного, що стимулює самовдосконалення себе як професіонала, формує адекватну оцінно-регуляторну діяльність учнів.

Слід зазначити, що результативність підготовки студентів до здійснення національного виховання учнів здебільшого залежить від ступеня усвідомлення майбутніми вчителями значущості означеного аспекту в загальній виховній системі сучасної школи і конкретно вчителя молодших класів. Спираючись на це, стає можливим дійти висновку, що лише при постійному активному включенні студентів у педагогічну ситуацію, спрямовану на оволодіння ними виховною роботою, відчуваються позитивні зрушення у професійно-педагогічній свідомості та безпосередній діяльності респондентів. Включення студентів в означену ситуацію сприяє розширенню педагогічної обізнаності майбутніх учителів, формує методичну озброєність, позитивно-активне ставлення до необхідності національного виховання учнів початкових класів, стимулює потребу в набутті певної системи вмінь і навичок, прагнення до професійного самовдосконалення.

Мета дослідно-експериментальної роботи полягала в тому, щоб надати студентам можливість реалізувати своє бажання займатись активною виховною роботою з учнями, актуалізувати їхні творчі можливості шляхом створення відповідних умов, здійснити ефективне управління процесом формування готовності майбутніх учителів до здійснення національного виховання з молодшими школярами на етапі професійної підготовки в педагогічному університеті.

З урахуванням теоретичних засад дослідження та визначених нами педагогічних умов, що забезпечують ефективність формування готовності до національного виховання учнів початкової школи, була побудована експериментальна модель формування готовності майбутніх учителів

початкової школи до національного виховання учнів, яка представлена в наступному параграфі.

2.3. Експериментальна модель підготовки майбутніх учителів початкової школи до національного виховання учнів

Загально визнано (С. Архангельський, О. Киричук), що саме моделювання дає змогу одержати науково обґрунтовану інформацію про необхідні і достатні заходи для забезпечення стійких позитивних результатів. Обираючи в ролі основного методу дослідження теоретичне моделювання, слід зазначити, що саме модельний підхід до вивчення явищ педагогічної дійсності дозволяє висвітлити їх глибинну сутність, розкрити динаміку взаємозв'язку складових елементів, виявити шляхи, що характеризуються оптимізуєчим впливом на процес функціонування означеного явища [5; 68].

Як, відомо, модель виконує дві функції: пояснювальну та прогностичну. При цьому, пояснювальна функція моделі виявляється при її використанні в педагогічних цілях.

Модель – це речова, знакова або уявна система, що відтворює принципи внутрішньої та функціонування, а також певні властивості, ознаки чи характеристики об'єкта дослідження, безпосереднє вивчення якого неможливе, ускладнене або недоцільне [179, с. 66]. Уточнюючи загальноприйняте визначення моделі, Є.Смирнова підкреслює, що модель – це описовий аналог діяльності, який у формалізованих конструкціях відображає її найважливіші характеристики [118, с. 17]. Причому нова інформація про досліджуваний об'єкт виникає на всіх етапах конструювання моделі: у процесі емпіричного дослідження об'єкта, у структурі самої моделі, що дає елементи новизни в силу особливої презентації набутих знань про об'єкт, як результат подальшого мисленнєвого експерименту.

Досліджуючи навчальну діяльність майбутніх фахівців, Р.Габдрєєв

виділяє статичну модель (відправну), що визначається навчальними програмами, завданнями і цілями навчально-виховного процесу у вищій школі. Ця модель є основою динамічної моделі, що відбиває зв'язки між предметами, явищами, а також елементами, які складають її структуру [142, с. 180]. Така динамічна модель, як зазначає А. Зотов, повинна відповідати вимогам:

- обмеження дослідження виділенням суттєвих зв'язків між об'єктними галузями;
- зв'язок ключових елементів теоретичної моделі з реальними ефектами, що можуть бути зафіксовані;
- включення в модель мінімальної, але достатньої кількості параметрів [97, с. 9].

Враховуючи вищезначене та дотично діалектичного принципу взаємовідношення загального і конкретного, постає цілком логічним висновок про те, що проектування педагогічної системи формування готовності студентів до здійснення національного виховання учнів початкових класів може бути представлено у двох „підсистемах”:

- як складова частина загальної вітчизняної системи педагогічної підготовки студентів до виховної роботи;
- як спеціально вироблена й впроваджена підсистема в межах реального навчально-виховного процесу у вищій педагогічній школі.

У процесі розробки моделі процесу формування готовності майбутніх учителів початкової школи до національного виховання учнів ми виходили з розуміння формування означеної готовності як сукупності динамічно пов'язаних компонентів (гносеологічний, операційний, аксіологічний), взаємодія яких у загальному навчально-виховному процесі педагогічного вищого закладу освіти забезпечує постійний цілеспрямований та послідовний вплив на студентів різноманітних взаємопов'язаних, взаємодоповнюючих форм і методів роботи. Метою створення такої моделі є формування у фахівців відповідних знань, умінь і навичок, необхідних особистих якостей, що

сприяють формуванню важливої складової педагогічної майстерності – вміння здійснювати національне виховання учнів початкових класів.

Отже, експериментальне моделювання передбачає сукупність суттєво важливих складових навчально-виховного процесу вищої школи, що мають місце в сучасній педагогічній науці, а саме:

- мету реалізації експериментального дослідження;

- його зміст та необхідні педагогічні умови формування готовності студентів до національного виховання учнів;

- організацію діяльності, що передбачає як керівну функцію з боку професорсько-викладацького складу вищого навчального закладу освіти, так і активну самостійну роботу самих студентів; методичне забезпечення (відповідні посібники, наукові рекомендації, розробки творчих завдань, наочність та технічні засоби);

- методи, засоби і форми реалізації означеного аспекту дослідно-експериментальної роботи з урахуванням вікових психолого-педагогічних особливостей студентів, можливостей організації виховних заходів у вищому навчальному закладі; специфіки проведення позааудиторної роботи з педагогіки;

- системи оцінювання знань, умінь і навичок майбутніх фахівців.

Подаємо експериментальну модель формування готовності майбутніх учителів початкової школи до національного виховання учнів. Як засвідчує схема (див. схему 2.1), модель формування готовності майбутніх учителів початкової школи до національного виховання учнів обіймала чотири етапи реалізації експериментальної методики: когнітивно-збагачувальний, репродуктивно-діяльнісний, конструктивно-творчий, оцінно-регулятивний. Опишемо зміст роботи на кожному етапі експерименту.

Метою першого етапу – когнітивно-збагачувального – було збагачення знань студентів з національного виховання, усвідомлення важливості і необхідності національного виховання.

- Змістовий аспект підготовки: навчальні дисципліни: „Педагогіка”, „Методика виховної роботи”, „Методика викладання української мови в початкових класах”, „Методика викладання природознавства в початкових класах”, „Методика викладання математики в початкових класах”, спецкурс „Теорія і практика національного виховання в початкових класах”.

Функціями організації експериментального навчання на першому етапі були: організаційна, інформаційно-комунікативна, діагностична, гносеологічна.

У процесі реалізації означених педагогічних умов формувались і відшліфовувалися такі професійно-педагогічні знання майбутніх учителів початкових класів:

- знання сутності, змісту, засобів, форм і методів національного виховання;
- знання національних традицій, символів, звичаїв, оберегів;
- знання сутності і специфіки національного виховання в початковій школі.

На першому етапі реалізувались такі педагогічні умови: актуалізація знань, які мають національноспрямовану потужність – підґрунтя усвідомлення їх вагомості у професійній діяльності; активізація міжпредметних і міжциклових зв’язків у викладанні психолого-педагогічних і фахових дисциплін.

Схема 2.1

Модель формування готовності майбутніх учителів початкової школи до національного виховання учнів

Форми роботи: лекції, практичні заняття, самостійна робота студентів, система міжпредметних і міжциклових зв'язків.

Метою другого – репродуктивно-діяльнісного етапу – було формування практичних навичок і вмінь студентів щодо національного виховання.

Змістовий аспект навчання: спецпрактикум „Методика національного виховання учнів початкових класів”.

Репродуктивно-діяльнісний етап було представлено спецпрактикумом „Методика національного виховання учнів початкових класів”, який викладався в VI семестрі, після вивчення студентами психолого-педагогічних та фахових

дисциплін.

Педагогічними умовами організаційно-експериментальної роботи виступили: забезпечення органічної єдності змістового, що адекватно відображує специфіку національного виховання і операційного, що озброює студентів вміннями і навичками щодо національного виховання компонентів у процесі професійної підготовки.

На цьому етапі відпрацьовувалися такі професійні вміння:

- вміння планувати виховну роботу з національного виховання (операційний критерій готовності);
- вміння здійснювати національне виховання молодших школярів на практиці;
- вміння з різних видів народної творчості (лозоплетіння, витинанки, вишивки, макраме, ткацтво, флоромозаїка).

Функції організації навчання: орієнтаційна, розвивальна, діяльнісно-виховна, стимулювальна, творча.

Форми роботи: лекції, практичні, лабораторні заняття, спецпрактикум, гуртки для студентів молодших курсів, конкурси.

На третьому етапі – конструктивно-творчому – передбачалось формування та вдосконалення у студентів професійних умінь і навичок щодо національного виховання учнів початкових класів.

Змістовий аспект роботи: спецкурс, спецпрактикум, курси „Методика викладання української мови в початкових класах”, „Педагогіка”, „Методика трудового навчання”, „Методика викладання математики в початкових класах”, „Методика викладання природознавства в початкових класах”, педагогічна практика.

Відпрацьовувались такі вміння: вміння розв’язувати педагогічні задачі на практиці; вміння розробляти сценарії свят, ранків для молодших школярів, конспектів виховних заходів та проводити їх (операційний критерій готовності); вміння самостійно добирати адекватні методики щодо проведення

уроків з різних видів народної творчості (операційний та аксіологічний критерії готовності).

Функції організації навчання: перцептивна, комунікативна, мисленнєво-творча, діяльнісно-виховна, пошукова.

Форми роботи: лабораторні роботи, педагогічна практика, гуртки народної творчості, робота у творчих мікрогрупах.

Педагогічні умови організаційно-експериментальної роботи: забезпечення органічної єдності змістового, що адекватно відображує специфіку національного виховання, і операційного компонентів, що озброює студентів уміннями і навичками щодо національного виховання учнів початкових класів; активізація міжпредметних зв'язків у викладанні фахових дисциплін.

Оцінно-регулятивний етап був спрямований на формування у майбутніх учителів початкових класів адекватних оцінно-регулятивних дій щодо аналізу, корегування як своїх дій, так і однокурсників, формування в них адекватних взаємо оцінок і самооцінок.

Змістовий аспект роботи: педагогічна практика, спецкурс, спецпрактикум.

Відпрацьовувались такі вміння: вміння аналізувати та адекватно оцінювати свою готовність до національного виховання молодших школярів (самооцінка); вміння координувати і регулювати діяльність однокурсників та обирати адекватні засоби впливу щодо їх подальшого стимулювання (взаємооцінка); вміння здійснювати діагностичні вимірювання щодо рівнів вихованості учнів початкових класів; вміння організовувати подальшу виховну роботу з національного виховання.

Провідними педагогічними умовами були: забезпечення органічної єдності змістового, що адекватно відображує специфіку національного виховання, операційного, що озброює студентів уміннями і навичками щодо національного виховання учнів початкових класів, і ціннісного компонентів, що

стимулює самовдосконалення себе як професіонала, формує адекватну оцінно-регуляторну діяльність учнів.

Форми роботи: педагогічні дослідження, педагогічна практика, лабораторні заняття, конкурси, олімпіади, самоосвіта, гурткова робота. Опишемо зміст роботи на кожному етапі.

Започатковуючи формувальний експеримент, було скоректовано навчальний план для експериментальної групи. Зміст роботи на когнітивно-збагачувальному етапі було представлено системою міждисциплінарних і міжциклових зв'язків психолого-педагогічних, фахово-методичних дисциплін з національного виховання учнів початкової школи. Під міждисциплінарними зв'язками ми розуміємо логічні зв'язки між навчальними дисциплінами, які дають можливість сформуванню в майбутніх фахівців цілісне уявлення про те чи інше педагогічне явище.

У зміст кожної фахової методики було введено додаткові теми. Нами було розроблено тематичні блоки міждисциплінарних зв'язків у межах кожної методики. Система міждисциплінарних зв'язків будувалась за двома блоками навчальних дисциплін, а саме: блок психолого-педагогічних дисциплін і блок фахових методик.

До початку експериментальної роботи були скоректовані робочі програми з означених навчальних дисциплін в аспекті їх професійної спрямованості. Так, до робочої програми з „Педагогіки” (школознавство) було внесено теми „Календарні національні традиції, звичаї, обряди, свята”, „Народна педагогіка”, „Релігія”.

Курс „Методика викладання природознавства в початкових класах” було доповнено темами: „Природа рідного краю”, „Дерева – символи України”, „Моя земля – земля моїх батьків”. У курсі „Методики трудового навчання в початкових класах” читались теми: „Народна архітектура”, „Український побут, народні промисли, ремесла”, „Народне мистецтво”. До „Методики української мови в початкових класах” введено тему: „Фольклор”.

Фрагмент планування системи міждисциплінарних зв'язків у викладанні психолого-педагогічних та фахових методик подано в таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Міждисциплінарні зв'язки у викладанні психолого-педагогічних та фахових навчальних дисциплін (фрагмент)

Дисципліна	Тематичний блок	Зміст, форми роботи
Педагогіка	„Народна педагогіка”	Цикл лекцій, бесід з студентами про українську етнопедагогіку як основу національної системи виховання: народне дитинознавство, батьківська родинна педагогіка, народна дидактика.
		Організація студентів у вивченні ідей козацького руху, козацької виховної мудрості, козацького фольклору. Формування козацької духовності.
		Знайомство з педагогічною спадщиною К. Ушинського, В. Сухомлинського,

Продовження табл. 2.7

		А. Макаренка, С. Русової, М. Стельмаховича з питань родинного виховання.
		Заняття в гуртках, участь у диспутах, виступи на конференціях, вивчення досвіду виховання дітей в сім'ях та школі.
		Проведення вечорів, зустрічей на тему: “Батько та мати – мудрі педагоги”, “Ой роде наш красний, роде наш прекрасний”, “Козацькому роду нема переводу”.

„Календарні національні традиції, звичаї, свята”	Цикл лекцій, практичних, лабораторних занять про календарні звичаї, традиції, свята, обряди.
	Знайомство зі змістом календарних традицій, звичаїв, обрядів, свят.
	Написання студентами рефератів, вивчення історичних подій, що лягли в основу свят, обрядів.
	Підготовка та проведення народних зимових свят, вечорів.
	Організація проведення конкурсів оповідань, віршів на тему „Українські народні свята”,
	Конкурси колядок, щедрівок, новорічних вітань, проведення українських вечорниць.
„Релігія”	Розповіді, бесіди на семінарських заняттях давньоукраїнських міфів про Богів, в яких розкривається добро і зло, гармонія Людини і Природи, української національної віри.

Продовження табл. 2.7

	Організація і участь у гуртках, факультативах релігієзнавства.
	Організація поїздок в західноукраїнські області з метою ознайомлення студентів з релігійним вихованням дітей в сім'ї, відвідування церкви, зустрічі з священиками.
	Збір і аналіз матеріалів про стан релігійної культури в сім'ях, написання творчих робіт на релігійні теми.

Методика викладання природознавства в початкових класах	„Природа рідного краю”	Проведення з студентами екскурсій по рідному краю, поїздок на відпочинок (на море, річку, в ліс).
	„Дерева – символи України”	Організація конференцій “Ми діти природи”, “Збережемо нашу землю”, “Моя Земля – земля моїх батьків”.
		Вечори “Зорі над Бугом”, Любіть Україну, як сонце любіть”.
		Проведення конкурсів “Мальовничі куточки України”, “Прекрасна природа України”.
		Бесіди на тему: “Дерева – символи України”, (калина, верба, тополя, дуб), “Чи знаєш ти своє місто?”
		Написання творчих робіт (описи української природи у віршах, переказах, легендах).

До курсу методики викладання української мови в початкових класах було введено теми: „Фольклор”, „Українські народні звичаї і традиції”, „Символи і національний одяг”. Студенти вчилися використовувати в навчальному матеріалі прозового фольклору, як то: казки, легенди, перекази, оповідання, прислів'я, приказки, загадки і поетичні пісні (календарно-обрядові, родинно-побутові, обжинкові, історичні, ліричні, кобзарські, жартівливі); колядки, щедрівки, веснянки, думи, билини; тощо; народна драма (вертеп).

На другому етапі нами було розроблено спецкурс „Теорія і практика національного виховання в початковій школі”, у процесі якого студенти оволодівали знаннями і вміннями щодо формування національної свідомості молодших школярів і будувався на основі психолого-педагогічної підготовки з основних дисциплін на початкових етапах навчання студентів у ВНЗ.

При визначенні мети, завдань спецкурсу ми виходили з цілісного підходу

до професійно-педагогічної діяльності вчителя, який відображає не тільки окремі сторони, функції діяльності педагога, але і характер взаємодії вчителя та школярів, учителя та батьків, і дозволяє вчителю розглядати свою діяльність щодо національного виховання, аналізувати педагогічні явища як цілісний процес педагогічної підготовки [165, с. 42].

Основна мета спецкурсу – усвідомлення майбутніми вчителями початкових класів вагомості і необхідності національного виховання учнів.

Спецкурс „Теорія і практика національного виховання в початковій школі” мав на меті озброєння майбутніх учителів теоретичними знаннями з національного виховання, необхідними для ефективної організації навчально-виховного процесу в початковій школі. Спецкурс покликаний навчити студентів перебудовувати навчально-виховний процес у школі на засадах етнопедагогіки, викликати бажання у студентів кожне заняття з дітьми будувати нетрадиційно, із залученням їх до національних традицій і звичаїв.

У процесі вивчення спецкурсу „Теорія і практика національного виховання в початковій школі” студенти оволодівали вміннями:

- проводити навчально-виховну роботу у відповідності до принципів національного виховання;
- планувати педагогічну роботу на майбутнє, усвідомлювати тему, конкретизувати її у завданнях на засадах національного виховання;
- застосовувати на практиці ефективні форми і методи національного виховання;
- вивчати дитячий колектив, соціальне середовище, його вплив на національне виховання молодших школярів;
- визначати рівень вихованості школярів, зокрема, рівень сформованості національного виховання;
- займатися самоосвітою, самовдосконаленням, вивчати та впроваджувати передовий педагогічний досвід учителів-практиків початкових класів з національного виховання.

При визначенні змісту спецкурсу ми спиралися на сучасні дослідження українських учених [69, 95, 165, 7, 75, 94], враховували характер труднощів, виявлених при вивченні основного курсу психолого-педагогічних дисциплін на першому та другому курсах навчання.

Наскрізною ідеєю виступило розкриття майбутнім педагогам сутності національного виховання, вікових особливостей учнів та їх урахування у виховній роботі.

Спецкурс „Теорія і практика національного виховання в початковій школі” передбачав два блоки: загальнопедагогічний і фаховий. У першому розглядали загальні поняття основ національного виховання, фаховий блок спрямований на формування вмінь і навичок готовності студентів до здійснення національного виховання в початковій школі.

Спецкурс охоплював 4 теми (20 годин), з них 8 годин лекційних, 12 – практичних занять (див. додаток Д). До програми спецкурсу ввійшли теми: „Теорія національного виховання”, „Специфіка національного виховання в початковій школі”, „Національні традиції українського народу”, „Професійна майстерність майбутніх учителів початкових класів у системі підготовки до національного виховання учнів”.

У темі „Теорія національного виховання” було розглянуто питання: сутність національного виховання та його складові, стратегічні завдання національного виховання (науково-педагогічне забезпечення єдності фізичного, духовного, інтелектуального й естетичного розвитку особистості); зміст і напрями національного виховання в сучасній школі (В. Гнатюк, М. Красовицький, В. Кузь, Ю. Руденко, О. Савченко), особливості національного виховання.

Тема „Специфіка національного виховання в початковій школі” передбачала ознайомлення студентів з особливостями організації національного виховання в початкових класах; утвердження у виховній роботі пріоритету національного виховання; розвиток в учнів почуття

відповідальності за збереження культурних надбань, творення індивідуального „Я-громадянина”; особливості організації навчально-виховної роботи з учнями початкових класів; розкриття специфіки організації національного виховання в найрізноманітніших напрямках виховного процесу; педагогічні умови організації національного виховання в початковій школі, знайомство з програмами, планами учителів початкових класів з національного виховання учнів; планування спільної роботи школи, сім’ї, громадськості щодо формування національної свідомості молодших школярів.

Тема „Національні традиції українського народу” передбачала вивчення історії національного виховання; української народної педагогіки як основи національного виховання, знайомство з козацько-лицарським вихованням; з виховним потенціалом давньоукраїнської міфології, національних традицій, символіки, обрядів, народного календаря, українського фольклору.

У темі „Професійна майстерність майбутніх учителів початкових класів у системі підготовки до національного виховання учнів” передбачалося вивчення педагогічного досвіду в практичній діяльності вчителів початкових класів; удосконалення педагогічної техніки вчителя початкових класів до національного виховання учнів; самоорганізації майбутніх учителів початкових класів у становленні педагогічної майстерності до національного виховання учнів; шляхи вдосконалення спільної виховної роботи з національного виховання у школі і сім’ї.

Другий блок змісту підготовки майбутніх учителів – це фахова підготовка. Формами реалізації підготовки студентів педагогічних факультетів до національного виховання учнів виступили практичні та лабораторні заняття, кожне з них було спрямовано на формування методичних і професійних умінь і навичок з національного виховання учнів.

На лабораторних заняттях, які проходили на базі початкових шкіл, ми намагались, щоб студенти впроваджували отримані знання з національного виховання у практичну діяльність, вдосконалювали навички, самостійно

вирішували завдання дослідницького характеру, які сприяли більш усвідомленому і глибокому засвоєнню знань з національного виховання.

На другому – репродуктивно-діяльнісному – етапі у студентів формувались практичні вміння і навички з національного виховання учнів. Означена мета реалізувалась на практичних заняттях із спецпрактикуму „Методика національного виховання учнів початкових класів”. Так, на практичних заняттях спецпрактикуму студентам пропонувались такі види роботи:

- аналіз перспективних планів виховної роботи учителів початкових класів з національного виховання (базових шкіл);
- аналіз перспективних та календарних планів національного виховання молодших школярів, підготовлених студентами;
- складання конспектів занять предметних гуртків за різною тематикою;
- аналіз наявних методичних посібників з організації гурткової роботи в початкових класах;
- моделювання занять гуртків для молодших школярів за попередньо складеними сценаріями і планами, аналіз проведених занять;
- аналіз планів спільної роботи базових шкіл, громадянських організацій і позашкільних навчальних закладів;
- моделювання ситуації проведення бесід з національного виховання;
- аналіз конспектів сценаріїв виховних заходів із залученням батьків, членів родини, попередньо підготовлених студентами.

Підсумковим етапом спецпрактикуму „Методика національного виховання учнів початкових класів” було проведення бесід, конференцій, диспутів.

Студентами була розроблена така тематика бесід для учнів I-IV класів: „Зимові свята: обрядовість, значимість, святкування”, „Зелені свята на Україні”, „Свята осіннього циклу”, „Великдень”, „Народні ремесла”, „Малі фольклорні жанри”, „Обрядові ігри”, „Державні символи України”.

Студентські „круглі столи”, диспути: „Мова нашого народу”, „Обрядові ігри”, „Народний календар”, „Народні свята, звичаї, традиції”, „Історія святкування”.

Зі студентами старших курсів було проведено конференції: „Завдання етнології на сучасному етапі”, „Формування та становлення української народності, нації”, „Одяг та його локальні особливості”, „Гончарство”, „Декоративна тканина та рушники”, „Декоративний розпис”. Крім того, планувались екскурсійно-лекційні заходи (відвідання музеїв, виставок, зустрічі з народними майстрами тощо) як для студентів педагогічного факультету, так і для учнів початкових класів базових шкіл.

Контроль за засвоєнням знань студентів дозволяв викладачу ускладнювати завдання як у рамках однієї лекції, так і в межах усього спецпрактикуму. Послідовне ускладнення педагогічних задач, від репродуктивного до творчого, формувало в майбутніх учителів уміння використовувати теоретичні положення на практиці на основі аналізу конкретних виховних ситуацій. Одним із методів підготовки вчителів до майбутньої виховної діяльності було розв’язання педагогічних задач, що моделювали типові виховні ситуації, котрі виникають у реальній практиці професійної діяльності вчителя.

Педагогічні задачі використовувались на практичних заняттях як на етапі закріплення знань, так і під час перевірки знань та вмінь як різновид практичної роботи на аудиторних заняттях. Студенти розробляли тематику уроків для початкової школи, вели пошуково-краєзнавчу індивідуальну роботу: збирання матеріалів, фотографій, документів, предметів домашнього вжитку для світлиць. У процесі експериментальної роботи проводили різні форми занять: заняття-диспути, змагання, конкурси, заняття-іспити, КВК, брейн-ринги, вікторини із використанням альбомів, слайдів. Зорова і слухова наочність відповідала навчальній меті: одяг, предмети побуту, відеокасети із художньо-музичними записами національної спрямованості.

На практичних і семінарських заняттях з усіх фахових методик студентів учили розробляти конспекти мінізанять. Наприклад, з методики викладання математики в початкових класах, студенти складали задачі народознавчого характеру, математичні лічилки, загадки про числа. Проілюструємо прикладами.

„Козачі випробування” (Склала студента 3 курсу Бокій Н.).

Колись давно, на острові Хортиця жили запорожці – славні лицарі України. Запорозьким козаком міг стати лише сильний, мужній, сміливий та чесний парубок. Перед тим, як вступити до запорозького табору, чоловікові треба було пройти випробування. Ось вирішив стати козаком і Андрій.

Курінний – старший поміж козаками – наказав йому перепливати Дніпро шириною в 640 м, пробігти наввипередки з ним 3860 м і проскакати на коні 15000 м, та так, щоб його ніхто не здогнав. Який же шлях прийшлося здолати Андрієві? З усім справився Андрій. Став запорожцем. А в таборі якраз обирається новий гетьман. А щоб стати гетьманом, потрібно, щоб біля нього козаки наскидали найбільше шапок. Усього було три претенденти на посаду гетьмана. Біля першого була чимала кількість шапок – всього 168, біля другого – на 26 шапок менше, а біля третього ціла гора, шапок стільки, скільки біля першого і другого разом. Тоді Андрій поклав свою шапку біля першого. Скільки шапок було біля кожного? У кого найбільше, а в кого найменше?

У шинок до старого Остапа козаків зайшла ватага і попросила дружнім басом нагодувати борщем і квасом. Сів один біля стіни, чотири біля нього, напроти них ще чотири повиставляли ноги. Старий шинкар заметушився, на стіл поставив квас, картоплі в горщику, гуся і смажених ковбас, вареників, борщу, медку То скільки всіх було в шинку?

Богдан Хмельницький мав послати інформацію про перебування військ противника одному із своїх загонів, який перебував за 50 км від місця битви. Зв'язківець біг із швидкістю 6 км/год. Через три години вороже військо змінило своє розташування, і Б.Хмельницький послав другого зв'язківця, який біг із

швидкістю 8 км/год. Через який час другий зв'язківець наздожене першого? Хто першим донесе інформацію до загону?

Для студентів I, II курсів створювались гуртки декоративно-прикладного мистецтва. Заняття в гуртках народної творчості сприяли залученню студентської молоді до надбань культурної спадщини народу, оволодінню прийомами і навичками традиційного художнього ремесла, професійної орієнтації, вихованню естетичного смаку, формуванню інтересу до народної творчості. Програми гуртків передбачали навчання студентів виготовленню і декоративному оздобленню виробів, розкривали цілісність народної культури, глибину традицій художніх промислів.

Робота в гуртках носила творчий дослідницький характер, а виготовлені вироби мали яскравий національний колорит, художню цінність, високу якість виконання.

На III, IV курсах студенти склали власні програми для гуртків декоративно-прикладного мистецтва (глини, лози) для учнів початкових класів та вели гуртки в базових школах.

Наведемо план роботи гуртка декоративно-прикладного мистецтва.

План роботи гуртка декоративно-прикладного мистецтва (керівник: викладач ОТМ).

Вересень-жовтень

Заняття 1.

Тема: „Гончарство”:

- основні осередки гончарного виробництва;
- технологія виготовлення гончарних виробів;
- локальні особливості виробів (посуд, дитячі іграшки, архітектурні деталі).

Заняття 2.

Тема: „Декоративна тканина та рушники”:

- рушники як атрибут обрядовості;

- скатерті, рядна та килими – їх виготовлення та використання.

Заняття 3.

Тема: „Декоративний розпис”:

- настінний розпис;
- станковий розпис.

Заняття 4.

Тема „Одяг та його локальні особливості”:

- основне призначення одягу, його захисна, обрядова функція;
- одяг натуральний, плечовий, поясний, головні убори, взуття, прикраси.

Заняття 5.

Конкурс на кращий мінікомплект українського національного жіночого та чоловічого одягу.

Робота з національного виховання учнів на третьому, конструктивно-творчому етапі, здійснювалась безпосередньо студентами у школі під час педагогічної практики.

Зміст і завдання з національного виховання учнів під час педагогічної практики та завдання на педагогічному факультеті подано в таблиці (див. табл. 2.8, 2.9).

Таблиця 2.8

Зміст навчально-виховної практики студентів на III курсі

Зміст роботи	Термін виконання	Форма виконання
Вивчення досвіду роботи школи з національного виховання	Протягом практики	Письмовий аналіз
Відвідування відкритих уроків та виховних заходів національної спрямованості	2 тиждень	Письмовий аналіз
Робота вчителя з батьками	За планом школи	Письмовий аналіз

Вивчення особистості молодшого школяра, визначення рівня виховання: а) розробка програми і методики вивчення рівня вихованості школяра;	1 тиждень	Програма вивчення
б) проведення індивідуальної роботи з молодшими школярами з національного виховання;	Протягом педпрактики	Діагностичні методики
в) складання психолого-педагогічної характеристики на учня за результатами вивчення рівня його вихованості національної спрямованості	3 тиждень	Текст характеристики
Робота з класом: а) підготовка і проведення виховного	Протягом	Конспект

Продовження табл. 2.8

заходу національного спрямування;	педпрактики	
б) народні рухливі ігри на перервах;	Протягом педпрактики	Текст ігор
в) підготовка і проведення предметного уроку національного спрямування.	2 чи 3 тиждень педпрактики	Конспект уроку
Проведення виховних заходів національної спрямованості	Протягом педпрактики	Конспекти
Проведення уроків національної спрямованості	Протягом педпрактики	Конспекти
Відвідування і аналіз однієї класної години та уроків національного спрямування однокурсників	Протягом педпрактики	Письмовий і усний аналіз

Таблиця 2.9

Зміст педагогічної практики студентів IV курсу

Зміст роботи	Термін виконання	Форма виконання
Вивчення досвіду роботи (сільської) школи з національного виховання школярів:		
а) зустрічі з адміністрацією школи, класоводами, керівниками гуртків;	I тиждень	Запис спостережень у щоденнику
б) знайомство зі школою: кабінетами, музеями;	I тиждень	Спостереження
в) відвідування відкритих уроків, виховних годин національного	Протягом педпрактики	Записи уроків, письмовий аналіз

Продовження табл. 2.9

спрямування.		
Вивчення класного колективу: а) розробка програми і методики вивчення колективу і, зокрема, визначення рівня вихованості національної спрямованості;	II тиждень	Програма спостережень, діагностичні методики
б) вивчення рівня вихованості школярів національної спрямованості;	II тиждень	Складання тестів інтерв'ю та обробка даних
Планування роботи: а) вивчення плану роботи класовода;	I тиждень	Запис у щоденнику спостережень
б) складання плану виховної роботи з національного виховання;	II тиждень	План заходів з національного виховання учнів

в) розробка плану роботи з батьками.	II тиждень	План роботи
Робота з колективом класу: а) проведення виховної години національного спрямування;	Протягом педпрактики	Конспект
б) проведення у школі національного свята з участю батьків.	Протягом педпрактики	Сценарій свята
Робота з батьками: а) відвідування лекторію психолого-педагогічних знань національного спрямування для батьків, а також батьківських	Протягом педпрактики, за планом роботи школи	Записи у щоденнику спостережень з аналізом

Продовження табл. 2.9

зборів;		
б) розробка конспекту лекцій (бесіди) для батьків на тему національного виховання;	Протягом педпрактики, за планом роботи школи	План-конспект лекцій
в) проведення лекції (бесіди) для батьків.		
Гурткова робота: а) розробка плану роботи народознавчих гуртків;	Протягом педпрактики	План роботи
б) проведення гуртків народної творчості в школі в позакласний час.		Конспекти уроків
Проведення дослідницько-експериментальної роботи з проблеми	Протягом педпрактики	Звіт, щоденник спостережень,

національного виховання.		матеріали досліджень
--------------------------	--	----------------------

Відповідно до мети дослідження були внесені деякі зміни до змісту педагогічної практики, складена програма педагогічної практики, що передбачала: повідомлення мети і завдань дослідження; вивчення психолого-педагогічної літератури з національного виховання; визначення початкового стану рівня вихованості школярів національної спрямованості; складання плану виховної роботи національної спрямованості та визначення шляхів та методів його реалізації, методу роботи з батьками; спільна робота школи та сім'ї; ведення щоденника спостережень; оформлення результатів дослідження.

Формуванню професійних виховних умінь студентів сприяла розроблена нами система практичних завдань для педагогічної практики. Наприклад:

Завдання 1. Зберіть інформацію про рівень національного виховання дитячого колективу та окремих учнів від класовода.

Завдання 2. Порівняйте отриману інформацію зі своїми даними, які ви отримали внаслідок спостережень, бесід зі школярами, вивчення їхніх творчих робіт, шкільної документації, психолого-педагогічної характеристики колективу, визначте завдання щодо подальшого національного виховання учнів.

Завдання 3. Зіставте мету і завдання з формування національного виховання школярів, визначені Вами, з метою і завданнями класовода. Зробіть висновки і т.ін.

Під час педпрактики студентами була проведена з учнями початкових класів така робота:

- екскурсії до визначених історичних місць рідного краю;
- зустрічі та знайомства з цікавими людьми – знавцями культурної спадщини народу;
- ознайомлення та вивчення з дітьми національних звичаїв, обрядів, народних свят, ігор, українських народних пісень та танців;

- виготовлення національних художніх виробів, елементів державної атрибутики, національного одягу;
- організація виставки „Скарби з бабусиної скрині”;
- конкурс на кращий малюнок, аплікацію, вишивку на тему „Рідна Україна”;
- ознайомлення з кращими літературними творами письменників України, українськими народними казками;
- ярмарок національних кондитерських, кулінарних та художніх виробів.

У період проходження педагогічної практики студенти склали й проводили уроки та позакласні заходи за тематичними планами навчально-виховної роботи вчителів базових шкіл. Подаємо тематику уроків, які були проведені студентами в молодших класах під час педагогічної практики.

Моє село (місто). Історія села. Перекази про походження назв вулиць.

Хліб наш насущний: вирощення, обрядовість, вшанування.

У кожному дворіку як у вінку: садиба, дерева, квітник, малі архітектурні споруди.

Моя родина. Козацькому роду нема переводу. Батьківська хата: зовнішній вигляд, внутрішні обереги.

Стежками Батьківщини. Рідний край, оспіваний піснями, легендами.

Осінь достатком багата: звичаї, традиції, обряди. Свята осіннього циклу.

Зимові свята: обрядовість, значимість, святкування.

„Весна прийшла”, або: „Прилетіли лелеки, принесли весну здалеку” (народний календар, народні свята, звичаї, традиції, обряди).

Великдень. Ознайомлення з історією свята, оздобленням, розписом яєць, різновидами розмальовок.

Зелені свята в Україні: значимість, обрядовість, символіка, пісенність.

Народні ремесла.

Свято дитячого фольклору: малі фольклорні жанри.

Обрядові ігри.

Свято старовинної української гри.

Народні іграшки.

Казки моєї бабусі.

Мамина пісня (колискові, українські жартівливі народні пісні).

До таємниць природи (народні прикмети, народний календар).

Цілющі скарби України (легенди, цілющі властивості).

Рушник у нашому житті. Причастя.

Протягом педагогічної практики студенти організовували народознавчі гуртки з учнями початкових шкіл: вели етнографічну пошукову діяльність; записували традиції, обряди (родильні, весільні, поховальні), легенди, байки, прислів'я, приказки, народні пісні; аналізували їх. На основі зібраних матеріалів, студенти писали реферати, доповіді, курсові проекти, дипломні та магістерські наукові роботи.

Студенти 4 курсу керували гуртками декоративно-прикладного мистецтва (глини, лози) (див. додатки Ж, З).

За результатами педагогічної практики було проведено підсумкову конференцію, зроблено виставку наочних посібників, плакатів, таблиць, конспектів, газет з фотокартками.

Метою наступного, оцінно-регулятивного етапу, було формування в майбутніх учителів початкових класів адекватних оцінно-регулятивних дій щодо аналізу, корекції як своїх дій, так і однокурсників, формування в них адекватних самооцінок і взаємооцінок.

На IV етапі залучали студентів до самоаналізу і взаємоаналізу. Студенти вчилися аналізувати один в одного сценарії свят, ранків, конспектів уроків та писали рецензії один на одного.

На III курсі було організовано наукові презентації груп за напрямками типу “Я і економіка”, “Я і політика”, “Я і держава”, “Я – громадянин України”, “Я і доля моєї родини, Батьківщини, культури”.

Наступною формою роботи з національного виховання майбутніх вчителів початкової школи були зустрічі студентів з учителями-методистами початкової школи, представниками системи освіти, зустрічі з викладачами університету, які пройшли через велику вчительську практику і шляхом самоосвіти та активної педагогічної творчості домоглися значного професійного і наукового зростання, збагатили педагогічну науку новими творчими здобутками.

Студенти відвідували методичні кабінети початкових шкіл м. Миколаєва та області. Мікрогрупи (5-6 студентів) одержували картки – завдання з метою вивчення досвіду організації виховної роботи з національного виховання в початкових класах.

Наприклад. Картка-завдання для мікрогрупи.

1. Ознайомтесь із системою виховної роботи з національного виховання в початковій школі № 59 м. Миколаєва.

2. Зробіть аналіз перспективного плану виховної роботи означеної школи.

3. Проаналізуйте плани вчителів початкових класів.

Ефективною формою залучення студентів до самоосвіти ми вважали сумісні наукові публікації викладачів і студентів з актуальних проблем національного виховання в початкових класах, конкурси наукових студентських робіт, олімпіади.

Важлива роль надавалась системі заходів, що допомагали виробити психологічну настанову на систематичне самостійне поповнення знань, створення умов для самоорганізації і самодисципліни студента в оволодіння методами професійної досконалості. Так, наприклад, поряд з основними формами самостійної роботи – вивченням наукової літератури, написанням рефератів, доповідей, творчих звітів тощо – студентам пропонувалися консультації щодо складання індивідуальних програм самоосвіти і самовиховання. У зв'язку з цим особливе значення надавалося запровадженню творчих форм контролю за набуттям знань, умінь та навичок майбутніх

учителів.

У кінці року ми проводили загальнофакультетський конкурс „Кращий виховний захід” та олімпіади з педагогіки та методики викладання в початкових класах (див. додатки К, Л, М).

Участь у такого роду заходах вимагала від майбутніх учителів концентрації набутих знань, умінь і навичок щодо організації виховної роботи з національного виховання в початкових класах. Конкурс виховної майстерності проводивсь у початкових класах базових шкіл. До журі запрошувалися кращі вчителі-методисти школи першого ступеня, методисти міського науково-методичного центру, викладачі університету. На першому етапі конкурсу конкурсанти виконували завдання теоретичного характеру щодо організації виховної роботи з національного виховання молодших школярів; на другому етапі проводили виховний захід в одному з початкових класів базових шкіл.

Упродовж навчання студентів у ВНЗ ми організовували народознавчі вечори на педагогічному факультеті, такі як: вечорниці, колядування, щедрівки, веснянки, конкурси, які вже стали традиційними, і які збагачували студентів народним мистецтвом співу, танцю, знання фольклорного матеріалу.

Отже, у процесі формувального етапу педагогічного експерименту ми намагались максимально реалізувати всі визначені нами педагогічні умови підготовки студентів до національного виховання учнів початкових класів. Студенти одержали ґрунтовні знання з фахових дисциплін, методик навчання в початкових класах. Вони набули міцних практичних навичок і вмінь до національного виховання учнів початкових класів.

2.4. Порівняльна характеристика рівнів сформованості готовності студентів до національного виховання учнів початкових класів за результатами прикінцевого зрізу

На прикінцевому етапі дослідження здійснювався порівняльний аналіз

експериментальних даних констатувального та контрольного зрізів.

На етапі контрольного зрізу студентам експериментальних і контрольних груп було запропоновано виконати завдання аналогічні констатувальному етапу. Опишемо одержані результати. Кількісні дані виконання студентами завдань за кожним критерієм подано в таблиці 2.10.

За даними таблиці, як бачимо, відбулися позитивні зміни у виконанні студентами завдань за всіма критеріями щодо їхньої готовності до здійснення національного виховання з учнями в початковій школі.

Таблиця 2.10

Результати виконання завдань прикінцевого етапу експерименту (%)

Критерії готовності	Етапи експерименту	Рівні					
		Високий		Середній		Низький	
		<i>ЕГ</i>	<i>КГ</i>	<i>ЕГ</i>	<i>КГ</i>	<i>ЕГ</i>	<i>КГ</i>
Гносеологічний	До експерименту	4	4	48	46	48	50
	Після експерименту	34	6	82	47	-	48
Операційний	До експерименту	-	-	46	46	54	54
	Після експерименту	20	-	79	47	3	52
Аксіологічний	До експерименту	-	-	32	30	68	70
	Після експерименту	24	-	55	32	3	68

Як засвідчує таблиця, за гносеологічним критерієм високого рівня готовності до національного виховання учнів досягли 34% студентів експериментальної групи (до навчання було 4%), показник середнього рівня готовності було виявлено у 82% (до навчання – 48%) студентів. На низькому рівні готовності студентів не було виявлено.

Якщо до експериментального навчання за операційним критерієм не було виявлено жодного студента, то на прикінцевому етапі високий рівень був притаманний 20% студентів; на середньому рівні збільшилась кількість студентів з 46% до 79%, а на низькому навпаки знизилась кількість студентів з

54% до 3%.

Щодо аксіологічного критерію, то на високому рівні готовності було виявлено 24% (до навчання студентів на цьому рівні не було); на середньому рівні кількість студентів збільшилась на 23%: з 32% до 55%.

Відчутними виявились показники низького рівня готовності: кількість студентів після експериментального навчання зменшилась з 68% до 3%. Отже, за всіма критеріями виявились відчутні позитивні зміни.

Відтепер проаналізуємо результати готовності студентів до національного виховання учнів контрольної групи. Як видно з таблиці, у контрольних групах відбулися тільки деякі невідчутні зміни:

- за гносеологічним критерієм: до високого рівня піднялися 2% студентів з 4% до 6%, на середньому рівні – 1% з 46% до 47%; на низькому рівні зменшились на 2% – з 50% до 48% студентів;

- за операційним критерієм: до високого рівня не піднявся жодний студентів; до середнього – 1% з 46% до 47% і на низькому – зменшилось на 2% – з 54% до 52% студентів;

- за аксіологічним критерієм: високий рівень готовності був відсутній, на середньому – стало 32% (було 30%) і на низькому – 68% (було 70%) студентів.

Одержані дані переконливо засвідчують перевагу експериментальної методики навчання.

Проаналізуємо готовність студентів до національного виховання учнів за карткою самооцінки. Кількісні дані щодо оцінки студентами своєї готовності до національного виховання учнів початкових класів на прикінцевому етапі подано в таблиці 2.11.

Як засвідчує таблиця, за першим показником – “знання напрямів, форм і змісту національного виховання” – 36% студентів оцінили свою готовність оцінкою „висока” (було 64%); оцінкою „посередня” – 64% студентів (було 36%). Оцінкою „низька” ніхто із студентів не оцінив себе.

За другим показником – “вміння планувати роботу з національного виховання учнів початкових класів і складати сценарії, конспекти виховних заходів” – 18% студентів оцінили свою готовність високою оцінкою (на констатувальному етапі ніхто не оцінив свою готовність високою оцінкою). Оцінкою „посередня” оцінили себе 82% (було 86%) студентів. Оцінка „низька” не була зафіксована. І за третім показником – “вміння проводити заплановані виховні заходи” – 18% студентів оцінили свою готовність високою оцінкою. Оцінка „посередня” була виявлена у 80% (було 62%) студентів. Оцінкою „низька” оцінили свою готовність 2% (було 38%) студентів.

Таблиця 2.11

*Готовність студентів до національного виховання учнів
за їхньою самооцінкою на прикінцевому етапі (%)*

Показники готовності	Етапи експерименту	Оцінка		
		Висока	Посередня	Низька
знання напрямів, форм і змісту національного виховання	До експерименту	64	36	-
	Після експерименту	36	64	-
вміння планувати роботу з національного виховання учнів початкових класів і складати сценарії, конспекти виховних заходів	До експерименту	-	86	14
	Після експерименту	18	82	-
вміння проводити заплановані виховні заходи	До експерименту	-	62	38
	Після експерименту	18	80	2

Одержані дані засвідчують позитивні зміни в самооцінці студентів своєї готовності до національного виховання учнів молодших класів. Після

експериментального навчання вона виявилася більш об'єктивною і адекватною.

Порівняльні кількісні дані сформованості рівнів готовності студентів експериментальної та контрольної груп до здійснення національного виховання молодших школярів на констатувальному і прикінцевому етапах дослідження подано в таблиці 2.12.

Таблиця 2.12

Динаміка рівнів сформованості готовності студентів до національного виховання молодших школярів (контрольний зріз, у %)

Рівні готовності	Сума балів	Експериментальні групи		Контрольні групи	
		До експерименту	Після експерименту	До експерименту	Після експерименту
Високий	80-69	1,3	26	1,3	2
Середній	68-30	42	72	40,7	42
Низький	29 і нижче	56,7	2	58	56

Як засвідчує таблиця, за результатами виконання експериментальних завдань у студентів експериментальних груп відбулися відчутні позитивні зміни. Якщо на констатувальному етапі дослідження було виявлено 1,3% студента з високим рівнем готовності до національного виховання молодших школярів, то на прикінцевому етапі високого рівня досягло 26% студентів. Значно змінилася кількість студентів експериментальних груп, які досягли середнього рівня готовності: – на констатувальному етапі – 42%, на прикінцевому – 72%. Незначна кількість студентів експериментальних груп (2%) залишились на низькому рівні (було 56,7%).

Щодо характеристики рівня готовності до національного виховання молодших школярів студентів контрольних груп, то на прикінцевому, як і на констатувальному етапах відчутних змін не відбулося: високий рівень було виявлено у 2% (було 1,3%) студентів. Середнього рівня готовності досягли 42%

студентів контрольних груп (було 40,7%), на низькому рівні залишилася значна частина студентів контрольних груп 56% (було 58%).

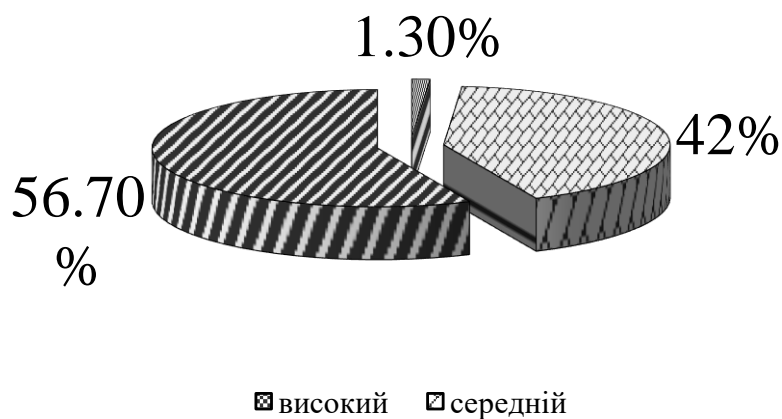
Кількісні порівняльні дані стану готовності студентів до національного виховання учнів „перший зріз” – підсумковий зріз подано на діаграмах (див. діаграму 2.1, 2.2). Як видно з діаграм, на завершальному етапі експерименту в експериментальних групах було зафіксовано суттєве зростання кількості респондентів з високим та середнім рівнем і зовсім незначна кількість студентів із низьким рівнем; водночас, значних зрушень у підготовці студентів контрольних груп не відбулося.

Діаграма 2.1

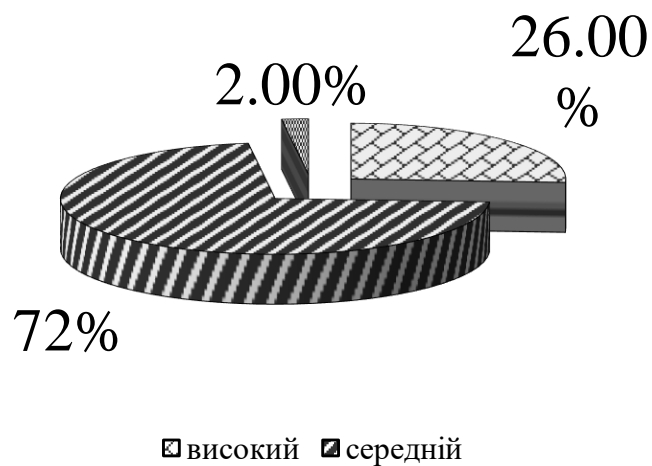
Динаміка рівнів сформованості готовності студентів до національного виховання учнів початкової школи

ЕГ

До експерименту

Після експерименту

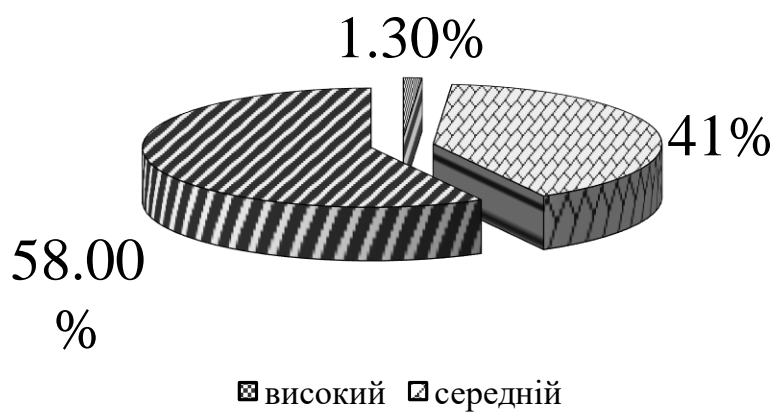

Діаграма 2.2

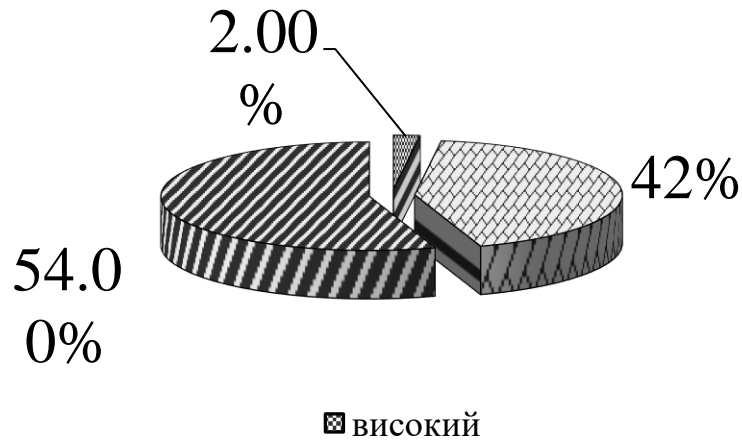
Динаміка рівнів сформованості готовності студентів до національного виховання учнів початкової школи

КГ

До експерименту

Після експерименту

Порівняльні дані загального коефіцієнта готовності майбутніх учителів початкових класів до національного виховання учнів подано в таблиці 2.13.

Кількісні дані таблиці засвідчують значні позитивні зміни у сформованості готовності студентів експериментальних груп до національного виховання молодших школярів.

Таблиця 2.13

Коефіцієнт готовності студентів до національного виховання молодших школярів (прикінцевий етап)

Коефіцієнт готовності	Кількість студентів			
	Експериментальні групи		Контрольні групи	
	До експерименту	Після експерименту	До експерименту	Після експерименту
1 – 0,85	1,3	26	1,3	2
0,84 – 0,35	42	72	40,7	42
0,34 і нижче	56,7	2	58	56

Так, на констатувальному етапі було виявлено 1,3% студентів з коефіцієнтом готовності 1 – 0,85 (що відповідає високому рівню готовності), на прикінцевому етапі 26% студентів експериментальних груп мали коефіцієнт готовності 1 – 0,85. У 72% студентів експериментальних груп на прикінцевому

етапі було виявлено коефіцієнт готовності 0,84 – 0,35 (що відповідає середньому рівню) на констатувальному етапі означений коефіцієнт готовності був виявлений лише у 42% студентів. У студентів контрольних груп показник $K_{\text{гот.}}$: 1 – 0,85 був виявлений 1,3% студентів до експерименту і 2% після експерименту, показник $K_{\text{гот.}}$: 0,84 – 0,35 був виявлений лише у 42% студентів на прикінцевому етапі (був 40,7%).

Показник $K_{\text{гот.}}$: 0,34 – і нижче (що відповідає низькому рівню) на прикінцевому етапі виявивсь у 2% студентів експериментальних груп (було 56,7%) і у 56% студентів контрольних груп (було 58%).

Отже, порівняльний аналіз кількісних даних рівнів готовності студентів до національного виховання молодших школярів на констатувальному і прикінцевому етапах підтвердили правомірність висунутої гіпотези дослідження; засвідчив, що розроблена й впроваджена нами педагогічна модель формування готовності майбутніх учителів початкових класів до національного виховання учнів є ефективною і має позитивний вплив на процес професійного зростання студентів.

Висновки з другого розділу

У ході констатувального експерименту було виявлено ступінь усвідомлення студентами різних курсів значення готовності до національного виховання молодших школярів, виявлено рівні готовності майбутніх учителів до національного виховання молодших школярів за їхньою самооцінкою та за результатами виконання тестових завдань.

Було визначено критерії і показники підготовки сформованості готовності студентів до національного виховання молодших школярів: гносеологічний, операційний, аксіологічний.

Гносеологічний компонент, передбачав формування розуміння студентами значущості національного виховання молодших школярів,

особистісне сприйняття мети і завдань національного виховання, знання історії, культури, національних традицій, символів, звичаїв і оберегів українського народу, обізнаність студентів з питань сутності національного виховання, форм і методів роботи, напрямів роботи з національного виховання в початковій школі; знання сутності і специфіки національного виховання у початковій школі.

За операційним компонентом передбачалось формування практичних умінь і навичок педагога, здатність керувати собою й іншими людьми: вміння планувати виховну роботу з національного виховання, складати сценарії і конспекти виховних заходів, вміння здійснювати заплановані заходи з національного виховання на практиці, згідно із сутністю і специфікою національного виховання у початковій школі.

За аксіологічним компонентом з'ясувалась наявність у майбутніх учителів початкової школи взаємооцінки і самооцінки, самоконтролю, прагнення до професійного самовдосконалення; вміння оцінювати свою виховну роботу та роботу однокурсників з національного виховання молодших школярів.

За даними анкетування, значна кількість студентів (від 82% до 18%) усвідомлює значущість готовності учителів початкових класів до здійснення національного виховання з молодшими школярами, визнає даний аспект фахової підготовки одним з найважливіших у професійному становленні сучасного педагога. Зазначимо, що з переходом з молодших курсів до старших переконливість студентів у необхідності цілеспрямованої підготовки до національного виховання зростає від 72% на I курсі до 82% на випускному курсі.

Зауважимо, що досить значним залишається відсоток студентів, що не усвідомлюють до кінця необхідності цілеспрямованої підготовки до здійснення національного виховання у початковій школі (28% на I курсі, 18% – на випускному курсі).

За результатами виконання студентами тестових завдань з кожного критерію готовності на констатувальному етапі було визначено три рівні готовності до національного виховання молодших школярів: високий, середній, низький. З'ясувалося, що високий рівень готовності студентів до означеної роботи на констатувальному етапі був тільки у 1,3% студентів. Більшість студентів перебували на середньому (42% – експериментальні групи, 40,7% – контрольні групи) та низькому (56,7% – експериментальні групи, 58% – контрольні групи) рівнях готовності.

Було визначено педагогічні умови формування готовності до національного виховання молодших школярів, які реалізовувалися в ході експериментальної роботи.

З урахуванням теоретичних засад дослідження і виділених педагогічних умов була побудована педагогічна модель формування готовності студентів педагогічного факультету до національного виховання молодших школярів, яка обіймала чотири взаємопов'язані етапи: когнітивно-збагачувальний, репродуктивно-діяльнісний, конструктивно-творчий, оцінно-регулятивний. Кожний етап передбачав систему певних завдань, було розроблено спецкурс „Теорія і практика національного виховання в початковій школі”, спецпрактикум „Методика національного виховання учнів початкових класів”.

Спираючись на експериментальні дані, можна стверджувати, що за даними дослідження, відбулися позитивні зміни у рівнях і $K_{\text{гот}}$ готовності студентів до національного виховання молодших школярів. Так, високого рівня досягли 26% (з $K_{\text{гот. 1}} = 0,85$) експериментальних груп, на середньому рівні готовності ($K_{\text{гот. 0,84}} = 0,35$) перебували 72% студентів експериментальних груп, лише 2% студентів залишилися на низькому рівні готовності ($K_{\text{гот. 0,34}}$ і нижче), зазначимо, що у студентів контрольних груп відсутніх позитивних змін не спостерігалось. Отже, гіпотеза дослідження підтвердилася, що дало підставу визначити високу ефективність розробленої методики.

ВИСНОВКИ

Дослідження було спрямоване на виявлення підготовки студентів до національного виховання учнів молодших класів. Визначено педагогічні умови, розроблено експериментальну модель і методику підготовки студентів до національного виховання учнів початкових класів.

1. Національне виховання – це створена впродовж віків самим народом система поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій, звичаїв, покликаних формувати гармонійно розвинену, високоосвічену, соціально-активну й національно свідому людину, свідомість і ціннісні орієнтації молоді, передавати їй соціальний досвід, надбання попередніх поколінь.

2. Підготовка студентів до національного виховання учнів початкових класів – це організація навчально-виховного процесу студентів, що створює умови для виявлення і формування творчої індивідуальності особистості майбутнього вчителя початкових класів; набуття ним необхідного мінімуму знань, умінь і навичок для успішного результату майбутньої виховної діяльності національної спрямованості.

3. Готовність студентів до національного виховання – це складне інтегроване поняття, результат теоретичної і практичної підготовки майбутнього вчителя початкових класів до професійно-виховної діяльності з національного виховання учнів, це концентрований показник діяльній сутності особистості випускника ВНЗ, міра його професійної і національної зрілості.

4. Критеріями готовності майбутніх учителів початкової школи до національного виховання виступили: гносеологічний із показниками: обізнаність із сутністю, змістом, формами, засобами і методами національного виховання у початковій школі, знання національних традицій, символів і оберегів; обізнаність із сутністю і специфікою національного виховання у

початковій школі; операційний із показниками: вміння розробляти плани, сценарії і конспекти виховних заходів з учнями, вміння здійснювати національне виховання молодших школярів на практиці і практичні вміння з різних видів народної творчості; аксіологічний із показниками: взаємооцінка і взаємоконтроль, самооцінка і самоконтроль, оцінні судження діяльності учнів.

5. На основі якісних і кількісних показників констатувального етапу дослідження було детерміновано вихідні рівні готовності студентів до національного виховання учнів початкових класів: високий, середній, низький. Було з'ясовано, що високого рівня сформованості готовності досягли 1,3% студентів як ЕГ, так і КГ. На середньому рівні перебували 42% студентів ЕГ і 40,7% – КГ; на низькому рівні виявилось 56,7% студентів ЕГ і 58% – КГ.

6. Педагогічними умовами готовності студентів до національного виховання виступили: актуалізація знань національно спрямованої потужності як підґрунтя усвідомлення їх вагомості у професійній діяльності вчителя; забезпечення міждисциплінарних і міжциклових зв'язків у викладанні психолого-педагогічних і фахових дисциплін; органічна єдність компонентів навчально-виховного процесу студентів: змістового, що адекватно відображує специфіку національного виховання як керованої педагогічної системи; операційного, що озброює студентів уміннями і практичними навичками щодо національного виховання учнів початкових класів; ціннісного, що стимулює самовдосконалення себе як професіонала, формує адекватну оцінно-регуляторну діяльність учнів.

7. Відповідно до теоретичних позицій дослідження та визначених педагогічних умов була побудована експериментальна модель формування готовності майбутніх учителів початкової школи до національного виховання учнів, яка обіймала чотири послідовних етапи реалізації експериментальної методики: когнітивно-збагачувальний, репродуктивно-діяльнісний, конструктивно-творчий, оцінно-регуляторний. Метою першого етапу було збагачення знань студентів з національного виховання, усвідомлення

важливості і необхідності національного виховання. Провідними формами на цьому етапі було викладення фахових і психолого-педагогічних дисциплін, спецкурс „Теорія і практика національного виховання в початковій школі”. Метою другого етапу було формування практичних навичок і вмінь студентів щодо національного виховання. Формами роботи був спецпрактикум „Методика національного виховання учнів початкових класів”, практичні, лабораторні заняття. Метою третього етапу було формування та вдосконалення у студентів професійних умінь і навичок щодо національного виховання учнів початкових класів. Провідними формами були: педагогічна практика, гуртки з народної творчості. На четвертому етапі формувались у майбутніх учителів початкових класів адекватні оцінно-регулятивні дії щодо аналізу, корекції, як своїх дій, так і однокурсників, формування у них адекватних самооцінок, взаємооцінок і взаємоконтролю. Провідними формами була самоосвіта, педагогічні дослідження, конкурси, робота у творчих мікрогрупах.

8. Результати дослідного навчання засвідчили, що в експериментальній групі відбувся значний перерозподіл студентів щодо рівнів сформованості готовності до національного виховання учнів на констатувальному і прикінцевому зрізах. Високий рівень був виявлений у 26% студентів ЕГ (у студентів КГ – 2%); середній рівень був притаманний 72% майбутніх учителів ЕГ і 42% - КГ; низький рівень сформованості готовності до національного виховання був властивий 2% ЕГ студентів і 56% КГ.

9. У процесі експериментального навчання з'ясувалося, що формування готовності студентів до національного виховання учнів початкових класів проходить певні послідовні стадії, а саме:

1) усвідомлення студентами, майбутніми вчителями початкових класів, значущості й необхідності національного виховання учнів молодшого шкільного віку;

2) збагачення теоретичних знань з національного виховання з педагогічних і фахових дисциплін;

3) актуалізація набутих знань, форм, умінь і навичок у процесі практичних, лабораторних занять з фахових методик;

4) занурення студентів в активну виховну роботу з національного виховання учнів початкових класів під час педагогічної практики.

Водночас проведене дослідження не вичерпує розкриття всіх питань означеної проблеми. Потребує подальше вивчення процес підготовки майбутніх учителів старших класів до національного виховання учнів на підґрунті спадкоємності педагогічних зусиль учителів школи першого, другого і третього ступенів загальноосвітньої школи.

Список використаних джерел

1. Абдулина О. А. *Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования.* – М.: Просвещение, 1990. – 216 с.
2. Алексюк А. М. *Педагогіка вищої освіти України: – Історія. Теорія: Підручник для студентів, аспірантів та молодих викладачів вузів.* – К.: Либідь, 1998. – 558 с.
3. Андрущенко В. П. *Педагогические условия формирования готовности будущих учителей к музыкально-эстетической деятельности: – Дис... канд. пед. наук: 13.00.04. – Одесса, 2000. – 208 с.*
4. Аркас М. *Історія України-Русі.* – Одеса.: „Маяк”, 1994. – 392 с.
5. Архангельский С. И. *Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы: Учебно-методическое пособие.* – М.: Высшая школа, 1980. – 317 с.
6. Бердяев Н. *Судьба России. Опыты по психологии войны и национальности.* – М.: Мысль, 1990. – С. 85-88.
7. Бех І. Д. *Вивчення особистості молодшого школяра // Початкова школа.* – 1993. – № 3. – с. 6-9.
8. Бех І. Д. *Стадії професійної готовності вчителя // Освіта.* – 1999. – № 11. – С. 7.
9. Бех І. Д. *Особистісно зарієнтоване виховання: Науково-метод. посібник.* – К.; ІЗМН, 1998. – 204 с.
10. Бібік Н. М. *„Народознавство”. – Навчальні програми.* – 1993. – С. 49-88.
11. Богданова И. М. *Формирование профессиональной педагогической готовности будущих учителей к компьютерному образованию*

- школьників: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. – Одеса, 1989. – 158 с.
12. Богуш А. М. Методика навчання української мови в дошкільних закладах: Навч. посібник. – К.: Вища шк., 1993. – 327 с.
 13. Богуш А. М. Українське народознавство в дошкільному закладі: Практикум в дошкільному закладі: Навч. посібник для студ. вищих пед. навч. закладів / Богуш А. М., Лисенко Н. В. – К.: Вища школа, 2003. – 206 с.
 14. Богуш А. М., Лисенко Н. В. Українське народознавство в дошкільному закладі: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1994. – 398 с.
 15. Бойко А. Педагогічний потенціал національно – культурних традицій // Рідна школа – 1999. – № 10 – С. 12 – 15.
 16. Бойко Ю. Шлях нації // Українське слово. – Париж – К. – Львів, 1992. – С.27.
 17. Болгаріна В., Журецький Я. Прилучення учнів до національної культури // Рідна шк. – 1999. – № 4. – С. 52 – 55.
 18. Братасюк М. Подолання національного відчуження // Современное общество. – 1993. – № 2. – С. 68-74.
 19. Бреус С. М. Формування виховних вмінь майбутнього вчителя в процесі педагогічної підготовки: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Хар. держав. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 1995. – 22 с.
 20. Будак С. В. Формування готовності студентів до іншомовної діяльності з дошкільниками. Монографія. – Миколаїв: МДУ, 2003. – 165 с.
 21. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава: Полтавський вісник, 1994, – С.103-108.
 22. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. – Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2002. – 1440 с.

23. Весна Е. Б., Киселева О. О. Профессионально-педагогическая практика. – М.–Воронеж, 1999. – 74 с.
24. Волинець К. І. Інтеграція змісту загальнопедагогічної підготовки майбутніх вихователів у педагогічних училищах і коледжах України: Дис... канд. пед. наук: 13.00.04. – К., 1997. – 196 с.
25. Волков Н. П. Педагогика. – К: Академія, 2001. – 576 с.
26. Воробей В. И. Формирование у студентов педагогических институтов умений и навыков организации воспитательной работы с учащимися в процессе непрерывной педагогической практики: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / НИИ пед-ки УССР. – К., 1989. – 16 с.
27. Вища освіта в Україні: Навч. посіб. / В. Г. Кремень, С. М. Ніколаєнко, М. Ф. Степко та ін. – К.: Знання, 2005. – 327 с.
28. Галузинський В. М., Євтух М. Б. Основи педагогіки та психології вищої школи в Україні: Навчальний посібник. – К.: ІНТЕЛ, 1995. – 168 с.
29. Гапон Ю. А. Соціально-педагогічні технології виховання: технологічні основи і практика // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 2. – С. 108-115.
30. Герасименко В. „Не вихлюпнімо поняття – національне” [Про роль національного виховання у формуванні патріотів України] // Освіта. – 2000. – № 12 – С. 2.
31. Герасименко В. І кожен гордо скаже: "Я – українець" // Освіта. – 1998. – № 64-65. – С. 8-9.
32. Гласс Дж., Стенли Дж. Статистические методы в педагогике и психологии // Под. ред. Ю. П. Адлера. – М.: Прогрес, 1976. – 494 с.
33. Глузман О. В. Система підготовки педагогічних кадрів в Ізраїлі // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 3. – С. 203-211.
34. Гнатюк В. М. Зміст і форми національного виховання учнів // Рідна школа. – 1999. – № 9. – С. 17-20.

35. Гоніє Є., Фурман І. Виховання в національній системі освіти. Тематико-рекомендаційний анотований список літератури // Завуч (1 вересня). – 2000. – № 16. – С.13.
36. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
37. Гончаренко С. І., Мальований Ю. І. Інтегроване навчання: за і проти // Освіта. – 1994. – 16 лютого.
38. Гречанюк І. К. Програма громадянського виховання учнів 1-4 кл. / Бібліотечка вчит. поч. шк. – 2004. – № 6. – С. 1-6.
39. Гриб М. На засадах народності і національної культури має формуватися духовний світ юних громадян нашої держави // Сім'я. – 1998. – № 3. – С. 6.
40. Григоренко Л. В. Формирование готовности студентов педвуза к профессиональной деятельности в процессе самостоятельной работы: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. – Кривой Рог, 1991. – 162 с.
41. Грішин Е. О., Рудакевич М. І. Термінологічний словник з педагогіки. – Тернопіль, 1995. – 78 с.
42. Губ'як В. Виховання учнів на засадах народної творчості і фольклору // Рідна школа. – 1999. – № 11. – С. 9-10.
43. Гуменюк Г. Національна самосвідомість школярів та перспективи її розвитку // Рідна школа. – 1999. – № 2. – С. 59-61.
44. Гуменюк Г. Роль туристично-краєзнавчої роботи у формуванні національної самосвідомості школярів // Джерела. – 1999. – № 1/2. – С. 104-108.
45. Гурошева Н. О. Обрядова роль традиційного одягу українців. – НТЕ, 1990. – № 4. – С. 46-51.
46. Демчук В. Національна система виховання: педагогічна модель // Рідна школа. – 1997. – № 7-8. – С. 25-27.
47. Державна національна програма „Освіта” (Україна ХХІ ст.). – К.: МО

України, 1994.

48. Державний стандарт початкової загальної освіти // Освіта України. – 2004. – № 1 (січень).
49. Добрускін Марко. Освіта і суспільство // Рідна школа. – 1999. – № 3. – С. 6-7.
50. Дубасенюк О. А. Концептуальні положення теорії професійної виховної діяльності педагога // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 4. – С. 91-95.
51. Дубасенюк О. А. Теоретичні і методичні основи виховної діяльності педагога: Дис... д-ра пед. наук. – К., 1996. – 398 с.
52. Думаєва П. Д. Подготовка студентов педагогического вуза к воспитательной работе в школе в современных условиях: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01. – Ростов-на-Дону, 1989. – 19 с.
53. Дьюї Дж. Школа и общество. – М.: Работник просвещения, 1925. – 158 с.
54. Ермолаєва М. В., Захарова А. Е. и др. Психолого-педагогическая практика в системе образования. – М.–Воронеж, 1998. – 288 с.
55. Етнографія Києва і Київщини. Традиції і сучасності / Під редакцією Горленюка В. Ф. – К., 1986. – С. 30.
56. Етнонаціональний розвиток України. Терміни. Визначення. Персоналії / Ред. кол.: Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас та ін. – К., 1993. – 807 с.
57. Журецький Я. І. Взаємодія сім'ї і школи у прилученні учнівської молоді до української національної культури (на матеріалах Південного регіону України): Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 1998. – 182 с.
58. Закон України „Про освіту” (Нова редакція) // Освіта. – 1996. – № 43-44. – С. 6-11.
59. Закон України про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР „Про освіту”. – К.: Генеза, 1996. – 35 с.

60. Закон України про загальну середню освіту // Освіта України. – 1999. – 23 червня.
61. Заремба Л. В. Формирование у студентов пединститутотв готовности к организации внеурочной деятельности учащихся: Дис... канд.пед. наук: 13.00.04. – Одесса, 2000. – 249 с.
62. Зелюк В. В. Формування культури майбутнього вчителя засобами української етнопедagogіки: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 1994. – 164 с.
63. Зимняя И. А. Педагогическая психология. – М.: Логос, 2000. – 384 с.
64. Иванова Д. Г. Формирование готовности будущих учителей к развитию творческой активности младших школьников: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. – Одеса, 1997. – 208 с.
65. Іванишин В. Нація. Державність. Націоналізм. – Дрогобич, 1992. – С. 72.
66. Казанжи І. В. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до позаурочної виховної роботи: Дис... канд. пед. наук: 13.00.04. – Миколаїв, 2002 – С. 79.
67. Канішевська Л. В. Теоретико-методологічні засади виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, у позаурочній діяльності. – К.: Стилос, 2001. – 342 с.
68. Киричук О. В. Основи психології: Підручник для студентів вузів. – Київ: Либідь, 1997. – 632 с.
69. Кіліченко О. І. Підготовка майбутнього вчителя до педагогічної взаємодії з учнями молодшого шкільного віку: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Ін-т педагогіки і психології професійної освіти АПН України – К., 1997. – 24 с.
70. Кічук Н. В. Формирование творческой личности учителя в процессе вузовской профессиональной подготовки: Дис... д-ра. пед. наук:

13.00.01. – К., 1993. – 386 с.

71. Кічук Н. В. Формування творчої особистості вчителя. – К.: Либідь, 1991. – 96 с.
72. Кловак Г., Ткаченко В. Формування етнічної самосвідомості школярів – важлива проблема сучасної національної школи України // Учитель. – 2000. – № 1/3. – С. 38-40.
73. Кловак Г. Т. Традиції української етнопедагогіки як фактор формування національної самосвідомості молодших школярів: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 1996. – 198 с.
74. Коберник О. М., Прогнозування виховного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі // Рідна школа. – 2005. – № 6. – С. 22-25.
75. Коберник О. М. Педагогічний моніторинг як складова управління виховним процесом у загальноосвітньому навчальному закладі // Педагогіка і психологія. – 2005. – № 21. – С. 66-77.
76. Коваленко Є. І. Шляхи формування творчої особистості студента // Проблеми формування сучасного вчителя у вищій педагогічній школі. – Ніжин: НДПУ, 1999. – 174 с.
77. Козак М. В. Формирование у будущих учителей готовности к пониманию и учету особенностей эмоциональных состояний младших школьников: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 1995. – 168 с.
78. Козак М. Г., Фіцула М. М. Психолого-педагогічні основи підготовки студентів до виховної роботи в процесі навчання // Підготовка студентів до виховної роботи в процесі навчання / За ред. М. М. Фіцули. – К.: Вища школа, 1982. – 181 с.
79. Козлова Г. В. Программа воспитательной работы // Классный руководитель. – 2000. – № 4. – С. 19-74.
80. Кондрашова Л. В. Морально-психологічна готовність студента до вчительської діяльності. – К.: Вища школа, 1987. – С.38.

81. Кондрашова Л. В. Реформування педагогічної підготовки студентів // Рідна школа. – 2000. – № 9. – С. 16.
82. Коновальчук І. І. Формування у майбутніх учителів умінь проектувати виховну діяльність: Дис... канд. пед. наук: Житомир, 1998. – 185 с.
83. Конституція України / Офіційне видання „Право”. Українська Правнича Фундація. – Київ, 1996. – 54 с.
84. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Шкільна бібліотека. – 2003. – № 3. – С. 11-19.
85. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності (Проект) // Пед. газета. – 2000. – № 6. – С. 4-6.
86. Концепція національного виховання. Схвалена Всеукраїнською педагогічною радою працівників освіти 30 червня 1994 року.
87. Концепція національної системи освіти України // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1999. – № 8. – С. 9-25.
88. Концепція сучасного українського виховання // Освіта. – 1996 – 18 вересня.
89. Концепція формування національної свідомості і самосвідомості особистості: Проект // Освіта. – 1998. – № 67 (4-11 лист.). – С. 3.
90. Коць М. О. Комунікативна підготовка майбутнього вчителя інтерактивними методиками: Дис... канд. пед. наук: 13.00.04. – К., 1997. – 219 с.
91. Кравченко Н. Краєзнавчий матеріал як засіб національного виховання учнів // Дивослово. – 1999. – № 4. – С. 49-51.
92. Красовицький М. Ю. Виховна робота в школі: досвід і проблеми: Кн. для вчителя. – К.: Освіта, 1992. – 183 с.
93. Кремень В. Веління часу: плекати національну гордість у молоді // Пед. газета. – 1998. – № 7. – С. 1.
94. Кузь В. Г. Материнська школа: виховання в родині // Педагогіка і

- психологія. – 1995. – № 4. – С. 125-131.
95. Кузь В. Г., Руденко Ю. Д., Сергійчик З. О. Основи національного виховання. – К.: Інформ.-вид. центр „Київ”, 1993. – Ч. 1. – 152 с.
96. Кузьменко Н. М. Національна спрямованість змісту українських шкільних підручників з читання для молодших школярів (1857-1997 рр.): Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 1999. – 167 с.
97. Кузьмина Н. В. Методы системного педагогического исследования: Учебное пособие. – Л.: Ленинградский гос. ун-т, 1980. – 172 с.
98. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. – М.: Высшая школа, 1990. – 119 с.
99. Культура українського народу: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1994. – 272 с.
100. Курлянд З. Н. Формирование и развитие профессиональной устойчивости учителя: Дис... д-ра пед. наук: 13.00.01. – Одесса, 1992. – 353 с.
101. Лащук Ю. П. Історичні проблеми в народній кераміці. – Львів, 1968. – С. 26
102. Линенко А. Ф. Теория и практика формирования готовности студентов педагогических вузов к профессиональной деятельности: Дис... д-ра пед. наук: 13.00.04. – К., 1996. – 403 с.
103. Лихачев Б. Т. Педагогика. – М.: Юрайт, 1999. – 523 с.
104. Лозко Г. С. Українське народознавство. – К.: Зодіак – ЕКО, 1995. – 367 с.
105. Локуленко Н. А. Межэтнические отношения и самосознание у эскимосов США и Канады // Советская этнография. – 1987. – № 5. – С. 90-100.
106. Макаренко А. С. Методика виховної роботи. – К.: Рад. школа, 1990. – С. 223.
107. Макаренко А. С. Твори: В 7 т. – К., 1953. – Т. 5. – С. 82.

- 108.Макаренко О. П. Моделювання навчально-виховного процесу з народознавства у закладах освіти України: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. – Рівне, 1997. – 180 с.
- 109.Макарова Л. І. Формування у майбутніх учителів умінь педагогічної діагностики виховного процесу: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 1993. – 23 с.
- 110.Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К.: „Генеза”, 1986. – 942 с.
- 111.Мандрагеля В. А. Особенности формирования национального самосознания личности / Методологический аспект: Дис... канд. филос.наук, ун-т им. Т. Шевченко. – К., 1993. – 164 с.
- 112.Мартинюк І. В. До питання сутності національного виховання // Нові технології виховання: Зб. наук статей / За заг. ред. С. В. Кириленко – К.: ІСДО, 1995. – С. 21-27.
- 113.Мартинюк І. В. Національна система виховання: Шляхи реалізації // Рад. школа. – 1994. – № 3-4. – С. 13.
- 114.Масенко В. В. Формування готовності студентів до трудового виховання молодших школярів: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / ГПИ. – К., 1992. – 18 с.
- 115.Медвечук В. Сучасна українська національна ідея і питання державотворення. – К.: „Україна”, 1997. – С. 86-90.
- 116.Міщенко Г. „Вчимо дітей шанувати свій рід” // Освіта України. – 1999. – № 40. – С. 5.
- 117.Міщенко Г. Який же проросте патріотизм? // Рідна школа. 1999. – № 1. – С. 7-8.
- 118.Моделювання виховної діяльності в системі професійної підготовки студентів: Теорія, практика, програми / За заг. ред. А. Й. Капської. – К.: ІЗМН, 1998. – 192 с.
- 119.Мороз Т. Формування національної самосвідомості, виховання

- громадянина України – носія національних цінностей та загальнолюдських надбань // Позаклас. час. – 1999. – № 15/16 – С. 16-23.
120. Москалець В. П. Психологічне обґрунтування української національної школи. – Львів: Світ, 1994. – 120 с.
121. Національна доктрина розвитку освіти ХХІ ст. // Освіта України. 2002. – № 23. – 23 квітня.
122. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні // Освіта України. 2004. – № 94. – С. 6-10.
123. Немежанська О. А. Сім маленьких див // Розкажіть онуку. – 1998. – № 11-12. – С. 26-27.
124. Николаева Т. А. Украинская народная одежда. Среднее Поднепровье. – К., 1987. – 232 с.
125. Новий тлумачний словник української мови: У 3-х т. / За ред. Яременко В. В., Сліпо О. М. – К.: Аконіт, 2004. – 472 с.
126. Новий тлумачний словник української мови: У трьох томах. – К.: Видавництво „Аконіт”, 2001. – Т. 2. – С. 320.
127. Овдієнко Л. та інші. „Я – громадянин” // Рідна школа. – 2003. – № 11. – С. 27-28.
128. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу. – К., 1918. – С. 233.
129. Орієнтовний зміст виховання в національній школі: Методичні рекомендації / За заг. ред. Є. І. Коваленко. – К.: ІЗМН, 1996. – 136 с.
130. Осипець Р. Українська народна пісенна культура як засіб формування національної самосвідомості // Рідна школа. – 1999. – № 11. – С. 11 - 14.
131. Основы педагогического мастерства: Учеб. пособие для пед. спец. высш. учеб. заведений / И. А. Зязюн, И. Ф. Кривонос, Н. Н. Тарасович и др. – М.: Просвещение, 1989. – 302 с.

- 132.Отич О. М. Підготовка вчителя початкових класів до виховної роботи в школі (на матеріалі пісенного фольклору): Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04. – Ін-т пед. і псих. профес. освіти АПН України. – 1997. – 18 с.
- 133.Павленко Е. А. Формирование готовности студентов педагогического вуза к использованию национальных традиций в воспитании школьников: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. – Кривой Рог, 1997. – 194 с.
- 134.Пашкевич Г. Н., Сыроева М. Е. Педагогическая практика. – М.,1999. – 111 с.
- 135.Педагогика. Большая современная энциклопедия / Сост. Е. С. Рапацевич. – Мн.: Современ. слова, 2005. – 720 с.
- 136.Педагогическая практика в начальной школе / Под ред. Г. М. Коджаспировой, Л. В. Бориковой – М.: Академия, 2000. – 270 с.
- 137.Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій: Навч. посіб. / За ред. І. А. Зязюна, О. М. Пехоти. – К.: Видавництво А.С.К., 2003. – 240 с.
- 138.Плетеницька Л. С. Підготовка студентів до народознавчої роботи в дошкільному закладі: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. – Одеса, 1995. – 205 с.
- 139.Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна. – К.: Видавництво „Генеза”, 1997. – С. 223.
- 140.Половникова Н. А. Исследование процесса познавательной самостоятельности школьников в обучении: Дис... д-ра пед. наук: 13.00.01. – Казань, 1996. – 483 с.
- 141.Практикум з педагогіки / За заг. ред. О. А. Дубасенюк та А. В. Іванченка. – К.: ІСДО, 1996. – 432 с.
- 142.Прикладная психология в высшей школе / Под ред. Н. М. Пейсахов. –

- Казань: Казанский гос. ун-т, 1979. – 268 с.
143. Програма виховання дітей та молоді „Ми господарі рідного міста” // Завуч. – 2002. – № 26. – С. 10-16 (вкладки).
144. Програми для гуртків, секцій, творчих об'єднань позашкільних закладів суспільно-громадського та художньо-естетичного напрямку / Укл. Л. І. Ковбасенко, Л. М. Павлова. – К.: ІЗМН, 1996. – 400 с.
145. Програми для середньої загальноосвітньої школи 1-4 класи. – К.: „Початкова школа”, 2003. – 596 с.
146. Програми педагогічних інститутів: Технологія виховного процесу / Уклад Я. І. Бурлака, І. С. Дмитрик. – К.: РУМК, 1991. – 12 с.
147. Професійна освіта: Словник: Навч. посіб. / За ред. Н. Г. Николо. – К.: Вища шк., 2000. – 380 с.
148. Профессиональная деятельность молодого учителя / Под ред. С. Г. Вершловского и др. – М.: Педагогика, 1982. – 160 с.
149. Прус С. И. Подготовка студентов к изучению, обобщению и использованию передового педагогического опыта воспитательной работы: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01. – К.: КГПИ, 1985.
150. Психологічний словник / За ред. В. І. Войтка. – К.: Вища школа, 1982. – 215 с.
151. Психологія: Словарь / Под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М.: Просвещение, 1990. – 494 с.
152. Редіна В. Патріотів треба виховувати // Рідна школа. – 1999. – № 2. – С. 61-63.
153. Руденко Ю. Основи сучасного українського виховання. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2003. – 328 с.
154. Руденко В., Руденко Ю. Ідеологія патріотизму і державотворення як основа духовності учнів // Рідна школа. – 1999. – № 10 – С. 8-10.
155. Русова С. Дошкільне виховання // Україна. – № 4. – С. 40.
156. Савченко О. Я. Основні напрями реформування шкільної освіти //

- Шлях освіти. – 1998. – № 11. – С. 3-6.
157. Сележан Й. Ю. Основи національного виховання: Хрестоматія. – Чернівці: Книги – XXI, 2005. – 272 с.
158. Сивачук Н. П. Підготовка майбутніх учителів до народознавчої роботи в школі: Дис... канд. пед. наук: 13.00.04. – Київ, 1997. – 184 с.
159. Симонов В. П. Педагогическая практика в школе. – М., 2000. – 180 с.
160. Спирин Л.Ф. Формирование профессионально-педагогических учений учителя-воспитателя. – Ярославль, 1976. – 83 с.
161. Стельмахович М. Г. Етнопедагогічні основи української національної школи-родини // Рад. школа. – 1997. – № 5. – С. 10.
162. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка. – К., 1985. – С. 13.
163. Стельмахович М. Г. Національна система виховання. – К., 1991. – С. 16.
164. Стельмахович М. Г. Виховний ідеал української народної педагогіки // Початкова школа. – 1994. – № 2. – С. 3-6.
165. Стельмахович М. І. Спецкурс з народної педагогіки у вузі // Початкова школа. – 1991. – № 1. – С. 42-46.
166. Стрельчук В. О. Педагогічні умови засвоєння молодшими школярами народних звичаїв і традицій у процесі позанавчальної виховної роботи: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 1997. – 164 с.
167. Струманський В. П. Виховна робота в національній школі: Навчальний посібник. – К.: ІЗМН, 1997. – 181 с.
168. Ступак Ю. . Виховне значення українського фольклору. – К., 1960. – С. 63.
169. Субтельний О. Україна: Історія. – К.: Либідь, 1993. – 718 с.
170. Супруненко В. Народина. Виток нації: символи, вірування, звичаї та побут українців. – Запоріжжя, 1993. – С. 98.
171. Сурудина Е. А. Подготовка студентов педвузов к работе по нравственному воспитанию младших школьников: Автореф. дис...

- канд.пед. наук : 13.00.01 / МГПИ. – М., 1987.
172. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибр. твори: В 5-ти т. – К., 1976. – Т. 1. – С. 147.
173. Сысоева М. Е. Педагогическая практика. Справочник. – М.: ЦГЛ, 2002. – 128 с.
174. Сявакко Є. І. Українська народна педагогіка в історичному розвитку: Дис... канд. пед. наук : 13.00.01. – Львів, 1974. – 193 с.
175. Типові навчальні плани // Завуч. – 2001. – № 9. – 26 с.
176. Трибушний О. Знати мову своєї держави – це громадський обов'язок і ознака культурної людини // Освіта України. – 1998. – № 19. – С. 5.
177. Троцько Г. В. Професійно-педагогічна підготовка студентів до виховної роботи в школі. – Харків : ХДПУ, 1995. – 241 с.
178. Українознавство і гуманізація освіти: Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції 19-21 травня 1992: У 4 ч. – Дніпропетровськ, 1993. – Ч. 1. – С.48.
179. Українська радянська енциклопедія. – Т. 7. – К., 1982. – С. 66.
180. Українське народознавство: Навч. посібник / За ред. С. П. Павлюка, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва. – Львів: Фенікс, 1994. – 608 с.
181. Українські народні звичаї в сучасному побуті. – К., 1990. – 198 с.
182. Українські народні традиції в сучасному одязі. – К., 1970. – С. 63.
183. Ушинський К. Д.: Вибрані педагогічні твори. У 2-х т. – К., 1983. – Т. 1. – С. 46.
184. Федоренко Д. Мудрість козацької педагогіки: Учителеві сучасної школи. Про козацьку педагогіку, її всеохоплюючий, комплексний характер і виховні функції // Освіта. – 1999. – № 53. – С. 4-5.
185. Філіпчук Г. Г. Українська етнокультура в змісті національної загальної та педагогічної освіти: Дис... д-ра пед. наук: 13.00.04; 13.00.01. – К., 1996. – 469 с.
186. Формування творчої особистості засобами етнопедагогіки : Методичні

- рекомендації / Укл. С. К. Стефанюк. – К.: ІСДО, 1995. – 176 с.
187. Хмелюк Р. И. Профотбор и первоначальная подготовка студентов пединститутів: Дис... д-ра пед. наук : 13.00.01. – Л., 1971. – 515 с.
188. Хомич Л. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів. – К.: «Магістр-S», 1998. – 200 с.
189. Черниш П. Вплив народної педагогіки на формування громадянина України // Рідна школа. – 1996. – № 10. – С. 37-41.
190. Шах Г. В. Підготовка майбутнього вчителя до виховної роботи засобами народознавства: Дис... канд. пед. наук : 13.00.07. – Луцьк, 1999. – 195 с.
191. Швець М. Роль краєзнавства у формуванні національної свідомості і любові до рідної землі // Пед. скарбниця Донеччини. – 1998. – № 1. – С. 45-46.
192. Шульга М. Етнізація // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К.; „Генеза”, 1996. – С. 28-30.
193. Щенников В. П. Общественное самосознание / Под ред. Т. П. Фокиной. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1990. – 57 с.
194. Щербань П. Національне виховання в сім'ї. – К.: Борівітер, 2000. – 103 с.
195. Яремчук В. Д. Національні проблеми загальноосвітньої школи України: історія і сучасність. – К., 1993. – С. 30.
196. Ярмоленко О. Д. Системний підхід до формування національних і загальнолюдських моральних цінностей в українській етнопедагогіці: – Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 1995. – 176 с.
197. Summer W. Folkways. – Boston, 1949. – p.13.
198. Agger B. Cultural Studies as Critical Theory. – L., 1992.
199. Deci E. L. Intrinsic Motivation. – N.Y., 1975. – 134 p.
200. Silver M. Values Education. – Wash., 1976.